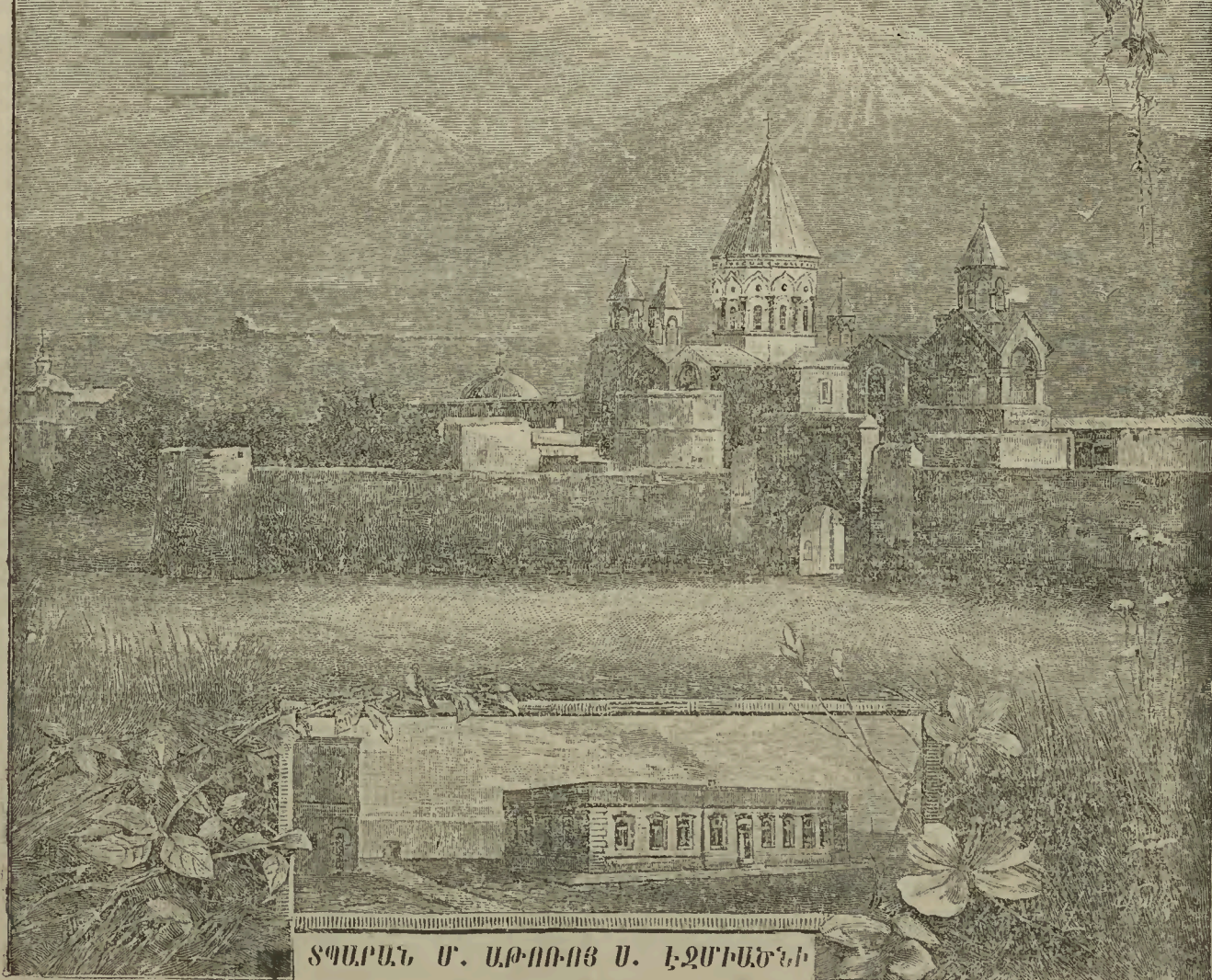

1901

ԹԻԻ Ե. և Զ. ՄԱՅԻՍ և ՅՈՒՆԻՍ

ՎԱՐՔ

ՏՊԱՐԱՆ Մ. ԱԹՈՌՈՅ Ս. ԷԶՄԻԱՇՆԻ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՅՏՈՆԱԿԱՆՔ

1. Քաղաքի կոնդակաց Վեհափառ
Հայրապետի 261

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

2. Քրիստոնեությունից խոսող թիւեր, Կ. Վ. 267
3. Հաղբատ և Սանահին վանքերը, (Կը շա-
րունակուի) Եր. ս. 271

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑՈՒՆԵՐ

4. Օրթոդոքս եկեղեցի 277
- ՄԱՅՐ ԱԹՈՈՒ
4. Ս. Հայրապետի հեռագիրը Թ. Կայսեր
և պատասխանը 280
 5. Նորին Վեհափառությունից ուղևորությունը
դէպի Կարս 281
 6. Ուղևորությունը դէպի Նոր Վերապ, 284
 7. Եպիսկոպոսական ձեռնադրություն և
լուրեր, 286

8. Ճեմարան Մայր Աթոռոյ 289
9. Թիւրքիմացություններ 291
10. ՏԱՃԿԱՀԱՅԲ 294
11. Սանահին վանուց ճնճողուկ 297
12. Սկզբունքներ և խորհրդածություններ 299
13. Հ. Գարեգին Զարբհանալիան. Ս. Յ. 301
14. Ա՛խ իմ դարերը. Ի. Միրաքեանց 304
15. Երեւանի ընկճուելու պատճառները
մէկը, Փոխադր. Մարկ. ք. Տ Մկրտչեան 340
16. Խիղճը Ա. Գեանջեցեան 306
17. Բնութիւն Ղարաբաղի բարբառի (Հա-
րունակելի), Հրաչեայ Յ. Աճառեան 310
18. Պարապ մարդկանց զրոյցը, Բ. Մ. 312
19. Երկրագործական անհրաժեշտ գիտելիքներ
(Հար.) Գ. Ղ. 315
20. Մանրալուր 326

ՅԱԼԵԼՈՒԱԾ

21. Մայր Աթոռի Դիւանից 326

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՍՏԱՅՈՒԱԾ ԳՐԱԳԵՐ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՈՒ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

1. Ա) Տաճառ ա. Բախման Մարտիկանց — Կանանց
խնդրի առթիւ, Թիֆլիս. 1901 թ.
- Բ) Կլաւդիայի այգում, Թարգմ. Տաճառ քահ.
Մարաղեանի. Թիֆլիս, 1898 թ.
2. Տմբլաչի Խաչանից. Ա) Զուռնա—Տմբլա
1893—1900 թ. արտատպած Նոր—Դարից,
Բագու, 1901 թ. գինն է 40 կ.
- Բ) Տնդլաղ և Զուռնա—Տմբլա 1888—1893 թ.
արտատպած Նոր—Դարից. 1900 թ. Բագու,
գինն է 40 կ.
3. Ուսանաւոր աշխատություններ և նշանա-
դրություններ,—գրաշար Ներսէս Տ. Աւետիքեանի,
Վաղարշապատ. 1900 թ. գինն է 30 կ.

ԲԺՂԻ ՍԻՄԻՈՆ ՇԱՆ - ՆԱԳԱՐԵԱՆ

1. «Մշակը», 25 ամեակի առթիւ, 1896/7 կուտակ-
ցական պայքարը. Մոսկուա, 1900 թ.
- 2) Որոշ կանոնադրություններ և ծրագրի անհրա-
ժեշտություններ և Հայոց Թեմական հոգևոր
դպրոցների վարչական և ուսումնական
կարգ ու կանոնի՝ Դիպլոմայինայի, միակեր-
պությունից գաղափարը. Մոսկուա, 1900 թ.
3. Դպրանոցի աշակերտներին (մի քանի խրատ-
ներ) Մոսկուա. 1899 թ.
4. Երևանի Հայոց Թեմական հոգևոր դպրանոցը
և հաւասարակշռություններ. Մոսկուա, 1899.
5. Ճառ դպրանոցին ներկայանալիս. Մոսկուա,
1899 թ.
6. Մարդասիրություն և աշխատանքի աղնիկ
զինուորը Իւրկյ Ալէքսէիսի Վեսելովսկի
18×11/27—1899 թ. Մոսկուա, 1901 թ.

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ

Ս. Է. ԶՄԻԱԾՆԻ.

ՌՅԻԹ. ԼԴ. ՏԱՐԻ

ՀԱՄԱՐ Ե. Կ Զ.-ՐԴ

ՄԱՅԻՍ Կ ՅՈՒՆԻՍ. 1901 Թ

ՀԲԵՄԱՆԱԲ

Տ. Տ. ՄԿՐՏՉԻ Ա.

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱԾՆԻ

8 2 9 2 9 2

Дозволено цензурою 26 мая 1901 г. Г. Тифлисъ.

Ծ Ր Ա Պ Ի Ր

այն առարկաների, որոնցից քննութիւն է պահանջուում ու էջմիածնի Հոգեւոր Ճեմարանի Ա. դասարան մտնելու համար և

Պ ա յ մ ա ն ե ռ

Ա. Կ Ր Օ Ն

- ա. Սրբազան պատմութիւն Հին Ուխտի. (Իսաազիրք Սահակ քահանայ Սահակեանի).
- բ. Նոր Ուխտի սրբազան պատմութիւնից՝ Փրկչի կեանքի գլխաւոր դէպքերը (Աւետումն. Ծնունդ, մկրտութիւն եւն). մի քանի պարզ առակներ (Սիրմանացանի, ողորմած Սամարացու եւն).
- գ. Բերանացի իմանալ՝ Հաւատոյ Հանգանակը, տաան պատուիրանները և ինն երանութիւնները: Շարականներից՝ Խորհուրդ մեծ, Այսօր կանգնեցաւ, Էջ Միտինն ի Հօրէ: Աղօթքներ՝ Հայր մեր, Տէր եթէ զըթոռնս, Զգործս ձեռաց մերոց, Աչք ամենեցուն եւն:

Բ. Հ Ա Յ Ո Յ Լ Ե Զ Ո Ի

1. Ա Յ Ս Ո Ւ Ք Ր

- ա. Լաւ առդանութեամբ վարժ և հասկանալով կարգալ և պատմիլ (Իսաազիրք՝ Մայրենի լեզու Ն. Տէր Ղևոնդեանի Դ. տարի).
- բ. Տարրական հասկացողութիւն «մասն բանի»ների մասին (յատկապէս դոյական և ածական տնուն, դերանուն և բայ): Պարզ, անկախ նախադասութիւններ վերլուծել, հոլովիլ և խոնարհել: Դոյականների, ածականների, բայի և դերանունների ուղղագրութիւնը: Նախադասութեանց արտհոլութիւն, կէտաղբութիւն, սողադարձութիւն:
- գ. Բերանացի իմանալ առ նուազն տաան ընտիր ոտանաւոր. (օրինակի համար, Հատիկ, Յոլուն տատղերը, Զարկեցէք զարբիներ, Ծաղկաձոր, Քահանայ, Անգրագէտը, Աղասու մօր երգը, Մայր Արաքսի, Մեր Հայրենիքից մի քանի տուն):

2. Պ Ե Ր Ա Ր

Պարզ հաստատմանի թարգմանութիւն և սուրբերք քերականութեան՝ Կ. Կոստանեանի նախաշաղիղ դասագրքով:

Գ. Ո Ո Ի Ս Ա Յ Լ Ե Զ Ո Ի

- ա. Ընթերցանութիւն պարզ առդանութեամբ և ուղիղ շեշտադրութեամբ: Պատմիլ կարգացած հաստատմանը, թարգմանիլ բառեր և նախադասութիւններ ուսերէնից հայերէն: (Իսաազիրք „Русская рѣчь“ часть II Вольпера).
- բ. Բերանացի իմանալ հեանեալ կամ սրանց նման ստանաւորներ՝
Приглашеніе въ школу.—Михайлова
Ласточка.—Плещеева
Мотылекъ.—Ушницкаго
Птичка (Птичка подь моимъ окошкомъ), изъ „Звѣзdochки“
Сиротка (Вечеръ: сверкали звѣзды) неизвѣст. автора.
Мышь и крыса.—Крылова
Чижъ и соловей.—Хемницера
Ворона и кувшинъ.—Измаилова (передѣлка).
Лисица и виноградъ.—Крылова.

Գ. Ք Ե Ր Ա Ն Ա Ս Ո Ւ Թ Ի Ն

Հասկացողութիւն ենթակալի և ստորոգեալի մասին: Գտնել ենթական, ստորոգեալը և լրացուցիչ բառեր պարզ նախադասութիւնների մէջ:

Բաժանել բառերը վանկերի և շեշտեր դնել: Զայնաւոր, բաղաձայն և կիսաձայն հնչիւններ, կոկորդային և սուրիչ (шипящие) բաղաձայններ. ձայնաւորների փափկանալը այդ բաղաձայններից յետոյ: ի, ֆ, ց տառերով բառերի ուղղագրութիւնը: e տառի զիջումը և Ե-ի փոխուիլը:

Հասկացողութիւն դոյական տնուն մասին: Յատուկ և հասարակ դոյական տնուններ:—Դոյական տնունների սեռը, թիւն ու հոլովները: Արական սեռի դոյականների հոլովումը:

Հասկացողութիւն ածական տնուն մասին: Որական ածականներ և համեմատութեան ստորիճանները:

Հասկացողութիւն բայի մասին:—Ներդոյական և չէզոք բայեր:—Անորոշ եղանակ: Սահմանական եղանակ և նրա ժամանակները, թիւը, դէմքերն ու սեռը:

Դ. Պ Ե Ր Ա Ր

Արտագրութիւն զրբից. սովորած ոտանաւորները բերանացի զրել. հնչիւնաւոր թերաւրութիւն:

Գ. ԹՈՒԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

Չորս զործողութիւնները և սլաք անուանական թուերով խնդիրներ, լրիւ մինչև բարդ անուանական թուերը (Վանոնադիրը Վարձեւան, խնդրագիրը Евтушевский):

Ե.

Տարրական գիտելիք բնական պատմութիւնից (Վաստադիրը Զ. Գրիգորեանի) և ընդհանուր աշխարհագրութիւնից (Երկիր, հորիզոն, երկրի կողմերը, մայր ցամաքները, ծով և սկզիանոս ևլն):

Պ ա յ մ ա ց ն ե ռ

ա. Հիմարան մտնել ցանկացողները պէտք է խնդիր տան Վեհափառ Հայրապետի անունով ոչ ուշ քան յուլիսի 1-ը:

բ. Խնդրագրի հետ սլաքի ներկայացնեն ծննդեան և մկրտութեան, ծաղկի արտաւաստման և, եթէ երաժ ևն որ և է զպրոցից, նաև ուսման և բարի վարքի վկայական:

գ. Առաջին դասարան մտնել ցանկացող պատանիները պէտք է լինեն 12—13 տարեկան հասակում:

դ. Իւրաքանչիւր նոր ընտրուած աշակերտ սլարտաւոր է ներկայացնել գրաւական՝ օտար երկրներից 75 ռուբլի, Ռուսաստանի և Ադիասի հեռաւոր թեմերից 50 ռ. իսկ Երևանի թեմից 25 ռուբլի:

ե. Այն աշակերտները, որոնց խնդիրներն ընդունուած են, քննութեան պէտք է ներկայանան օգոստոսի 25-ին:

զ. Քննութիւնից առաջ բոլոր Հիմարան ընդունուողներին կքննէ Հիմարանի բժիշկը, և միայն կատարելագէտ առողջ պատանիները կընդունուին: Ուստի ցանկալի է, որ Հիմարանի դիմողները նախապէս բժշկական քննութեան ենթարկուած լինին:

է. Թուշակաւոր աշակերտների համար դրամական նպաստ վճարուած է տարեկան 200 Ռուբլի, կէսը սեպտեմբերին և կէսը յունուար ամսին:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ

ՔԱՂՈՒՄԻՔ Ի ԿՈՆՏԱԿՏՈՒ ՎԵՋՓՈՒ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ

Կոնդակ յանուն վիճ. կոնսիստորիային Վրաստանի և Իմերէթի, որով լուծաւ պսակն ամերիկահայտակ Կարապետի Գարակեալուրեան ընդ կնոջ իւրում Արուսեկի, թոյլատրելով վերջնոյս մասնել ի նոր ամուսնութիւն. թ. 364:

— Յանուն Սինոշի ս. Եջմիածնի, ընդ որում յղեցան բողոքք ոմանց Շուշեցւոյ զծառայողաց կոնսիստորիայի տեղւոյն. թ. 382:

— Յանուն Թեմ. Առաջնորդին Ատրպատականի Սահակ եպիսկոպոսի, որով լուծաւ պսակն Յակոբայ Մ. Ահարոնեան ընդ կնոջ իւրում Թաւրանի, թոյլատրելով վերջնոյս մասնել ի նոր ամուսնութիւն. թ. 385:

— Յանուն Հոգաբարձութեան Ներսիսեան Հոգեւոր դպրանոցի, որով պատուիրեցաւ կառուցանել շինութիւնս ի վերայ հին գետնոյն, ուրանօր պարտ էր կառուցանել զնոր շինութիւն դպրանոցին. թ. 391:

— Յանուն Թումանեան եղբարց յաղազս նպաստելոյ նորոգութեան վանուց ս. Թադէի Առաքելոյ, որ յԱրտաշ (Մակու). թ. 396:

— Յանուն Գեր. Թեմակալին Արցախայ Տ. Գրիգոր եպիսկոպոսի, որով պատուիրեցաւ թոյլատրել քահանայից Կուսապատ գեղջ պաշտել զքահանայութիւնս իւրեանց ցվերջնական վճիռ ս. Սինոդի. թ. 399:

— Յանուն Գեր. Տ. Յովհաննէս եպս. Նիրակունւոյ, որով հրաւիրեցաւ ի պաշտօն նախագահի վանական կառավարութեան Մ. Աթոռոյ. թ. 430:

— Յանուն Կարապետ քահանայի Սուչաւայ քաղաքի, որով լուծաւ պսակն Տիկին Օլգայի Կայնեան ընդ առն նորա Մառուկայ,

զրկելով զվերջինս յիրաւանց վերստին ամուսնութեան. թ. 439:

— Յանուն Ամեն. Պատրիարքի Կ. Պոլսոյ Տ. Մաղաքեայ Արքեպիսկոպոսի, որով յանձնարարեցաւ քննել զբողոքն Յովհաննիսի եղիաեան Մշեցւոյ զկնոջն նորա և յայտնել ի տնօրէնութիւն Վեհ. Հայրապետի. թ. 440:

— Յանուն Վանական Կառավարութեան Մ. Աթոռոյ, որով պատուիրեցաւ յղել ուսանող Ներսէս սարկաւազի երկերիւր (200) ր. ի թոշակ նմին. թ. 452:

— Յանուն Գեր. Տ. Թեմակ. Վրաստանի և Իմերէթի ս. Գէորգ Արքեպս. ի, որով յանձնարարեցաւ միանգամ վախճան տալ խնդրանաց Ներսէս քահ. Ղամաղեանց. թ. 463:

— Յանուն Տիկին Եկատերինեայ Նաղիւրեան, որով յորդորի նուիրել ի սեփական գետնոյն իւրմէ որ ի Ղիտուրէ (ի Տիփսիս) տեղի մի վասն կառուցման նոր եկեղեցւոյ անդանօր. թ. 465:

— Յանուն Ամեն. Պատրիարքին Կ. Պոլսոյ, որով լուծաւ պսակն Կ. Պոլսեցի Սերոբայ Ունձեան ընդ կնոջն Ռամելայի, զրկելով զկինն յիրաւանց վերստին ամուսնութեան. թ. 475:

— Յանուն Առաջն. Եւրոպիոյ Գեր. Տ. Գէորգ եպիսկոպոսի, յաղազս արտաքսելոյ զԹադէոս քահանայն ի վիճակէն Եւրոպիոյ վասն խռովարար բնաւորութեան նորա. թ. 477:

— Յանուն Առաջն. Եգիպտոսի Գեր. Տ. Յովսէփ եպս. ի, որով յանձնարարեցաւ վերստին քննել զգործ պսակալուծութեան Պետրոս Հապիպ պէյի ընդ կնոջն և յայտնել Վեհ. Հայրապետի. թ. 478:

— Յանուն Վիճ. Կոնսիստ. Վրաստանի

և Իմէրէթի, որով յայտնեցաւ զկարգմանէ Ընծակ վարդապետի ի կառավարիչ կալուածոցն Մարցայ. թ. 486:

— Յանուն Թեմակալ տառաջնորդաց Հայոց Ռուսաստանի (շրջաբերական), որով պատուիրեցաւ արգելուլ քահանայից՝ չը մտանել կամիլաւկայիւք յեկեղեցիս և չը կրել լանջախաչս ձուլեալ պատկերաւ Փրկչին. թ. թ. 516. 518. 519. 522. 529:

— Յանուն Կոնսիստ. երեւնայ, որով յայտնի զփոխադրութենէ վանահօր ս. Թովմայ Առաքելոյ վանուց Ագուլեաց Տ. Գրիգոր վարդապետի ի Կարմիր վանս. թ. 523:

— Յանուն Փոխ. Հին Նախշեանի Տ. Սիոն վարդապետի, որով պատուիրի թոյլատրել ըստ Հին սովորութեան շրջեցուցանել զգանձանակս յեկեղեցիս, ըստ ցանկութեան Ժողովրդեան. թ. 535:

— Յանուն Հոգ. Կառավարութեան Աւերքսանդրապոլու, որով լուծան ի կարգէ և ի կոչմանէ քահանայութեան Մկրտիչ քահ. Գասպարեան և Սրապիոն քահ. Դարաղաղաբեան, յաղագս հրապարակական գայթակղութեանց իւրեանց. թ. 540:

— Յանուն Սինոդի ս. Էջմիածնի, որով պատուիրեցաւ հանել զանուն Մկրտիչ և Սրապիոն կարգընկէց քահանայից Աւերքսանդրապոլու ի ցուցակէ հոգևորականաց և դասել ընդ հարկատուս. թ. 542:

— Յանուն Գեր. Առաջնորդին Զմիւռնիոյ Տ. Մելքիսեդէկ եպիսկոպոսի, որով յայտնեցաւ, եթէ ըստ միջնորդութեան Կրօն. Ժողովոյ տեղւոյն վերստին ընկալեալ են ի ծոց մերս եկեղեցւոյ կրօնափոխ ամուսինք Արամ և Ծորթիւնէ Համբարձումեանք. թ. 548:

— Յանուն Գեր. Տ. Սահակ եպիսկոպոսի Ասրպատականի, որով յայտնեցաւ եթէ թոյլատրեալ է դատապարտեալ Ղևոնդ քահանայի Աւետիսեան առնել զքահանայադործութիւն. թ. 552:

— Յանուն Սինոդի ս. Էջմիածնի, որով պատուիրեցաւ կարգադրել տալ բերել ջուր ի ս. Խաչ վանս Արգեաղու, որ ի Գարալագեաղ. թ. 562:

— Յանուն վիճ. Կոնսիստ. Վրաստանի և Իմէրէթի, որով պատուիրեցաւ վարձել մաս-

նադէտ զոք յաղագս կառավարելոյ զկալուածն Մարցայ. թ. 565:

— Յանուն Սինոդի ս. Էջմիածնի, յաղագս երգուեցուցանելոյ զհարգուղիմէոս, զՂևոնդ, զՅովսիկ, զԳարեգին և զՍարգիս վարդապետս վասն ընդունելութեան եպիսկոպոսական աստիճանի. թ. 571:

— Վկայական եպիսկոպոսութեան յանուն հնդից նորապսակ Գեր. եպիսկոպոսաց. թ. 577, 579, 617. 619, 665:

— Յանուն Սինոդի ս. Էջմիածնի յաղագս կոչելոյ ի պաշտօն անդամութեան Սինոդի զնոր կարգեալ անդամ՝ զՏ. Բաղրատ և զՏ. Մխիթար վարդապետան. թ. 590:

— Յանուն վիճակ. Կոնսիստ. Վրաստանի և Իմէրէթի զկարգմանէ Գարեգին եպիսկոպոսի Սաթունեան ի վանահայր Սանահնի. թ. 608:

— Յանուն Իշխան Ն. Բ. երկայնարազուկ-Արղութեան զկարգմանէ Գեր. Գարեգին եպիսկոպոսի. թ. 615:

— Յանուն Տ. Ներսէս վարդապետի Մելիք-Թանդեան, որով կարգեցաւ ի վանահայր Տաթևու և ի փոխանորդ հօտին Սիւնեաց. թ. 626:

— Յանուն Տ. Մատթէոս վարդապետի, ի գնալ որպէս քննիչ ի վանս Գեղարդայ. թ. 636:

— Յանուն վիճ. Կոնսիստորիային երեւնայ զկարգմանէ Ներսէս վարդապետի ի վանահայր և ի փոխանորդ Տաթևու. թ. 649:

— Յանուն Գեր. Տ. Թեմակալին Ն. Նախիջեանի և Բեսարաբիոյ Ս. Ներսէս Արքեպիսկոպոսի, որով կարգի Տ. Նահապետ վարդապետն ի վանահայր Ս. Խաչի Ղրիմու. թ. 658:

— Յանուն Գեր. Տ. Թեմակալին Վրաստանի և Իմէրէթի Ս. Գեորգ Արքեպիսկոպոսի, որով յայտնեցաւ զկարգմանէ Տ. Գարեգին վարդապետի Յովսէփեան ի տեղի Տ. Բաղրատ վարդապետի Թաւաքալեան. թ. 666:

— Յանուն վիճ. Կոնսիստ. Շամախոյ, որով պատուիրի թոյլատրել Տ. Արդար տ. քահանայի Բաղուայ քահանայադործել մինչ ցփախձան դատավարութեան զործոյ նորա. թ. 672:

— Յանուն Տ. Գարեգին վարդապետի, որով կարգի ի տեղի Տ. Բաղրատ վարդապետի. թ. 673:

— Յանուն Վանական Կառավարութեան

ի յղել որպէս քննիչ ի Բջնի զՏ. Եղիշէ վարդապետն Ա. Տարրոնեան ի քննել զգեղճմունս անառապաճի տեղւոյն. թ. 696:

— Յանուն միաբանութեան Անապատին Կոստանաց Նոր Զուգայու, որով հրամայեցաւ անշուշտ ապ հաշիւ փոխանորդի վիճակին Տ. Բաղրատ վարդապետի գելեմտից վանուցն. թ. 701:

— Յանուն փոխ. Առաջնորդին Վանայ Տ. Սահակ Տ. վարդապետի, որով լուծաւ պսակն ի բնէ խելագար Գաբրիէլի Կոստանեան Վանեցւոյ ընդ կնոջ նորա Արմենուհւոյ, թոյլատրելով վերջնոյս պսակիլ ի նորոյ. թ. 705:

Հայրապետական պարգևք

Կոնդակ յանուն Տ. Թորոս քհն. Զուգայեցւոյ ի Մանչէսթըր, որով շնորհեցաւ նմա լանջախաչ քահանայական, ըստ միջնորդութեան Գեր. Տ. Գէորգ եպիսկոպոսին Եւրոպոյ. թ. 350:

— Յանուն Տ. Վառամշապուհ քհն. Քիւսարեան ի Փարիզ, որով շնորհեցաւ նմա լանջախաչ քահանայական ըստ միջնորդութեան գեր. առաջնորդին Եւրոպոյ. թ. 351:

— Յանուն գեր. Տ. Յովսէփ եպիսկոպոսի, վանահօր Կառւց Անապատին վանայ, որով շնորհեցաւ պանակէ եպիսկոպոսական. թ. 355:

— Յանուն կոյս սարկաւադուհի Գայիանիայ Հախնադարեան, ընդ որում շնորհեցաւ լանջախաչ. թ. 355:

— Յանուն Կոստանդին քհն. Արարատեան Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ Տփխեաց, որով շնորհեցաւ լանջախաչ քահանայական, ըստ միջնորդութեան Տ. Բաղրատ վարդապետի Թաւաքալեան. թ. 387:

— Յանուն Տ. Տաճառ քհն. Ալիսարէ քղբի. Պուլկարիոյ, որով շնորհեցաւ նմա լանջախաչ քահանայական. թ. 418:

— Յանուն Տ. Կարապետ քհն. Տ. Դանիէլեան Շուշեցւոյ, որով շնորհեցաւ նմա կամիլաւկայ ըստ միջնորդութեան Գեր. Տ. Դրիգոր ս. եպիսկոպոսի թեմակալի վիճակին. թ. 419:

— Յանուն Տ. Վարդան ա. քհն. Թուհեան Վաղարշապատցւոյ, որով շնորհեցաւ նմա կամիլաւկայ, ըստ միջնորդութեան Գեր. Տ. Սու-

քիաս արքեպիսկոպոսի, փոխ. թեմ. Երեանայ. թ. 421:

— Յանուն Ղ. Լոնդ քհն. Խաչատրեան Զնարեղ գեղջ հին Նախիջևանի և Սարգիս քհն. Տ. Իսահակեան Նախիջևան քաղաքի, որովք շնորհեցան լանջախաչք, ըստ միջնորդութեան Գեր. Տ. Սուքիաս արքեպիսկոպոսի. թ. թ. 422—423:

— Յանուն Դրիգոր քհն. Շահապարեան, որով շնորհեցաւ նմա կամիլաւկայ. թ. 486:

— Յանուն Տ. Խորէն ա. քհն. Միրզաբէգեան, որով արտօնեցաւ կրել զմանիշակաւոյն փիլոնն, նուիրեալն յԱմեն. պատրիարքէն Ս. Երուսաղէմի. թ. 641:

— Յանուն Տ. Գարեգին վարդապետի Յովսէփեան, որով շնորհեցաւ նմա սև ծաղկեայ փիլոն. թ. 671:

— Յանուն Տ. Մովսէս քհն. Մարգարայ գեղջ, որով շնորհեցաւ նմա լանջախաչ քահանայական. թ. 700:

— Յանուն հնգից նորապսակ եպիսկոպոսաց՝ Տ. Բարդուղիմէայ, Տ. Ղ. Լոնդի, Տ. Յուսէփեան, Տ. Գարեգին և Տ. Սարգսի, որով շնորհեցան նոցա պանակէք եպիսկոպոսականք. թ. թ. 578. 581. 618. 620. 621:

Հայրապետական օրհնութիւնք եւ շնորհակալիք:

Կոնդակ օրհնութեան և գոհունակութեան յանուն տիկին Եկատերինեայ Նաղիբեան վասն նուիրաբերութեան նորա ի սեփական հօղոյ իւրմէ յանուն Ս. Եջմիածնի ի կառուցանել զնոր շինութիւն Ներսէսեան հօգ. զպրանոցի Տփխեաց. թ. 359:

— Օրհնութեան և գոհունակութեան յանուն գեներալ Միքայէլի Դոլուխանեանց, յաղաքս համաձայնութեան նուիրանաց Տիկին Ե. Նաղիբեանցի սեփականատեառն յիշեալ գեանոյն. թ. 389:

— Օրհնութեան և Գոհունակութեան յանուն պ. Աղէքսանդրի Ասլանեան Թորոսեանց յԱրմաւիր, յաղաքս վեցհարիւր (600) բուբլի նուիրաբերութեանց՝ երկերիւրն (200) ընդ տրամադրութեամբ Վեհ. Հայրապետին և չորս հարիւրն վասն փեսասեղ գիւղականացն Ախալ-

քաղաքի որ յղեցաւ առ պ. Նահանգապետն Տփլսեաց. թ. 472:

— Օրհնութեան և քաջաբերութեան յանուն Հոգաբարձութեան Հիւանդանոցին Ս. Փրկչի ի Կ. Պոլիս. թ. 474:

— Օրհնութեան և գոհունակութեան յանուն պ. Ֆէոդորի Բ. Բալիեանց ի Ռոստով, յաղագս նուիրաբերութեան նորա երկերի ր (200) բուբլեաց վասն փնասելոց Ախաքալաք գաւառի, որ յղեցաւ առ պ. Նահանգապետն Տփլսեաց. թ. 493:

— Օրհնութեան և գոհունակութեան ու մանց բարեպաշտից քաղաքացեաց Աղէքսանդրապոլու, որք նպաստեցին նորոգութեան Ս. Նշան եկեղեցւոյ, յորդորմամբ Արժ. Տ. Մարտիրոս ա. քահանայի Տ. Պողոսեան. թ. 612:

— Օրհնութեան և գոհունակութեան յանուն պ. Յակոբայ Քեանդարեան, յաղագս նուիրատուութեան նորա Ս. Նշան եկեղեցւոյն Աղէքսանդրապոլի. թ. 539:

— Օրհնութեան և գոհունակութեան յանուն պ. Աղէքսանդրի Մ. Զաղէթեան վասն շինութեան ծախիւք նորա եկեղեցւոյն որ ի Ղազախ. թ. 612:

— Օրհնութեան և գոհունակութեան յանուն Գիւտ ա. Քահանայի Աղանեան, յաղագս յիշատակի քսան և հինգամեայ գրական և ուսուցչական գործունէութեան նորին. թ. 625:

Պ ա պ ճ է ն

Հաւան գտեալ ընդ օրագիրս և համապատասխան կանոնաց մերոյ ս. եկեղեցւոյ և տիրող օրինաց՝ յանձնեմք ի խմբագրութիւն Արարտաս ամսագրի Մայր Աթոռոյ ամբողջութեամբ տպագրել յէջս «Արարատի» ի գիտութիւն և ի հրահանգութիւն երեցփոխանաց և ժողովրդեան. Ի 10 Մարտի 1901 ամի. ՄԿՐՏԻՉ կաթողիկոս ամենայն Հայոց

Ըստ հրամանի Նորին Կայսերական Մեծութեան Ինքնակալին ամենայն Ռուսաց ի Վիճակային Կոնսիստորիայիս լուան՝ զյայտարարութիւն երեցփոխանի ս. Գեորգ եկեղեցւոյ Հայոց Մողնոյ Տփլսեաց իշխան Արսէնի Բեհբուդեանց ի 19 Յունուարի տարւոյս թ. 1, յորում գրի՝ «1900 թ. Յուն-

նիսի 26-ին № 9 ի պատասխանի Վիճակային Ատենիդ գրութեան ի 12 Յունիսի 1900 թ. № 2606 որ ասուած էր . . . «այնպիսի ծախք, որք վերաբերին զգետուց քահանայից, զարդուց և անօթոց, պարտ է լինել խորհրդով միաբանութեան և թոյլտուութեամբ Հոգևոր իշխանութեան»: Այդ կէտի մասին ես գրել էի յիշեալ յայտարարութեանս միջ (1900 թ. Յունիսի 26, № 9): Այս կանոնը ինձ համար մութն է, յարգոյաբար խնդրում եմ Ատենիցդ ցոյց տալ օրէնքի այն յօդուածը, որով թոյլատրուում է երեցփոխաններին այդպէս վարուիլ Ատենիդ յիշած ծախուց դէպքերում: Յօրս Ատենիցդ պատասխան չստանալով՝ կրկնում եմ յայտարարութիւնս և խնդրում ցոյց տալ ինձ օրէնքի այն յօդուածը, որով ես վերոյիշեալ դէպքերում պարտաւոր եմ միաբանից խորհրդակցութեամբ Ատենիցդ թոյլտուութիւն խնդրել: Պարտաւորութիւն եմ համարում Ատենիդ ուշադրութիւնը խնդրել պետական օրինաց XI հատոր I մասն 1225 և 1229 յօդ. վերայ, որով երեցփոխաններին իրաւունք է շնորհուում յիշեալ դէպքերում ըստ իրանց հայեցողութեան վարուիլ, այդտեղ չկայ ասուած, թէ երեցփոխանը պարտաւոր է միաբանից հետ խորհրդակցել, իսկ եթէ կայ մի այլ յօդուած, որի կատարման վերաբերութեամբ ես զանցառու եմ գտնուել, որպէս երեցփոխան, յարգոյաբար խնդրում եմ ցոյց տալ ինձ»:

Տեղեկութիւն 1.—Երեցփոխանն ս. Գեորգ եկեղեցւոյ Մողնոյ յանցեալ ամի գնեալ է զշուրջառ մի 130 բուբլոյ ի պէսս միաբանի այնր եկեղեցւոյ, Սահակ քահանայի Սահակեանց, առանց խորհրդոյ միաբանութեան և առանց կարեւորութեան. իսկ Գրիգոր աւագ քահանայի նորին չէ տուեալ ի վարձ կարելոյ շուրջառի իւրոյ զ12 բուբլիս և յայն ասկա ծաղեալ է ի միջի նոցա զժողովութիւն և բողոքք առ Կոնսիստորիայս, որ յառաջադրութեան իւրում ի 12 Յունիսի անցեալ 1900 ամի թ. 2606 ի միջի այլոց պատուիրեալ էր երեցփոխանին, թէ զայնոսիկ ծախս, որք վերաբերին զգետուց քահանայից, զարդուց և անօթոց եկեղեցւոյ առնել խորհրդով միաբա-

նութեան և թոյլառութեամբ Հոգևոր իշխանութեան, զորմէ և ընդարձակ բացատրեալ է յօրագրի սորին ի 15 Սեպտ. նոյն ամի ըստ գործոյն փոխադարձ բողոքանաց երեսփոխանի և քահանայից զմիմեանց, և ի 25 նոյն ամնոյ թ. 4570 հանգամանօրէն յայտնեալ է Սինոդի ս. Էջմիածնի: 2, ի գործոց Կոնստատրիայիս տեսանի, զի Սինոդն ս Էջմիածնի հրամանօք ի 27 նոյեմբերի 1857 ամի թ. 2337 և յ30 Յունուարի 1850 ամի թ. 95, առեալ է երեցփոխանաց իրաւունս յիւրաքանչիւր նուազի ի տարւոյ, եթէ կարեւորութիւն լիցի նորոգութեան եկեղեցւոյ ի քաղաքս, կամ գնելոյ զհարկաւոր իրս ի պէտս նորին՝ առնելոյ զծախս մինչ ցերեսուն բուրջիս և ի գիւղորայս մինչ ցտասն բուրջիս, իսկ եթէ աւելի իցէ քան զայս, առաջարկել ի անօրէնութիւն Կոնստատրիայի և այլն. ի հակառակ դէպս ունին տուժել ի սեպհականութեանց իւրեանց: Այլ և Սինոդն միւս շրջաբերական հրամանաւ յ3 հոկտեմբերի 1886 ամի թ. 3757 արգելու երեցփոխանաց առանց թոյլառութեան Հոգևոր իշխանութեան, ըստ հաւատարմագրոց կամ համախօսականաց ժողովրդոց, առնել զմեծաքանակ ծախս, բաց ի մանր ծախսոց նորոգութեանց և կարկատանաց, գումարաւ երեսուն բուրջոյ, ի հակառակ դէպս գործողութիւն նոցա համարի հակառակ և 2-րդ և 4-րդ պարբ. 985 յօդ. 1010 և 1028 յօդ. ա. մասին ժ.Ա. հատ. օրինաց 1857 ամի, զորպիսի հրաման Սինոդի Կոնստատրիայն ի ժամանակին շրջաբերական հրամանօք ծանուցեալ է համայն երեցփոխանաց վիճակիս. և 3, ի հրահանգի առնելոյ ի նախկին Առաջնորդէ վիճակիս յԱրիստակէս եպիսկոպոսէ Սեդրակեան երեցփոխանաց վիճակիս ի 1884 ամի, որ կազմեալ է յառանձին մասնաժողովի, յօդ. Ա. բացատրեալ է, զի երեսուն բուրջի ծախքն ըստ հրամանի Սինոդի (ի 1857 և 1859 ամն) համարին արտաքոյ սովորական ծախսոց եկեղեցւոյ, այն է՝ ռոճկի լուսարարարի, ժամկոչի գնոց մոմոց, խնկոյ, ջրոյ և այլն. իսկ ի ծանօթութեան Բ. յօդ. նոյն հրահանգի յայտնեալ է, թէ ըստ 1028 յօդ. օրինաց (այժմ 1229 XI հատ.) երեցփոխանն ստա-

նալով զհաւատարմութեամբ ի ժողովրդոց վասն ծանր գործոց և շինութեանց՝ չէ պարտ անմիջապէս սկսանիլ զգործն, այլ պարտ է տալ տեղեկութիւն զայսմանէ Հոգևոր իշխանութեան և առնլով ի նմանէ զթոյլառութիւն և ապա ձեռնարկել ի գործ. այլապէս պատասխանատու լիցի նա սեպհականութեամբ իւրով: Սրէնք պետութեան 1896 ամի հատոր XI մասն ա. յօդ. 1111 կառավարութիւն գործոց եկեղեցւոյ Հայոց յանձն լինի ուխտի եկեղեցականաց նորին, ըստ գորութեան օրինաց և կանոնադրութեան նոյն եկեղեցւոյ. յօդ. 1141 և 1222 ընդհանուր վերադասութիւն (надзоръ) վասն կարգին կառավարութեան գոյից եկեղեցւոյ պատկանի Սինոդի Ս. Էջմիածնի: Յօդ. 1170 և 1222 Առաջնորդք են լիազօր իշխանաւորք վիճակաց իւրեանց և վերահսկողք ի վերայ կարգին կառավարութեան գոյից եկեղեցեաց, որոց գործակցեն Թեմական Ատեանք և են պատասխանատու առաջի Բարձր Հոգևոր և քաղաքական իշխանութեան: Յօդ. 1177 և 1180. Թեմակալ Առաջնորդք վերահասու լինին ամբողջութեան գոյից եկեղեցեաց և այլն: Յօդ. 1188 պարբ. 2, 4, 14 և 15 հոգատարութիւն գրաբեկարգութենէ եկեղեցեաց, կառավարութիւն գոյից նոյին և ամսական ստուգութիւն գրամոց պատկանի Թեմական Ատեանի: Յօդ. 1213 ամենայն շարժական և անշարժ զոյք իւրաքանչիւր եկեղեցեաց են ընդհանուր սեպհականութիւն եկեղեցւոյ Հայոց: Յօդ. 1225 մասնաւոր կառավարութիւն ըստացուածոց կախի զերեցփոխանաց յիւրաքանչիւր եկեղեցի: Յօդ. 1229 վերահասութիւն գոյից, կառավարութիւն եկամտից, երթեկութիւն ի զատարանս, շինութիւն և նորոգութիւն և այլն պատկանի երեցփոխանին, որ ի ծանրակշիւ գործս ունի իրաւունս ստանալ ի ժողովրդոց զհաւատարմութեամբ, որով և վերջնու ի պատասխանատուութենէ առաջի նոցա: Յօդ. 1232 երեցփոխանն յիստալոյ զհաշիւ իւր առաջի ընդհանուր ժողովոյ ծխականաց, առաջարկէ գնոյն Կոնստատրիայի վիճակին: Կանոնադրութիւն եկեղեցւոյ ըստ 1111 յօդ. վերոյիշեալ օրինաց: Առաքելական՝ ի չառնուլ զիրս ինչ

յեկեղեցւոյ, բայց կամօք և միաբանութեամբ
ամենեցուն արասցեն, զոր ինչ կամինն, զի մի՛
տրտմութիւն և հերձուածք լիցին ի միջի
իւրեանց: $\frac{2}{12}$ Ամենայն եկեղեցական իրաց
եպիսկոպոսն կալցի հոգ, և վարեսցէ զնոսա
իբրև յԱստուծոյ հայեցեալ և այլն: $\frac{24}{12}$ Հրա-
մայեմք եպիսկոպոսին իշխանութիւն ունել
եկեղեցական իրաց, քանզի եթէ զպատուա-
կան հոգիս մարդկան նմա հաւատաց և այլն:
Նիկիոյ ժողով $\frac{5}{12}$ վասն ընչից՝ որ անուանեալ
է եկեղեցւոյ, զինչ և իցէ, թէ զիւզ, թէ
մարդ և կամ այլ ինչ, մինչև եպիսկոպոս
լեալ էր ի տեղւոջն՝ երիցունք վաճառեսցեն,
իշխան լիցի անդրէն ի նոյն պահանջել, կամ
առնուլ զգինն և այլն: Անտիոքայ ժողով $\frac{810}{12}$
և $\frac{810}{12}$ եկեղեցւոյ ինչս եկեղեցւոյ արժան է
պահել ամենեցուն փութութեամբ, բայց առ-
նըլով բարւօք բաշխել արժան է կամօք
և իշխանութեամբ եպիսկոպոսի ում և ի ժո-
ղովրդեան . . . հանդերձ կամօք երիցանց և
սարկաւազաց, զի նոքա գիտակ իցեն և ոչ
անգէտ և այլն: Նիկիոյ ժողով ՅԳ. պարտ և
արժան է զգիտութիւն ամենայն եկեղեցական
իրաց ունել եպիսկոպոսին և երիցանց և լին:
Ս. Սահակայ Հայրապետի (Պարթևի) $\frac{122}{100}$
 $\frac{122}{100}$, $\frac{122}{100}$, ողա, ողբ և այլն, որովք ընդար-
ձակ բացատրէ զիրաւունս եպիսկոպոսի ի վե-
րայ ընչից եկեղեցւոյ: Ըստ դատաստանազրոյ
Գօշ Մխիթարայ, հիմնելոյ ի վերայ եկեղեցա-
կան կանոնաց, յօդ. խ. խա. և խբ. բացա-
տրի, թէ եպիսկոպոսն ունի իշխանութիւն
ի վերայ եկեղեցական իրաց և իշխանութեամբ
իւրով տայ կարօտելոց և ում կամիցի, ի ձի-
ռըն երիցանց և սարկաւազաց, ունիլ խնա-
մակալութիւն եկեղեցւոյ և այլն: Ժողով Դըւ-
նոյ յօդ. ԺԵ. սպասք եկեղեցւոյ ի ձեռն երի-
ցանց լիցին:— Հրամայեցին. Ապաքէն ի յառաջ
բերելոց աստի օրինաց պետութեան, եկեղե-
ցական կանոնաց և ի հրամանաց Սինօղի պար-
զապէս տեսանին, նախ՝ զի Առաջնորդ վիճա-
կին, որում գործակից է Կոնստնտնուպոլսոյ, ունի
զլիազօր իշխանութիւն ի վերայ ընչից և դո-
շից եկեղեցւոյ, որոց և իշխանութեամբ պարտ
է տնօրինել զայնս, այլապէս համարին հա-
կաւակ օրինաց: Երկրորդ՝ ըստ մտաց 2, 4,
14 և 15 պարբ. 1188 յօդ. Կոնստնտնուպոլսոյ

ներկայանայ որպէս ընդհանուր հոգատար բարեկարգութեան եկեղեցեաց թեմին և կստա-վարիչ գոյից և կալուածոց նոցին. իսկ երեց-փոխանն ըստ 1225 և 1232 յօդ. ներկայա-նայ որպէս մասնաւոր կառավարիչ և ստորա-դրեալ Ատենիս, որ պարտ է կատարել զպար-տիս սլաշտօնին ըստ հրահանգաց և ցուցմանց ընդհանուր հոգատարի և կառավարչի գոյից (կոնսիստորիայի), որք հարկաւ հիմնեալ են ի վերայ օրինաց: Երբորդ՝ եթէ ի հնումն եպիսկոպոսն իշխանութեամբ իւրով կարգա-դրէր զինչս եկեղեցւոյ, գիտութեամբ երիցանց, և ի ձեռս նոցա կատարէր զհոգարարձութիւն նոցին (անտեսութիւն), որչափ առաւել ևս աշխարհական երեցփոխանին, որ փոխանակ երիցու հոգայ զանտեսութիւն եկեղեցւոյ՝ պարտ է գիտութեամբ նոցա և խորհրդով առնել, մանաւանդ վասն զդեստուց և անօ-թոց, որք պատրաստին ի պէտս նոցա, և այն-չափ բնական է այդ, առ որ ոչ իսկ գոյ հարկ ունելոյ զորոշ օրէնս, կամ ցուցանելոյ զայնս ըստ պահանջանաց երեցփոխանի ս. Գեորգ եկեղեցւոյ Մոդնոյ Տփլեսաց, որ պարտ է յամենայն տարակուսելի դէպս բաւական լի-նել հրահանգօք և ցուցմամբ Ատենիս, որք ըստ 1111 յօդ. ա. մ. Ճի հատ. օրինաց 1896 ամի հիմնեալ են ի վերայ կանոնաց եկեղեցւոյ և նախնաւանդ սովորութեան, առանց յա-րուցանելոյ զայնպիսի պահանջս. գիտելով միանգամայն, զի երեցփոխանն որչափ յայտ-նապէս, խորհրդով և թոյլտուութեամբ իշ-խանութեան կատարեսցէ զանտեսութիւն եկե-ղեցւոյ, այնչափ օգտակար համարեսցի այն: Զորբորդ՝ ոմանք յերեցփոխանաց սիրեն յա-ճախակի յիշել զ1229 յօդ. կարծելով, զի առնով ի ժողովրդոց զթուղթ ինչ, յայնմ հետէ ազատ են գործադրել զգոյս և զղրամն եկեղեցւոյ որպէս և զխորք կամիցին, ըստ հա-յեցողութեան իւրեանց, առանց թոյլտուու-թեան Հոգեւոր իշխանութեան, որ միանգա-մայն հակասութիւն համարի վերոյիշեալ բաղ-մաթիւ յօդ. օրինաց և նախնի եկեղեցական կանոնաց և աւանդութեանց, վասն զի եթէ ընդհանուր հոգատարութիւն և կառավարու-թիւն գոյից եկեղեցւոյ տուեալ է Հոգեւոր իշխանութեան, ապա ուրեմն կարի անբնա-

կան լիցի ի միում հաստատութեան կամ ի տան լինել երկու իշխանութեան, չհայեցեալ զի թէ Սինոդն ս. Եջմիածնի շրջաբերական հրամանօք իւրովք և թէ նախկին առաջնորդ Արիստակէս եպիսկոպոսն հանդերձ յանձնաժողովով ի հրահանգի երեցփոխանաց ի 1884 ամի պարզեալ են զմիտս այնր յօդուածոյ, տեղով, թէ յետ առնելոյ ի ժողովրդոց զթուղթ համախօսական, կամ հաւատարմագիր, պարտին խնդրել նաև զթոյլտուութիւն Հոգեւոր իշխանութեան, վասն զի ինքնին բացայայտ է, թէ ժողովուրդն այնու ոչ տայ երեցփոխանին իրաւունս բացարձակ իշխանութեան ի վերայ գոյից եկեղեցւոյ, զորով ոչինչ զոյ ի նմին յօդ. կամ անտես առնելոյ զՀոգեւոր իշխանութիւնն, այլ միայն զբաւոր վստահութիւնն առ երեցփոխանն ի ծանրակշիռ գործս, և այն ըստ խնդրոյ վերջնոյն, իրեւ ընտրելոյ ի նոցունց, ուստի և զայսչափ բաւական համարիլ ի փարատումն տարակուսանաց յիշեալ երեցփոխանաց. նոյնպէս և երեցփոխանին Մոզնոյ ս. Գէորգ եկեղեցւոյ առ յայտարարութիւն իւր ի 29 Յունուարի տարւոյս թ. 1, հրաւիրելով զնոսա զամենեւին առ ճիշտ և անթերի կատարումն պարտուց պաշտօնի խրեանց ըստ հրահանգաց և ցուցմանց Ատենիս, որք հիմնեալ են ի վերայ օրինաց, կանոնաց և աւանդութեանց եկեղեցւոյ, ևս և ի վերայ հրամանաց Սինոդի, գիտելով միանգամայն, զի զսովորական ծախս ի տարւոյ և զայլ պատահական պէտս նորոգութեան, կարկատանաց և այլոց իրաց եկեղեցւոյ ի քաղաքս մինչ ցերեսուն ռոբլիս յիւրաքանչիւր նուագի և ի գիւղս մինչ ցտան ըուբլիս հոգալ գիտութեամբ և խորհրդով քահանայից. իսկ եթէ աւելի իցէ քան զայս՝ խնդրել զանօրէնութիւն սորին. զի զի՞նչ վրնաս իցէ, եթէ գործողութիւն երեցփոխանի յայանի լիցի ամենեցուն թէ քահանայից, թէ ժողովրդեան և թէ Հոգեւոր իշխանութեան իւրեանց: Հինգերորդ՝ զայսմ անօրէնութենէ շրջաբերական հրամանօք տալ զիտել համայն երեցփոխանաց եկեղեցեաց վիճակիս ի կրկին յիշողութիւն նոցա զնախկին հրամանաց սորին, թէ տուելոց ուղղակի յԱտենէս և թէ հիմնելոց ի վերայ հրամանաց

Սինոդի ս. Եջմիածնի, ըստ այսմ զի մի մոռացմամբ, կամ պանդառութեամբ այնոցիկ անկանխելի ընդ պատասխանատուութեամբ, և զայնոսիկ հրամանս առաքել առ նոսա ի ձեռն Հոգեւոր կառավարութեանց և զործակալաց: Ի բնագրին ստորագրեալ են՝ առեւնապետ Կոնսիստորիայի Գէորգ արքեպիսկոպոս. Անդամբ՝ Բաղրատ վարդապետ, Գարրիէլ քահանայ Տէր Գարրիէլեանց և Զաքարիա քահանայ Զարեղեանց. առեւնապալիր՝ Յ. Տէր-Յսայեանց:

5 Մարտի 1901 ամի

Համար է բնագրին. Անդամ Կոնսիստորիայի՝
Բագրատ վրդ. Գեորգ Թառաքալեան

Առեւնապալիր՝ Յ. Տէր-Յսայեան

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԹԵԱՆ ԻՍԿՈՒԹԻՒՆԸ

«Կուղէի լինել հայ աստուածաբան,
«Նոր վերադարձած արտասահմանից.
«Յոյց առ խեղճ ազդիս դրբախտի ճամբան,
«Ազատել նրան «բազմ մեղքերից» ...
«Շատերի նման, և ինձ Մայր Աթոռ
«Կըտար, անկասկած, պաշտօն փառաւոր ...
Ա. Մանուկեան

Մեր ականջները վաղուց են լեցուել առատուածքանքների հասցէին ուղղուած սրտամտութիւններով. բայց վերելի տողերը, որ մօտ օրերս լոյս տեսած մի գրքոյկի մէջ* կարդացինք պատահաբար, կարծես անակրճակ էին մեզ համար և առանձին կերպով վիշտ պատճառեցին: Նորութիւն նրանց մէջ, ի հարկէ, չկայ, ոչ էլ իրենց բանաստեղծական նրբութեամբն են աչքի ընկնում. այնուամենայնիւ բանաստեղծութիւն են համարուում և

* «Գրի համախմբ», Մոսկուա, 1901:

գրքի մէջ են, ուրեմն և ոչ աւօրեայ հարցերի և անձնական տրամագրութեան արձագանդ, ինչպէս լինում են սովորաբար լրագրական թուուցիկ գիտողութիւնները, այլ ներկայ ժամանակում իշխող գաղափարների և հայեացքների արտայայտութիւն. ուստի թող տարօրինակ չթուի, որ մենք լուրջ խորհրդածութիւնների մի երկար շարք այդտողերով ենք սկսում: Ի՞նչ է նոցա իմաստը. բանաստեղծը կամենում է պատկերացնել ժամանակակից հայ հասարակութեան մի խումբ ներկայացուցիչների, որոնք կեղծ, գիւրին, ստոր միջոցներով գիրք ու ապահովութիւն են ձեռք բերում: մինչ իւր նման խակական աշխատաւորները չեն գնահատուած. և ահա առաջին տեղը հանդէս են գալիս Մայր Աթոռի աստուածաբանները: Եւ թէ՛ պէտ իրողութիւնն այն է, որ մինչև այժմ արտասահմանից Մ. Աթոռ վերադարձած երէ՛ Էօփէլ աստուածաբանները բանաստեղծի երեակայութեան տրամագծօրէն հակառակ պայմանների մէջ են գտնուում, մենք համոզուած ենք սակայն, որ ոչ մեր լրագրական բանաստեղծներին և ոչ նոցա գիւրահաւան ընթերցողներին ոչ մի միջոցով այդ հասկացնել չենք կարող: Էփէլի համար նոցա հարկաւոր է հռչակել, թէ աշխարհը լեցուել է աստուածաբաններով, իսկ նոցա գաւառած սկզբունքը ստիպում է պնդանել, որ ամէն աստուածաբան ինքն ըստ ինքեան պորտաբոյծ պէտք է լինի: Մենք ևս ընդունելով, որ մինչև այդ սկզբունքը չպարզուի՝ ոչ աստուածաբանների դէմ յարձակումները կվերջանան, ոչ քահանայական և ուրիշ շատ նման եկեղեցական ու հասարակական խնդիրներ, որոնք նոյն այդ կէտի շուրջն են պտտում՝ իրենց լուծումը կտառնան, կաշխատենք հարցը հիմնովին դնել և լուսաբանել: Իսկ հիմնական հարցն է մեր կարծիքով. արդեօք քրիստոնէութիւնը իւր որոշ տեղն ունի՞ ժամանակակից քաղաքակրթական կեանքի մէջ, և իրաւունք ունի արդեօք յարաւելու նաեւ ազագայում և իւր յատուկ դերը կատարելու:

Դուցէ՛ շատերին կթուի, թէ այս հարցը սերտ կապ չունի աստուածաբանների գործունէու-

թեան և ուրիշ նման խնդիրների հետ, բայց տեսէք ինչպէս է մտածում մեր ժամանակի կրթուած սերունդը: Նորա համար գրեթէ գաւառանքի արժէք ունեցող մի համոզմունք է, որ գիտութիւնը (իսկ գիտութիւն ասելով նա յատկապէս բնական գիտութիւններն է հասկանում) միջնագործեան խաւարը փառաւելով մարդոց աչքը բաց է արել և ցոյց տուել, որ գերբնական ոչինչ չկայ, և կրօնը իրեն վերաբերեալ հաւատալիքներով մէկտեղ լով նախապաշարմունք է եղել, քաղաքակրթութեան որոշ շրջանում մարդկային կեանքի անցողական մի երեւոյթ: Բայց որովհետեւ աշխարհը գեւ հարկաւոր չափով լուսաւորուած չէ, կարելի է թոյլ տալ, որ քաղաքակրթութեան ստոր աստիճանի վերայ կանգնած մարդիկ պահեն առ ժամանակ իրենց այդ նախապաշարմունքները. մինչ այնպիսիները, որոնք գիտութեան պտուղները ճաշակած, ուսում ստացած լինելով հանդերձ, համարձակում են կրօնի անունով հրապարակ գալ և հաւատալիքներից խօսել՝ գոյութեան իրաւունքից բոլորովին զուրկ պէտք է համարուին, որովհետեւ կամ նոցա սովորածն այնպիսի բան է եղել, որ նոցա միտքը լուսաւորելու տեղ աւելի ևս բթացրել է, կամ նոքա իրենք անադին ու խորդալի մարդիկ են, որ հակառակ իրենց համոզմունքի, հակառակ գիտական ճշմարտութիւնների մոլորեցնում են ամբսին և շահագործում նորա տկարամտութիւնը: Կարելոյն ուրեմն այստեղ այս կամ այն աստուածաբանի անձնաւորութիւնը, գործը, բռնած ընթացքը չէ, այլ այն հարցը, թէ կարող է առհասարակ մի զարգացած, տիեզերքի կազմութեան և Դարվինի տեսութեան ծանօթ մարդ համոզմունքով քրիստոնէայ լինել, գիտութիւնից դուրս զուտ կրօնական — քրիստոնէական ճշմարտութիւններ ընդունել, գիտութեան միջոցաւ ուսումնասիրել և ուսուցանել. իսկ այդտեղից աստիճանաբար բարձրանալով՝ պէտք է հարցնենք, ինչպէս վերին ակնարկեցինք, թէ ինքը քրիստոնէութիւնն ինչ է, ինչ նշանակութիւն ունի մարդկային կեանքի համար:

Այսպէս մերկ հարց դնելը հեշտ չէ

հարկաւ։ Այն հանդամանքը, որ արեւմտեան — միջնադարեան եկեղեցին խէթ աչքով է նայել արդի գիտութեան յառաջագիմութեան վերայ, նորա արդիւնքը՝ իրերի և երևոյթների վերաբերութեամբ նորա գործ դրած անողոր քննադատութիւնն, իբրև իւր համար խիստ փոսնդաւոր մի ինչ նկատել ու յաճախ ժխտել, կարծել է տալիս շատ շատերին, թէ քրիստոնէութիւնն առհասարակ իւր բոլոր երևոյթներով մէկտեղ պէտք է վախենայ, պէտք է թաղչի գիտութեան լոյսից և համարձակութիւն չունենայ քննադատութեան ասպարէզ ելնելու։ Բայց մենք, որ համոզուած ենք, թէ քրիստոնէութիւնն իբրև երկնային լուսոյ ծնունդ և մաքուր ճշմարտութեան ուղեցոյց՝ չի կարող խոյս տալ որ և է ճշմարտութիւն հրապարակ հանելուց կամ քննադատութիւնից, կարևոր ենք համարում պարզութիւնը մանաւանդ ներկայ ժամանակ, երբ, կարելի է ասել, ամենամեծ պահանջը քրիստոնէութեան համար նորա վարկի վերականգնումն է լուսաւորեալ աշխարհի առաջ։ Այդ աշխարհում, եւրոպական քաղաքակրթութեան կենտրոններում, գիտութիւնը վաղուց է կասկածի ենթարկել քրիստոնէական ճշմարտութիւնները և լայն դուռ բացել ամէն տեսակ քննադատութեանց համար. բայց այնտեղ ևս քրիստոնէական կրօնի գիտնական ներկայացուցիչներն ու անկեղծ նախանձախնդիրները վերջին ժամանակներս միայն այն եղբակացութեան են եկել, որ եղած կասկածները փարատել և քրիստոնէութիւնը կրթուած դասին մատչելի դարձնել կարելի չէ, եթէ ոչ իրենց կողմից ևս ազատ տեղ տալով լուրջ գիտնական քննադատութեան, իւրաքանչիւր երևոյթ մինչև հիմքը թափանցելով ու զուտ ճշմարտութիւնը, գաղափարական սկզբունքներն ի վեր հանելով։ Այս տեսակէտից նշանաւոր է պրոֆ. Հառնակի մի գրուածքը, որ լոյս տեսաւ անցեալ տարի և մեծ աղմուկ հանեց Գերմանիայում։ Այդ գրուածքը, որի վերնագիրն է «Քրիստոնէութեան իսկութիւնը»*, ամփոփում է իւր մէջ

1899—1900 թ. ձմեռային վեցամսեակին Բերլինի համալսարանի բոլոր բաժիններին պատկանող 600 ուսանողների առաջ կարգացուած 16 ազատ դատախօսութիւններ։ Աշխարհաչափ գիտնական—աստուածաբանը խօսում է ուրեմն այնպիսի մի երիտասարդութեան հետ, որ ժամանակակից քաղաքակրթութեան բարձրութեան վերայ է կանգնած և համակուած է ամբողջապէս իւր դարու գաղափարներով. նա նպատակ է դնում, ինչպէս նախաբանի մէջ ակնարկում է, պատմագիտական եղանակով՝ զուտ պատմական իրողութիւնները կշռելով, միջոց տալ «ճանաչելու էականն ու մնայունը երևոյթների մէջ» և տեսնելու, որ քրիստոնէութիւնը*, որչափ և տարբեր համայնքների ու ուղղութիւնների բաժանուած, ներքուստ մի է՝ նոյն կեանքի աղբիւրը բոլոր քրիստոնեաների համար։ Մենք ևս կաշխատենք, քայլ առ քայլ նորան հետեւելով, առանց միշտ նորա մտքերը փոխ առնելու, այլ միայն նորա յարուցած խնդիրները շօշափելով և մեր ընթերցողների ըմբռնմանը յարմարելով՝ ցոյց տալ հետզհետէ մի շարք յոյուածների մէջ, թէ ինչն է քրիստոնէութեան էականն ու մնայունը, և ապա, եթէ ժամանակը ներէ, թէ մեր եկեղեցական կեանքի ո՞ր երևոյթների մէջ և ինչ ձևով արտայայտութիւն է գտնում այդ մնայունն ու էականը. կամ ինչ նոր երևոյթներ պէտք է յառաջ գան, ինչպէս ձևակերպուին, որպէս զի արտայայտութիւն գտնէ։

Ինչ է քրիստոնէութիւնը, այդ հարցին կարելի է զանազան եղանակով բացատրութիւն տալ։ Կարելի է առնել ընդհանուր կամ մի որոշ եկեղեցւոյ դաւանութիւնը և ջատագովել. յառաջ բերել մի առ մի քրիստոնէութեան ընդունած ճշմարտութիւնները, և նոցա դէմ հանած աւարկութիւնները հերքելով, նոցա կարեւորութիւնն ու հիմնաւորութիւնը ցոյց տալ, նոցա նշանակութիւնը պարզել։ Կարելի է նաև փիլիսոփայական դատողութեան առարկայ դարձնել՝ նախ կրօնն առհասարակ իբրև հոգեբանական ու հասարակ

* Das Wesen des Christentums.—Adolf Harnack. Leipzig, 1900.

* Նա ինքը «աւետարանական քրիստոնէութիւն» է ասում։

րակական կեանքի երեւոյթ, և ապա քրիստոնէութեան տեղը որոշել այլեայլ կրօնների շարքում: Սակայն Հատնակն ոչ գաւառաբանական—ջատագովական և ոչ փիլիսոփայական տեսակէտով է առաջնորդուում, այլ հետեւում է, ինչպէս ակնարկեցինք, պատմագիտական եղանակին, և իրաւամբ, մեր ժամանակն ամէն բանի մէջ դրական փաստեր է որոնում, և ժամանակակից մարդոց համար համոզեցուցիչ փաստ ոչ թէ այս կամ այն մարդու ընդունածն ու մտածածն է, այլ մերկ իրողութիւնը. իսկ քրիստոնէութեան նկատմամբ անհերքելի իրողութիւնը, որ և հաստատուն հիմք կարող է լինել ուրիշ իրողութիւնների և փաստերի համար՝ այն է, որ նա պատմական անցեալի մէջ իւր որոշ տեղն ու դերն է ունեցել՝ հանդէս է եկել, զարգացել, ու մեղ հասել որոշ պայմաններով և որոշ հանդամանքներում: Ուստի և պատմութիւնից սովորելով, թէ ինչ է եղել նա՝ մենք միջոց կունենանք եղբակացներու, թէ ինչ է իւր էութեամբ և ինչ պէտք է լինի այժմ:

Յիսուս Քրիստոս և իւր քարոզած աւետարանը—ահա այն կենտրոնը, որից սկիզբ է առնում քրիստոնէութիւնը և դէպի որը դառնում է միշտ՝ նոր կեանք, նոր լոյս ընդունելու համար: Սակայն սխալ կլինի կարծել, թէ քրիստոնէութեան իսկութիւնը պարզած լինելու համար՝ բաւական է միայն Քրիստոսի պատկերը վերակենդանացնել և նորա աւետարանի հիմնական դժերը բացատրել: Նախ որ Քրիստոսի գործն ու խօսքը մեղ ոչ թէ անմիջական ազդիւրից՝ նորա սեփական նկարագրութիւնից կամ պատմութեամբից է յայտնի, այլ նորա շրջապատողների ընդունած տպաւորութիւնից, նորա հետեւողների գրողածներից. ուրեմն մեղ ծանօթ պէտք է լինի առնուազն քրիստոնէութեան առաջին դարը՝ դասական շրջանը, որպէսզի կարողանանք ուղիղ դադափար կազմել նորա մասին: Ապա, որովհետեւ քրիստոնէութիւնն սկզբից և եթ կոչուած էր ամբողջ աշխարհում տարածուելու և մարդկային կեանքի բոլոր խաւերը, բոլոր երեւոյթները թափանցելու, ուստի ամբողջ պատմութիւնը պէտք է վկայ լինի նորա ոյժի և կենսունակութեան. նո-

րա ամբողջ պատմական անցեալը պէտք է աչքի առաջ ունենալ, քննել նորա բաղմաւորմանի ազդեցութիւնը ազգերի կեանքի վերայ՝ նորա վերակազմող և կենսագործող բնութիւնը հասկանալու համար: Դորանով խնդիրն ի հարկէ աւելի դժուարանում և բարդուում է, և դրեթէ անլուծանելի կգառնար, եթէ աւետարանի քարոզութիւնը մի սովորական երեւոյթ լինէր պատմական ուրիշ երեւոյթների շարքում՝ այնպէս շաղուած նոցա հետ, որ մենք դժուարանայինք շատ դէպքում նորա հետքերը գտնել, նորա արդիւնքը որոշել. բայց իրօք նա այնպիսի բնորոշ յատկութիւններ ունի, այնչափ բարձր է ու առանձնացած միշտ իւր շրջապատից, որ այդ դժուարութիւնը վերանում է, և նորա տարածման ու զարգացման որքան ընդարձակ և բազմակողմանի աստղաբէլ լինի մեր աչքի առաջ՝ նոյքան առատ միջոց կունենանք որոշելու այն, որ էական է և յարատեւ քրիստոնէութեան մէջ, որ այլեայլ հանգամանքներում այլեայլ փայլով ու զօրութեամբ է հանդէս գալիս, առանց իւր ներքին բնութիւնը փոխելու: Այնուամենայնիւ առաջին և ամէնից մեծ տեղը բռնում է այստեղ հարկաւ Քրիստոսի աւետարանը իւր նախնական վիճակում, այնպէս ինչպէս արտայայտուել է նոյն իսկ Քրիստոսի անձի, կեանքի, գործի, խօսքի մէջ. ինչպէս ըմբռնում ենք մենք նորա կեանքը նկարագրող սկզբնական ազդիւրներից: Ապա պէտք է տեսնենք, թէ նոյն աւետարանն ինչ տպաւորութիւն է գործել Քրիստոսի անմիջական հետեւողների վերայ և ինչ արդիւնք յառաջ բերել քրիստոնէական առաջին համայնքի մէջ. յետոյ արդէն կաշխատենք պատմութեան ընթացքում նորա կրած գլխաւոր փոփոխութիւնները քննել և այն աչքի ընկնող երեւոյթները հասկանալ, որոնց մէջ բնաւորիչ արտայայտութիւն է գտել:

Կ. Վ.

ՀԱՂԱՏՑ ԵՒ ՍՆՆԵՀՅԻՆ

Վ. Ա. Ն. Ք. Ե. Բ. Բ.

(967—1300).

Դ. Ա. Ռ. Ս.

Հիմնարկութիւն եւ հաստատութիւն առաջ-
նորդութեան.

Հաղրատ և Սանահին վանքերի հիմնար-
կութեան մասին տարբեր տեղեկութիւններ
են տալիս մեզ թէ ժամանակակից և թէ յե-
տագայ պատմիչները, յաճախ միմեանց անհա-
մապատասխան. նոյն իսկ շատ մոլոր են ար-
ձանագրութիւնների վկայութիւնները, և եր-
բեմն պարզելու փոխարէն՝ աւելի են բարդում
ինչիւրը: Յամենայն դէպս հիմք ընդունելով
Կիրակոս Գանձակեցու և Վարդանի այն տե-
ղեկութիւնը, թէ Ռոմանոս Ա. Կայսեր (911-
945) հալածանքից փախած կրօնաւորներն են
հիմնել Սանահինի սուրբ Աստուածածինը ու-
րիշ բազմաթիւ նշանաւոր վանքերի հետ, որ-
պիսիք են՝ Կամբձաձոր, Կապոյտ քար, Դպրե-
վանք, Հոռոմոս և չն, կարող ենք հաստատա-
պէս ասել, որ Սանահինը Հաղրատից առաջ է
հիմնաւ և անշուշտ մինչև 945 թուականը:
928-ից էլ առաջ հիմնուած լինել չէ կարող,
որովհետեւ դէպքը պատահել է Աբաս արքայի
ժամանակ, որ դա՛հ է բարձրացել 928-ին:

Սակայն այդ տեղեկութիւնը, ինչքան էլ
կարևոր լինի, չի կարելի համարել Սանահինի
հիմնարկութեան իսկական սկիզբն: Բիւզան-
դական կայսրի ձեռքից փախած կրօնաւորնե-
րը իրենց համար միայն ապաստանարան էին
շինել, առանց, հարկաւ, գուշակելու՝ թէ
ժամանակով այդ տեղը ահագին հոգակ պիտի
ստանայ և մեծ նշանակութիւն ունենայ Հա-
յոց եկեղեցու պատմութեան որոշ շրջանի
համար:

Բայց անշուշտ այս կրօնաւորներին հիմ-
նած աղքատիկ մենաստանն էր, որ Հայոց
ողորմած և բարեսէր զշխոյի՝ Աշոտ օղորմա-
ծի (951—977) կին Խոսրովանոյշ թագուհու-
ուշքը դրաւեց և պատճառ դարձաւ շինելու
և աւելի ևս պայծառացնելու այդ երկու
վանքերը, իւր որդոյ՝ Սմբատի և Գուրգէնի

հոգւոյ փրկութեան համար: Այստեղ ևս
թուականների շփոթութիւն կայ մատենագիր-
ների մէջ. Ասողիկ, Վարդան, Մատթէոս Ուռ-
հայեցի, Մինաս Համթեցի միաձայն վկայում
են, որ շինողն է Խոսրովանոյշ թագուհին.
վերջին պատմագիրը մինչև անգամ շինու-
թեան թուականն է գնում՝ Նժ (410+551=
961): Տարբեր թուական է տալիս մեզ Հաղ-
րատի սանիկը՝ Սամուէլ Անեցին. նա ասում
է «ի Նժ (967) թուին Հայոց շինեցաւ Հաղ-
րատ, և Սանահին տան ամառ առաջ քան
զՀաղրատ ի Խոսրովանոյշ թագուհւոյն՝ ի կնո-
ջէն Աշոտայ Դա՛հնշահի (100)» ու բեմն Սա-
նահինի հիմնարկութիւնը գնում է 957-ին:
Կիրակոս Գանձակեցին աւելի մեծ շփոթու-
թիւն է մտցնում ինչորի մէջ. «Իբրեւ ետես,
ասում է նա, Կիւրիկէ արքայ Բաղրատունեաց՝
որդի Գաւթի, որդոյ Գերեկեան, որ հիմնար-
կեաց զհոգակաւոր ուխտն Հաղրատայ . . . »
(55). այսպիսով նա Հաղրատի հիմնարկու-
թիւնը գնում է ժ.Ա. դարում, որ ի հարկէ
ակներեւ սխալ է, քանի որ այդ ժամանակ
Հաղրատը արդէն ծաղկած զրութեան մէջ
էր: Կիրակոսի վկայութիւնը անշուշտ վերա-
բերում է Հաղրատում յետագայ ժամանակ-
ները շինուած բազմաթիւ մատուռներից մե-
կին, որով Կիրակոսի մէջ տեղ բերած շփո-
թութիւնը ինքն իրեն վերանում է:

Մի ուրիշ շփոթութիւն է մտցնում
Հաղրատի կաթողիկէ եկեղեցու հիւսիսային
պատի լուսամտից վերեւ եղած հետեւալ
արձանագրութիւնը. «Ի թուին Հայոց Նժ
(991) ես Սիմէօն հայր և Տիրանուն երէց շի-
նեցաք զեկեղեցիս փրկութեան Սմբատայ և
Գուրգենայ . . . »: Հայր Սիմէօն Հաղրատի վա-
նահայրն է, իսկ Տիրանուն երէցը՝ միաբան.
պէտք է ենթադրել, որ Խոսրովանոյշ թագու-
հու կենդանութեան ժամանակ բոլորովին վեր-
ջացած չէր շինքը և միայն 991-ին վերոյիշեալ
անձանց հսկողութեամբ աւարտուել է:

Այս մի քանի խառն տեղեկութիւնները
պարզելուց յետոյ, աշխատենք համաձայնե-
ցնել շինութեան թուականները, որ, ինչպէս
տեսանք, տարբեր կերպով են աւանդում մա-
տենագիրները: Ունինք ուրեմն իբրեւ հիմնար-
կութեան թուական 961-ը, 957-ը (Սանահ-

նի համար) և 957-ը (Հաղբաստի համար)․ ուրիշ թուական որոնելը միանգամայն աւելորդ և զուր աշխատանք կլինի։ Մատենագիրները և մնացած արձանագրութիւնները ոչ մէկի օգտին էլ չեն վկայում․ մնում են ձեռագիրների յիշատակարանները, և յիշաւի՛րդցանից մէկը—ժամանակակից անձնաւորութեան ձեռքով գրուած, վկայում է վանքերիս շինութեան մասին, որին և լիովին հաւատալիս ընծայենք, իբրեւ ժամանակակից և դէպքին ականատես անձնաւորութեան։ Սարգիս վրդ․ Ջալալեանց իւր «Ճանապարհորդութիւնն ի մեծն Հայաստան․ Մասն Ա․» հեղինակութեան մէջ, Սանահնի արձանագրութիւններից յետոյ զնում է հետեւեալ ծանօթութիւնը․ «Ի կանոնագիրս սրբոյն Բարսղի գրեալ է այս յիշատակարան, զոր տեսի ես ի քեօթիւկ անուանեալ մատենին՝ վասն շինութեան վանուց Սանահնի»․ այս ծանօթութեանը հետեւում է յիշատակարանը, որ է․ «Ես անարժանս ի կրօնաւորաց փրցուն գրիչս Սիմէօն ի թուականութեան Հայոց Նիւ-ին (972) ի նորաշէն վանքս կոչեալ Սանահնի, հրամանաւ հօր իմոյ Յովհաննիսի, որ էր վանիս շինութեան ամբ վեց (972—6=966—967), զոր շինեաց բարեպաշտ թագուհին Խոսրովանոյշ՝ ամուսին Աշոտոյ Հայոց Շահնշահի, որդի Սմբատայ Բագրատունւոյ Հայոց թագաւորի, և յառաջին ամի հայրապետութեան հոգեւոր հօրն հանուրց Տեառն Խաչկայ արժանաւոր վերատեսչի (այս Խաչիկ կաթողիկոսը Խաչիկ Ա. Արշակունին է, որ 972—992-է բազմել ս․ Լուսաւորչի աթոռի վերայ) և յեպիսկոպոսութեան մերումս գաւառի Տաշիր Գրիգորի, արժանաւոր հօտապետի, որ և նորա առաջնորդութեանն ամբ երկու ի թագաւորութեան Աշոտոյ և Նորին որդւոյ Սմբատայ՝ քաջք և յաղթողք թագաւորաց Հայոց։ Արդ՝ որք ընթեռնոյք և լուսաւորիք ի բանից գրոցս, յիշեալիք ի մաքրամատոյց աղօթմս ձեր զԱշոտ Շահնշահ և զշինող սուրբ ուխտիս՝ զբարեպաշտ և զաստուածասէր թագուհին և զիւրեանց որդեակն, զարի և քաջն շինաւղն Հայոց թագաւորն Սմբատ և զեղբայրն նորին զԳաղիկ և զԴուրգէն․ ևս առաւել յիշելոյ արժանի համարեալիք զհանգուցեալ սուրբ

հայրն մեր առ Քրիստոս Պօղիկարպոս, որ սիրիւրն արար վանիցս շինութեան և փոխեցաւ ի դասս անմարմնոյ, որոյ հանգստեան են ամբ երկու (+970)․ ևս առաւել յիշեալիք զնորին փոխանորդ զուխտի առաջնորդս զհայրն Գրիգոր մաքուր յոյժ և ամենայն առաքինի գործովք լցեալ …»։

Այս յիշատակարանը մեզ համար աւանձին կարեւորութիւն ունի 2 տեսակետից․ Ա) սրանով վերջնականապէս լուծուում է Հաղբատ և Սանահնի վանքերի հիմնարկութեան թուականի խնդիրը․ մենք իմանում ենք, որ այդ վանքերը հիմնուած են Խոսրովանոյշ թագուհու ձեռամբ 967-ին, ի հարկէ չհաշուելով Յունաստանից փախած կրօնաւորների 930-ական թուականներին շինածը․ միւս թուականները միայն պատահական սխալմունք կարելի է համարել։ Իսկ այն հանգամանքը, որ Սամուէլ 10 տարի առաջ է ընդունում Սանահնի շինութիւնը Հաղբատից, թերեւս հիմնուած է այն տեղեկութեան վերայ, թէ Սանահնի մենաստանը հիմնել են Ռոմանոս Ա. Լեկապենից հալածուած կրօնաւորները Աբաս արքայի ժամանակ (928—951)։ Բ) Այս յիշատակարանը աւանդում է 2 նախկին վանահայրների անունները, որ չունէինք։ Ասողիկի տուած տեղեկութեան համաձայն (181) Սանահնի առաջին առաջնորդն է եղել «Յովհաննէս զիտնական այրն Աստուծոյ»․ իսկ այս տեղեկութեան համաձայն առաջին առաջնորդը եղել է Պօղիկարպոս ոմն (967—970), ապա Գրիգոր անունով մէկը․ երեւի սոցանից յետոյ է Ասողիկ Յովհաննէսը և ապա 979-ին Սմբատ արքայի հրամանաւ եպիսկոպոս դարձած Եսային։ Իսկ Հաղբատի առաջին առաջնորդը, ինչպէս վկայում է նոյն Ասողիկը, եղել է «Սիմէօն ճղնաղբեաց ծառայն Քրիստոսի», ապա, ոմն Տիրանուն Նիւն (996), որին միանգամ արդէն պատահեցինք արձանագրութիւններից մէկի մէջ։

Հասել է մեզ նաեւ Սմբատ Բ. Բագրատունի արքայի (977—990) հրովարտակը, գրուած Սանահնի ուխտին, վանքի շինութիւնից 12 տարի յետոյ Նիւն (979) թուին։

Այդ հրովարտակը, ինչպէս վկայում է Զաւրաբանը՝ գտնուում էր «ի տան ազգասէր իշխանացն Հայոց երկուց հարազատաց Մովսիսի և Յովհաննու և հօրեղբորորդւոյ նոցա Վասլի երկայնաբազուկ Արզուածեանց ի Տփլիս», որից ինքը ամենայն զգուշութեամբ և խնամքով արտագրել է: Այդ հրովարտակում ի միջի այլոց ասած է. «Ես Սմբատ Բագրատունի թագաւոր Հայոց՝ թոռն տիեզերակալ և մեծ թագաւորին Սմբատայ, որդի թագաւորին Աշոտոյ Ոգորմանն կոչեցելոյ, եկի ի տեսութիւն սուրբ ուխտիս Սանահնի, զոր շինեալ էր թագաւորն Աշոտ և Խոսրովանոյշ թագուհի հայրն և մայրն իմ, և տեսի զի Աստուածաշէն և թագաւորաշէն էր, վասն որոյ սիրեցի և սիրոյ նշան արարեալ հաստատեցի զսա աթոռ եպիսկոպոսութեան և սահմանեցի զվիճակ սուրբ Աստուածածնիս, և զսուրբ հայր վանացս զԵսայի ետու առնել եպիսկոպոս մեծի հայրապետին Հայոց Խաչկայ Եւն: Գրեցաւ ի թուականին Հայոց ՆԻՐ. (979)-ին»:

Այսպէս տեսնում ենք, որ Սանահնի սուրբ Աստուածածինը այդքան կարճ միջոցում — 12 տարուայ ընթացքում, կարողանում է Բագրատունի արքաների սէրը գրաւել և նրանցից զանազան արտօնութիւններ և հրովարտակներ ստանալ, որ ի հարկէ խիստ բարեյաջող մի հանգամանք էր նորա արագ յառաջադիմութեան համար: Իսկ այն հանգամանքը, որ նա շուտով եպիսկոպոսական աթոռ դարձաւ, մեծապէս նպաստեց նորա հռչակին և հեղինակութեան տարածուելուն, և առաջնակարգ դիրք է տալիս նրան:

Այս բարեյաջող հանգամանքները պէտք է համարել պատճառ, որ հէնց սկզբից Սանահնին ու Հաղբատը գրաւում են իրենց մէջ մօտ 500 կրօնաւոր, ինչպէս վկայում է Ասողիկ:

Սակայն ինչ որ ասացինք Սանահնի դարգաման համար, դժբաղդարար նոյնը չենք կարող ասել նաև Հաղբատի համար. բաւական երկար՝ մօտ դար ու կէս, շրջանից շատ քիչ ու կցկտուր տեղեկութիւններ ունենք նորա մասին: Այդ ժամանակուայ ընթացքում նա պատրաստուում էր արժանապէս հանդէս ելնելու և իշխելու բոլոր արևելքի վերայ:

Այդ իսկ պատճառով ժամանակաւորապէս ստիպուած ենք մի կողմ թողնել Հաղբատը և զբաղուել Սանահնով և նորա դպրոցով ու հեղինակութեամբ, մինչև կգայ նաև Հաղբատի փառաւոր ժամանակը, երբ նա ոչ միայն հասաւ իւր քոյր Սանահնին, այլ և վստահութեամբ կարելի է ասել՝ անցաւ նրանից և բոլորի համար առաջնորդ և ուղեցոյց դարձաւ շատ երկար ժամանակ:

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՍԱՆԱՀՆԻ ԳՊՐՈՑ

Նախկին գլխում՝ յիշած բարեյաջող հանգամանքների շնորհիւ հետզհետեւ պայծառացաւ և ճոխացաւ Սանահնի վանքը թէ մտաւորապէս և թէ նիւթապէս: Շնորհիւ մի քանի նշանաւոր եպիսկոպոսների՝ ուսումնի ու կրթութիւնը այնքան յառաջ գնաց այս վանքի մէջ, որ շատ մարդիկ նրա համբաւը լսելով, մեծ փափագով գալիս էին ուսումնի ու դիտու թիւն ստանալու այդ հռչակաւոր ուսումնի նախադրից: Հայոց աշխարհի ամէն կողմերում տարածուած էր նրա անունն ու հռչակը իրրև ամենամեծ գպրոցի, որի համար համալսարան անունը ժառանգեց:

Յիրաւի, այս շրջանում՝ Ժ.Ա. դարում, Սանահնը ամէն կողմից ապահովուած լինելով և հզօր պաշտպանութիւն վայելելով, նորա միաբանները այլ ևս ոչ մի հոգս չունէին և ամենայն զիւրութեամբ կարող էին դիտութիւն մշակել և տարածել շրջակայքում և հեռաւոր տեղեր, որ և նոքա ամենայն յաջողութեամբ և փառքով կատարում են: Եւ ահա յառաջ է գալիս Սանահնի դպրոցը, որ այնքան դիտուն և բանիմաց վարդապետներ է տուել Հայ ազգին, այնքան հայ եկեղեցու անկախութեան նախանձախնդիր և պաշտպան պաշտօնեաներ մատակարարել և մեծապէս նպաստել Հայոց համար կորուսիչ միութեան դործը խանգարելու, որին այնպէս եռանդով հետևում էին զանազան քաղաքական պատճառներից զրկուած արեւմտեան հայ եպիսկոպոսների, իշխանների, և նոյն իսկ կաթողիկոսներից ոմանք:

Սանահինի դպրոցի հիմնադիր կարելի է համարել յայանի Դէոսկորոս Սանահինեցուն, որ 14 ամիս կաթողիկոսութիւն արեց Պետրոս Կետաղարձի բանտարկութեան ժամանակ. (1036—1038): Իսկ երբ Աղուանից Յովհաննէս կաթողիկոսը հաշտեցրեց Յովհաննէս արքային և Տէր Պետրոսին, վերջինս բանտից ազատել տալով, այն ժամանակ Անույ ամբողջ մոլեղնած յարձակուեցաւ Դէոսկորոս կաթողիկոսի վերայ, որ այդ ժամանակ Տիրոջ մկրտութեան հանդէսն էր կատարում, և կաթողիկոսական քողը պատառ պատառ արեց նորա անմեղ գլխին, ցանկանալով կաթողիկոս տեսնել նորից սիրելի Կետաղարձ հայրապետին: Այնուհետեւ Դէոսկորոս խիստ վշտացած վերադարձաւ Սանահին և շուտով սրանեղութիւնից վախճանուեցաւ և թաղուեցաւ այն տեղ եկեղեցու մօտ: Մատթէոս Ուռհայեցին սորան կոչում է մեծ հռետոր և գիտնական: Դէոսկորոս Սանահինեցու աշակերտներէից է և նշանաւոր Յակովբ վարդապետ Քարափնեցին կամ Սանահինեցին: Իւր զիտութեամբ և տեղեկութիւններով հպարտացած, սա իբրեւ ժամանակի Հայոց նշանաւոր աստուածաբաններէից մէկը Վասպուրականի Սենեքերիմ արքայի որդւոց՝ Ատովի և Ապուսահլի ցանկութեամբ Բիւզանդիոն տարուեցաւ, ուր վիճաբանութիւն ունեցաւ յոյն աստուածաբանների հետ և մի քանի կէտերում համաձայնելով նորանց հետ, 1060-ին միաբանութեան զիր, տուաւ: Իսկ այդ զիրը Գագիկ արքան պատառեց Կոստանդին X Դուկաս կայսեր առաջ, յայտնելով, որ մի վարդապետի գրածը չի կարող ամբողջ հայ եկեղերու կողմից զբոլած համարուել: Յակովբ ՇԼԴ (534—551 = 1085) թուին մեռաւ Ուռհայում և այնտեղ էլ թաղուեցաւ, ինչպէս վկայում է Մատթէոս Ուռհայեցին. «Յակովբ Քարափնեցի, որ յորջորջեալ կոչէր Սանահինեցի, այր հղօր, կորովի, սորա հասեալ ի վերայ հին և նոր Կտակարանացն Աստուծոյ, ուսեալ և հասեալ սորա ի վերայ հռետորական իմաստութեանց և տեղեկացեալ ամենայն փիլիսոփայական խորին գիտութեանցն, սա էր յաշակերտաց Մեծին Դէոսկորոսի հօրն Սանահինի և յայտմ ժամանակի էր ի քաղաքին

Ուռհա և ծերութեամբ քաղաքաբաւ զկեանս իւր և զաւով նենդութեամբ լուծեալ եղև ի կենաց. վասն զի գտանէին զնա մեռեալ ի մահիձն իւր առանց հեծութեան և ցաւոց... և մեծաւ հանդիսով թաղեցին զնա ի դուռն սրբոյ եկեղեցւոյ իւրոյ, ի հիւսիսային կողմն քաղաքին, իբրև նետընկեց մի հետ ի պարբսպէն»: Սորա անունով է մնացել «Յանսկղբնական ծոցոյ Հօր» հանգստեան շարակմը:

Բայց Սանահինի փառքն ու պարծանքը, նորա ամբողջ զիտնական ուսման և ոգու ներկայացուցիչը, այն բազմիմաստ և պերճարան վարդապետն է՝ Անանիա Սանահինեցին, որի գրուածքները այժմ էլ կարդալիս ընթերցողն զգում է, թէ ի՛նչպիսի ուժի և զբոլի տէր է եղել նա: Սորա երկերից և ոչ մէկը մինչև այսօր հրատարակուած չէ, չնայելով նրանց կարևորութեան, բազմազանութեան և ընտիր լինելուն: Կիրակոս Գանձակեցին սորա մասին ասում է. «Այր մաւաւոր և հանճարեղ, գիտող տոմարական արուեստի և աստուածային զբոյ մեկնող, սորա ասեն հաւաքեալ ի մեկնութիւն առաքելոյ զբանսն Եփրեմի և Յովհաննու Ոսկերեքանին և Կիւրղի և այլ սրբոց, արարեալ համառօտ վասն զիւրահասութեան ընթերցողաց, արար և խորհրդական և մաւաւոր տեսութիւն և համեմատութիւն աւետարանացն առ օրինակս, զրեաց և լուսաւոր իմացուածս վասն խորհրդական սրբասացութեանս, որ յեկեղեցիս ուղղափառաց խաչեցարիւ ասեն, և զներբողեան շողակաթին»:

Անանիա Սանահինեցու անուամբ ձեռագիրներ լինում են հետեւեալ աշխատութիւնները.

Ա) Կիրակոսի յիշած Պօղոսի չորեքասան թղթոց մեկնութիւնը.

Բ) Բան հակաճառութեան ընդդէմ երկարնակաց.

Գ) Խրատ ոգեշահ, թէ ո՞րպէս կարացէ մարդ զմիտս որոշել յերկրաւորացս.

Դ) Խրատ քահանայից.

Ե) Ի խորհուրդ Յովնանու մարդարէի.

Ղ) Անանիայի գրուած ի սուրբ Մկրտիչն Յովհաննէս.

Է) Սակս անխափր հաղորդելոյն Յունաց.

Ը) Վասն խոնարհութեան.

Թ) Վ. անհայտ համբերութեան և խաղաղութեան.

Ժ) Վ. անհայտ զղջման և արտասուաց.

ԺԱ) Վ. անհայտ աշխարհի.

ԺԲ) Վ. անհայտ ապաշխարութեան.

ԺԳ) Յաղագս խորհրդոց.

ԺԴ) Խրատք (և այլ շատ քարոզներ).

ԺԵ) Մեկնութիւն Մատթէոսի աւետարանին:

Վերջին աշխատութիւնը նա կատարել է իւր ուսուցիչ և Սանահնի առաջնորդ Գէորգի համանաւ, ինչպէս երևում է Մայր Աթոռի № 178, 179 (Գէորգեան) ձեռագիրների յառաջաբանից, որ քաղուածօրէն մէջ ենք բերում. «Ընկալեալ զհրաման Տեառն իմոյ հօր Գէորգիորոսի և հոգեւոր վարդապետի՝ Սանահնի սուրբ ուխտի առաջնորդի, զոր յոյժ ըզմէ և սիրական բաղձանօք հայցեալ պահանջներ ի մէջ, վասն բացայայտութեան տէրութեան բանից կենսաբեր աւետարանին՝ համառօտարար շարադրել զսրբոց վարդապետացն վերածառութիւն, որք տեսութեամբ հոգւոյն բացայայտեցին ի մեզ զլոյս զիտութեան և զծածկեալ խորհուրդ հոգւոյն, որ ի բազմաց զանախարար թաքելիւր Արդ՝ իմ ապաստան եղեալ ի գորութիւն Աստուծոյ, որ ոչ միայն աւետարանչաց, այլ և արտաբնոցն բացայայտէ զծածկեալ խորհուրդ կամաց իւրոց, յապագայսն վասն օղտի բազմաց, հաւատամ թէ և ձերով աղօթիւք տացէ և ինձ կարողութիւն սկսանել և կատարել զհայցուածքս ձեր առ ի յօգուտ բազմաց »:

Այս յիշատակարանից արդէն երևում է, թէ ինչքան աշխատում էին Սանահնեցիք, մանաւանդ նոցա առաջնորդները, զիտութիւն ծաղկեցնելու և հարստացնելու համար, ինչպէս ստիպում էին, թախանձում և խընդրում այս ու այն կարող անձին, որ մի կարեւոր նիւթ մշակէ նրա մասին մի բան գրէ, և այն ոչ թէ միանգամ, այլ մերժումն ստանալուց յետոյ իսկ շատ ու շատ անգամ խնդրում, մինչև վերջապէս հասնում էին իրենց փախաղին:

Անանիա Սանահնեցու միւս ծանր աշխատութիւնը Պօղոսի չորեքաստան թղթերի մեկնութիւնն է, որ իսկապէս ծայրից ծայր

քաղուածք է Ոսկերերանի, Եփրեմի և Կիւրղի նման գրուածքներից: Սակայն չնայելով որ ինքնուրոյնութիւնը քիչ է այս գրուածքների մէջ, այնուամենայնիւ Անանիա Սանահնեցու մատուցած ծառայութիւնը նոյն իսկ այդ կէտում խիստ մեծ է. որովհետեւ աւետարանների կամ Պօղոսի թղթերի մի ամբողջական մեկնութիւն տալով ժամանակակիցներին, հիւսուած այնպիսի նշանաւոր մեկնարաններից, որպիսիք են Ոսկերերան, Կիւրղի և Եփրեմ, նա միջոց է տալիս լաւ հասկանալու, զիտակցութեամբ ըմբռնելու սուրբ Գիրքը:

Մեր խնդրից դուրս է ի հարկէ, և անշուշտ շատ հեռու կտանէր, Անանիա Սանահնեցու բոլոր մանր մունր աշխատութիւնների վերլուծութիւնը, բայց և այնպէս թող աւելորդ չհամարուի նրա գլուխ գործոց «Հակաճառութիւն ընդդէմ երկաթեակաց, զրուածքի մասին մի քանի տեղեկութիւն հաղորդել՝ ծանօթացնել ընթերցողներին Անանիա Սանահնեցու ոգու, կրթութեան, աստուածաբանական հայեացքների հետ: Այդ բանը կարեւոր է նաեւ այն պատճառով, որ Անանիայի ոգին Սանահնի դպրոցի ոգին է, Անանիայի ուսումը ամբողջ Սանահնի դպրոցի ուսումն է. ուրեմն Անանիայի ոգին ըմբռնելով և նորա ուսման ու հայեացքներին ծանօթանալով, մենք մասամբ ըմբռնած կլինենք Սանահնի դպրոցի ոգին ու ուսումը:

Հակառակորդների դէմ Անանիայի բերած փառերը, որ անշուշտ մեծ մասամբ նա կրկին ուրիշ հայրերից է քաղել՝ հեռեւեալներն են.

Ամենից առաջ երկարնալների դաւանութեամբ հրրորդութիւնը չորրորդութիւն է դառնում, նա ասում է. «Ձեռք և զմի բնութիւն ասեմք ի կուսէն ծնեալ, որ ի հօրէ անսկզբնաբար ծնեալ, և ոչ այլ ոմն ի կուսէն, և ոմն զ՝ ի հօրէն ծնեալն»: Հակառակորդների այն կարծիքի դէմ, թէ Աստուած չէ խաչուողը, նա ասում է. «Եթէ ոչ Աստուծոյ են չարչարանքն և արիւնն, զիմք հաղորդիմք ի նա կամ իրպէս փրկէ զմեզ արիւն մարդոյ, ապա ուրեմն և ոչ զմահն Աստուծոյ խոստովանիմք, և զիմք լուծաւ մահ. զի մարդոյ մահ զթաղաւորեալն յԱդամայ մահ ոչ կարէ լուծանել, զի և ինքն գրաւեալ է ընդ իշխաւ»:

նութեամբ մահու, որպէս և նախահայրն մեր»։ Այսպիսի փաստաբանութեամբ նա քանդուած է համարում երկարնակներէ ամբողջ զաւանութիւնը և ցոյց է տալիս, որ նոքա իրենք իրենց են հակասում։ Մարմինը երկնքից իջած լինել չէ կարող և կեանք պարզել։ Հարկաւոր է անպատճառ խաչեալ ընդունել Աստուծուն, որովհետեւ այդ է մեր փրկութեան խորիւրդը։ «Մատենցաւ վասն յանցանաց մերոց և յարեաւ վասն զմեզ արդարացուցանելոյ»։ Դիմում է հակառակորդներին. «Արդ՝ ասասցեն, յո՞ հաւատամք, որ զմեզ արդարացուցանէ. ի մարդն, որ մատենցաւն և մեռաւն վասն զմեզ արդարացուցանելոյ։ Թէ ի մարդն հաւատամք, մարդ ոչ արդարացուցանէ, և եթէ յԱստուած՝ ոչինչ կրեաց ըստ նոցա վասն զմեզ արդարացուցանելոյ։ Դարձեալ առէ առաքեալ, թէ մեռաք ընդ նմա, հաւատամք, թէ յառնեմք ընդ նմա. եթէ ընդ մարդոյ մեռաք, ոչ հաւատամք, քանզի և ոչ իսկ յառնեմք. իսկ եթէ ընդ Աստուծոյ, Աստուած որ ի մարմին ոչ եղև, զհարգ մեռանի, ահաւանիկ բարձաւ յոյս յարութեան մերոյ»։ Ինքն ընդունում է, որ «Աստուծոյ է մահն այն, որ ի մեռեալս հպեալ կենդանորդէր ի դժոխս և որ մեռեալ էին մեղօք, ի մահ նորա պատուաստեալ, արմատ անմահութեան բողբոջեալ պողաբերեցին, և զայս մահն Քրիստոսի ներգործեաց ի մեզ»։ Պէտք է խստովանել «նոյն բանն, որ ի ծոց հօր էր, նոյն ի ծոց կուսին, նոյն ի խաչին, նոյն ի գերեզմանի, նոյն ի դժոխս, նոյն յարուցեալ և ի վեր համբարձեալ և գալոց է նովին միացեալ մարմնովն և դատելոց է զերկաբնական, զի մի է բնութիւն բանին և մարմն նոյն վասն միաւորութեան։ Միևնոյն է տեսանելի մարմինն և անտեսանելի բանն, և ոչ բաժանին յերկուս. որպէս հօր ընդ երկաթ միացեալ կամ լոյս ընդ օդս և հօր զբնութիւն երկաթոյ ընկղմ, և լոյս զօդս լուսաւորէ, և որպէս հօր զբնութիւն երկաթոյն փոփոխէ յիւր լուսաւորութիւն և յօդս լուսաւորէ, սոյնպէս և հօրն աստուածութեան զմարմինն մաքրեալ և պարզեալ և ձգեալ ի ծայր աստուածութեանն, միացոյց յինքեան՝ աստուածացոյց, և մի են նոքա, և ոչ երկու, թէպէտ և դու հնարես յերկուս բաժանել»։

որ միանգամայն սխալ է։ Անանիան շարունակում է. «Նոյն քահանայապետ միջնորդ Աստուծոյ և մարդկան մարդն Յիսուս Քրիստոս, որ եդ զանձն վասն մեր»։ Իսկ նա քահանայապետ էր իրրեւ Աստուած։ «Մարդոյն չէ հնար զայս ի մեզ ներգործել և մերկ բանն ոչ պատարագի ի խաչին. ապա ուրեմն յայտ է թէ միացեալ բանն միով բնութեամբ և միով զօրութեամբ ներգործեաց զայս ամենայն ի մեզ»։

Իմ բերած մի քանի օրինակներից արդէն պարզ երևում է Անանիա Սանահնեցու տրամաբանութեան ուղղութիւնը և վիճարանական արուեստն ու հմտութիւնը։

Բայց Անանիա Սանահնեցին միայն տրամաբանական հերքումներով չէ բաւականանում. նա շատ լաւ հասկանում է, որ ամէն բան քննելով չի պարզուիլ. կան բաներ, որ բարձր են մարդկային տկար մտքից, ուրեմն և քննելով ոչ թէ ճշմարտութիւնը կգտնենք, այլ աւելի և աւելի կհարիսափենք խորին խաւարի մէջ. «Աստուծոյ չարչարանք և խաչ ասել ոչ է մտաց քննելի, այլ հաւատոյ ընդունելիք...»։ Եթէ կամիս շահել յայդմ՝ անձառ խորհրդոց, մի՛ քննել, զի մի՛ ընկղմեսցիս, այլ նիսա ի վերայ լուսափայտին հաւատոյն և նաւեա՛ ընդ անդունդս խորոց աստուածային իմաստիցն և խնդրեա՛ զպատուական մարդարիան Քրիստոս և զայցես զնա բարձեալ ի վերայ փայտի խաչին և ըմբռնեա՛ հաւատովք զԱստուած մարդացեալ և միացեալ ի մարմնի և բեւեռեալ ի խաչին»։ ասում է՝ նա ուղիղ մտածելով։

Ինչպէս որ Հայոց եկեղեցւոյ ուղիղ վարդապետութիւնն է պաշտպանում Անանիա Սանահնեցին, այնպէս էլ սովորութիւնները օրինակ անխմոր հացիւ և անապակ զինով պատարագ մատուցանելը, խորհրդաւոր ընթերիքի աւետարանական նկարագրութիւնից վկայութիւններ բերելով, հաստատում է, որ մերն է ճշմարիտը։

Այս նոյն զրբի մէջ Անանիա Սանահնեցին բացատրում է անարժանութեամբ հաղորդուելու մըստակարութիւնը, Աւագ հինգշաբթի օրը ճաշակուելու անպատշաճութիւնը, հերքում է Տիրոջ մարմինը ապականացու ա-

սողների կարծիքները, և իւր ճշմարիտ հայեացքն է մէջ տեղ բերում: Խօսում է ներքին-նացեալների և պատկերապաշտութեան դէմ: Քաղկեդոնի դաւանութեան մերժման համառօտ պատմութիւնն է անում: Վրաց բաժանումն է պատմում: Խօսում է բաղարջի և մեռնի, ծննդեան ասնի բաժանման և վերջապէս «Սուր Աստուած»-ի գործածութեան մասին: Մեզ համար շատ կարեւոր և հետաքրքրական է այստեղ այն տեղեկութիւնը, որ նա տալիս է մեռնօրհնութեան մասին: այստեղից, եթէ չեմ սխալուում, առաջին անգամ մեր գրականութեան մէջ վկայութիւն ունինք այն հին սովորութեան մասին, որ նոր մեռն օրհնելիս հինը մէջն են ածում:

Այս բոլորից յետոյ մի բան սակայն չենք կարող անուշադիր թողնել. սուր հասարակ վիճարանական գրուածքների մէջ խիստ աչքի են բնկում կրքերն ու մարդու հոգեկան յուզումները. վիճողը ամէն կերպ աշխատում է ծագրել, արհամարհել, անվայել խօսքեր ուղղել իւր հակառակորդի հասցէին. զեռ ևս ոչինչ չսպասողցած, դրդուած դրութեան մէջ, մի տեսակ յարձակողական դիրք է բռնում և աշխատում է ամենափառ կողմերից ներկայացնել հակառակորդի կարծիքներն ու փաստերը: Նա աւելի պատահում է, որ այս ձեով՝ յարձակուելով մոլորուած մի մարդու վերայ, նորան հերետիկոսների դասը ձգելով և զխին անէծք ու նղովք թափելով, աւելի են հաստատում նորան իւր մոլորութեան մէջ, և այդպիսով փոխանակ իրենց վիճաբանութեան նպատակին հասնելու և մոլորուածին դարձի բերելու, բոլորովին կորցնում են նորան, սանձարձակութիւն տալով իրենց բուհական դրդումն և ետականութեանը:

Բայց այստեղ Անանիա Սանահնեցին ներկայանում է մեր առաջ իրբև ուրիշ տեսակի մի վիճարան. նա չի զայրանում, չի տաքանում ամենեւին, հակառակորդներին հերետիկոս չի անուանում և նղովում, միշտ աշխատում է և կարողանում է իրեն զսպած պահել. չի խեղաթիւրում հակառակորդների կարծիքները և միայն վատ կողմերը գնում մեր առաջ, այլ անաչառութեամբ աշխատում է պարզել ուղիղն ու սխալը՝ բոլորովին հանգիստ և ան-

վերդով կերպով:

Անանիա Սանահնեցու հակաճառութեան եղանակն այս է. նախ՝ մէջտեղ դնել հակառակորդի կարծիքը այնպէս, ինչպէս որ կայ, ապա աշխատել տրամաբանօրէն, կամաց կամաց, առանց շտապելու հիմնովին հերքել այն: Ինչպէս ասացինք, նա յաջողութեամբ կարողանում է իւր այդ նպատակն իրագործել և շատ քիչ անգամ դուրս է գալիս այդ սահմանից, այն էլ խիստ չափաւոր կերպով. այդպիսի դէպքերից է օրինակ «գալոց է դատել զերկաքնական» խօսքերը. սակայն հէնց այսպիսի համեստ գրգռումներն էլ շատ քիչ են պատահում և այս կազմում է իսկապէս Անանիա Սանահնեցու ամենազիջաւոր արժանիքներից մէկը, որ նա հարկաւ ժառանգութիւն է ստացել իւր հեղ ու խաղաղասէր ուսուցիչներից և Սանահնի դպրոցից:

(Կը շարունակուի)

Եր. ս.

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ.

ՕՐԹՈԴՈՔՍ ԵԿԵՂԵՑԻ

Միջնակարգ դպրոցների ծրագրի վերաբնութիւնը ռուսաց կրօնական մամուլի մէջ յառաջ է բերել կրօնի դասատուութեան խնդրը: Մեծամասնութիւնը դանդաղում է, որ թէև կրօնն ըստ դպրոցի ծրագրի զլխաւոր առարկաներից է, բայց իրականութիւնը ցոյց է տալիս, որ կրօնի դասաւանդութիւնը միջնակարգ դպրոցներում խիստ անմխիթարական է: Ըստ Церк. Вѣстн. դուրս պատճառը այն է, որ կրօնուսոյցը ի նկատի ունենալով դպրոցի ծրագրերը, անցնելիք դասընթացը բաժանում է դասերի, տալիս է նոր դասեր և պատուիրում է, որ հետևեալ անգամի համար լաւ սերտեն: Յաջորդ դասին սովորածը հարցնում և աշակերտի գիտութեան չափը սորոշում է թուանշանով: Այսպէս կրօնուսոյցի զլխաւոր նպատակն է դառնում մի կերպ ամբողջ ծրագրերը անցնել, իսկ աշակերտի միակ նպատակն է լինում տէրտէրի պատմածը սերտել՝ լաւ թուանշան ստանալու համար: Կրօնուսոյցը ուսաշ շուտ թերթում է դասագրքի չանցած

էջերը և անհանգիստ է լինում. մտածելով, որ շուտով սկսուելու են քննութիւնները, բայց ինքը դեռ ամբողջ դասադիրքը չի սովորեցրել: Բայց չէ՞ որ քննութեան ժամանակ բացի գալոսցի տեսչից և ուսուցիչներից ներկայ կարող են լինել բարձրաստիճան հիւրեր, երբեմն և նոյն ինքը սըր-բազանը, ուստի նոյա դոհացնելու համար կրօնուսոյցը աշխատում է, որքան կարելի է, շատ վիայութիւններ անդիւր անել սալ ու Գրքից: Բայց ի՞նչ արդիւնք է ունենում այսպիսի դասաւարտութիւնը, ի հարկէ շատ ողորմելի, աշակերտի մաքից շուտով գոլորշիանում է մեքենայաբար անդիւր տերտածը ու մնում են միայն կցկտուր տեղեկութիւններ. իսկ Տիրոջ խօսքը—կրօնի կենդանի աղբիւրը, աշակերտին ընդմիջում անծանօթ է մնում:

Յօդուածագիրը ցոյց տալով կրօնի դասաւարտութեան պակասաւոր կողմերը՝ ցանկութիւն է յայտնում, որ այսուհետեւ կրօնուսոյցները աշակերտի մտքին պաշար տալուց դատ, սնունդ տան նաև նորա հոգեկան պահանջներին: Կրօնուսոյցը իւր օրինակով պիտի աղդէ աշակերտի հոգու վերայ: Կրօնի դասաւարտութեան նպատակը միջնակարգ դպրոցներում պիտի լինի՝ մեռեալ տառի իրականացնել զարթեցնել աշակերտի հոգու մէջ կենդանի հաւատ: Մի ուրիշ յօդուածագիր իրաւամբ նկատում է, որ դպրոցի կրօնական—բարոյական դաստիարակման գործին նախանձախնդիր պիտի հանդիսանայ ուսուցչական կազմը: Խոյս տալ այդ պարտականութիւնից, պատճառաբանելով թէ դու միայն կրօնուսոյցի պարտականութիւնն է, կարող է անել այն մարդը, որի համար եկեղեցին և հաւատով ապրելը նշանակութիւն չունի: Այսպիսի համոզման և հայեացքի տէր մարդիկ բարոյական իրաւունք չունին պրաւասլաւ մանուկներին դաստիարակ և կրթիչ լինելու:

— Վերջին ժամանակներս քահանայական խնդիրը մեր մէջ ստանում է որոշ գործնական ուղղութիւն. հակառակ կողմերը մեր մամուլի մէջ միմեանց և հոգեւորականներին զանազուն աններելի և ներելի, ահամայ և կամայ յանցանքների համար երկար ժամանակ մեղադրելուց յետոյ, եկան վերջապէս այն եղբակացութեան, որ չարիքների, եթէ ոչ միայն, գոնէ զխաւոր աղբիւրը եկեղեցու սպասաւորներին նիւթական աննախանձելի դրութիւնն է, որ բարւոքելով՝ ապահովելով աշխարհիկ հոգեւորականութեան վիճակն ըստ կարելւոյն, կը բարձրացնեն նաև նորա բարոյականը:

Շատ հետաքրքրական է այս տեսակէտից Церковный Вѣстник-ի մի յօդուածը «Գղգղուած խնդիր» վերնագրով, որ վերաբերում է քահանաներին նիւթապէս ապահովեցնելու պա-

հանջին: Հեղինակն այդ յօդուածով գիւղական քհ. անուան տակ նկարագրում է ռուս գիւղական հոգեւորականութեան աննախանձելի դրութիւնը, անապահով վիճակը: Յոյց է տալիս, թէ ինչպէս այստեղից յառաջ են գալիս մի շարք անպատուաբեր անտեղութիւններ և քահանայի կոչման անպատշաճ, յաճախ և նուաւտացնող գործեր: Իրօք, շատ անգամ օրինակելի եռանդի տէր, բարի ցանկութիւններով լեցուած, ժողովրդին ծառայելու պատրաստակամ մէկը վերջի վերջոյ ծանրանում է ժողովրդի ուսին, դժգոհութիւնների տեղիք է ստալիս, մինչև իսկ յարուցանում է իր դէմ ատելութիւն, որովհետեւ իր մեծ ընտանիքը պահելու, քիչ թէ շատ մարգավայել ապրելու, որդիներաց կրթութիւն տալու համար օտարացած է պնդեցնում լինել՝ որոշ կարգերի համար վարձատրութեան գինը բարձրացնել * . միւս կողմից իրօք իսկական արժանաւորութիւններից զուրկ, բայց շնորհիւ կորագրելութեան՝ գիւղացու տուածովը բաւականացող քահանան, լիառաց ի լիառ է բարձրանում: Յաւալին այն է, որ ինչպէս մեր, այնպէս և ռուսաց մէջ, քահանայի լաւը և վատը որոշում է միայն այս կողմով: Քահանաների իրար դէմ ունեցած կռիւները, անախորժութիւնները, հարուստների, աղաների առաջ դուրս ծուլը, ջանքը նոցա աչքը քաղցրացնելու և ինչ և ըստը յառաջ է գալիս, հեղինակի կարծիքով, նոցա անապահով վիճակից և վարձատրութեան այն եղանակից, որ ընդունուած է այժմ ռուս եկեղեցու մէջ **, այն է կամաւոր նուիրատուութիւնը: Պակաս անպատուաբեր չէ ռուս հոգեւորականութեան համար և հետեւեալ երեւոյթը, ըստ Церк. Вѣст. ռուս գիւղական հոգեւորականութիւնը գրեթէ չի մասնակցում հակաբեցողական ընկերութեանց և եռանդով չի կուռում ռուս ժողովրդի մէջ տարածուած արեցողութեան դէմ: Օրինակ, ամբողջ Ստաւրապոլի նահանգում մի այդպիսի ընկերութիւն միայն կայ Արիզգիւրէ գիւղում, անոր էլ տեղական հոգեւորականութիւնը չի մասնակցում. ռուս հոգեւորականութիւնը շատ թոյլ գործակցութիւն է ցոյց տալիս նաև ժողովրդի արեցողութեան դէմ կուռող հոգաբարձութեանց, այլ մինչև իսկ որոշ չափով շահագործում է ժողովրդի արեցողութիւնը յօգուտ իրեն: Այս տեղի և ցաւալի երեւոյթի պատ-

* Ռուս զրեթէ ամեն մի ծխատէր քահանայ գիւղերում դնում է որոշ զներ (такса) այս կամ այն կարգի համար: Այս, ի հարկէ, օրինական նշանակութիւն չունի, բայց բարձր իշխանութիւնը չի էլ արդիւնում:

** Նոյնը ուրեմն և մեր մէջ:

ճառը ըստ Դերք. Բեքտ. այն է, որ քահանաները զիւղեցում ստանում են իբրեւ տուրք գինի և օղի, մասնակցում են քեփերին և ստիպուած են իրանք ևս յաճախ սարքել խնջոյքներ, որոնք վերջանում են արբեցողութեամբ: Այսպիսի տուրքերը, թէև արգելուած են կանոնական որոշումներով, բայց սրովհետև հոգևորականութեան ապահովութեան խեղճ, աղքատիկ միջոցներից մէկն են, չի վերանում այդ տգեղ սովորութիւնը: Այսպիսի չարեքները վերացնելու և հոգևորականութիւնը իր կոչման բարձրութեան վերայ դնելու միակ միջոցը նոցա նիւթականը ապահովեցնելն է, պետական զանձարանից քահանաներին վայելուչ ռոճիկ նշանակելով: «Մենք պատրաստ ենք եկեղեցուն և պետութեան ծառայելու, մենք լուռ կկրենք մեր կոչման ծանրութիւնը, մենք ուրախ կլինենք ժողովրդին օգնելու՝ ժողովրդին, որ մեզ կերակրում է, և ի բոլոր սրտէ ցանկանում ենք նրա վրին չճանրանալ, ասում է յօգուածագիրը: Բայց անկեղծ և սրտանց խնդրում ենք միայն մի բան, աղաթել մեզ մեր դորձունէութիւնը դժուարացնող, նեղող կամաւոր նուիրատուութիւններից, աղատել մեզ մուրացկանութիւններից, հոգի և միտք վրդովեցնող առուտուրից: Աստուծոյ տաճարում, որ նուստատցնում և խայտառակում է ուղղափառ հոգևորականութիւնը: Ապա հեղինակը հերքելով այն կարծիքը, թէ քահանաները այդ գէպըռմէկ դառնան «չինովնիկներ», և կվերաբերուեն իրենց ս. կոչման ձեւականօրէն՝ աւելացնում է. «Ոչ, մեր դառն փորձով ձեռք բերած խորին համոզմունքով՝ թոշակը ուղղափառ հոգևորականութեան, կբերէ միայն օգուտ: Զանազէր հովիւներին միջոց կտայ աւելի ազատութեամբ դորձել իրենց ասպարէզում, ազատ ժամեր ունենալ ուրիշ պարապմունքների համար: Ռուս հոգևորականութեան անտեսական ապահովութեան տեսակէտից շատ կարևոր է և հետևելը:

Ռուսաց եկեղեցին՝ նորին Կայսերական Մեծութեան առանձին խնամքի առարկան է, իբրև Կայսերութեան և պետական տիրող կարգերի ամենազօրեղ նեցուկներից մինը: Նա բազմիցս ցոյց է տուել իր բարձր հովանաւորութիւնը և հոգածութիւնը դէպի ռուս եկեղեցին: Այսպիսի խնամքներից մէկն է և վերջերս ըստ բարձու հրամանի կազմուած յանձնաժողովը՝ Պետերբուրգի ս. Անտոնիոս մետրապոլիտի նախագահութեամբ, որ նպատակ ունի մշակել և լրացնել ռուս եկեղեցու պաշտօնականների կենսաթոշակի հարցը:

Այս նոր բարեփոխութիւնը պիտի վերաբերի ինչպէս կենսաթոշակի իրաւատէր անձանց և ժամանակին, այնպէս և կենսաթոշակի քանակին: Մինչև այժմ, օրինակ, իրաւունք ունէին կենսա-

թոշակի միայն քահանաները և սարկաւազները, այժմ նոյն իրաւունքը պիտի վայելեն և սաղմոսաւորները և նոցա այրիները և որբերը: Ժամանակամիջոցի խնդիրը, գրեթէ մնում է անփոփոխ: Ըրել կենսաթոշակ ստանալու համար սահմանում է 35 տարի: Զգալի կերպով բարձրանալու է կենսաթոշակի քանակը. ամենաշատը 420ր. որ պիտի ստանան մայր եկեղեցիների աւագ երէցները, և 90՝ սաղմոսաւորները: Բացի կենսաթոշակից պիտի տրուի նաև միանգամից օժանդակութիւն կենսաթոշակի ժամանակամիջոցը լրացնող անձանց և նոցա ընտանեկաններին: Այս բարեփոխուած ծրագիրը կենթարկուի պետական խորհրդի քննութեան և կառաւարկուի Ն. Կայսերական Մեծութեան բարեհայեցողութեան: Այս խնդրի առթիւ Դերք. Բեքտ. իրաւամբ նկատում է, որ սա մի նոր շնորհք, ողորմութիւն է ինքնակալի կողմից դէպի ռուս եկեղեցականութիւնը, որը նոր եռանդով և սիրով կսկսէ ծառայել իր Վեհապետին. «Միւս կողմից՝ աւելացնում է ռուս եկեղեցու բերան թերթը, ռուս հոգևորականութիւնը իւր գործունէութեամբ յօգուտ եկեղեցու և հայրենիքի, կարելի է ասել, արժանի է ինքնակալի այս շնորհաց, ռուս հոգևորականութիւնը, որպէս դասակարգ, արմատական և էական մի տարր է ոչ թէ միայն եկեղեցական — հասարակական, այլ և պետական կեանքում...: Մօտիկ անցեալում, շարունակում է թերթը, ըստ բարձու հաճութեան ռուս հոգևորականութեան է յանձնուած ժողովրդի կրթութեան գործը, իբրև ռուս կեանքի պատմական հիմունքների ամենապոլսալի նախանձախնդրի և պահպանողի: Ռուս հոգևորականութիւնը ուղղութիւն է տալիս ժողովրդի խղճին, արթուն աչքով հսկում, որ նա ամուր պահէ իւր հաւատարիմ հպատակութեան երգումը և սրտումն ունենայ Աստուծոյ երկիւղը: Մեծ մասամբ թարգման է հանդիսանում նաև կառավարութեան մի շարք կարգադրութեանց, ուկազների, Կայսերական ողորմութեանց և ինչ: Դերք. Բեքտ. ցոյց տալու համար, թէ որքան կարևոր պետական նշանակութիւն ունի ռուս եկեղեցին, մէջ է բերում մի գերմանացի պատուրի կարծիքը, թէ «Ռուսաստանը իր պետական միութիւնը պարտական է ոչ այնքան իր սրին, որքան եկեղեցու զանգակների ղօղանջներին»:

Մենք այն նպատակով թարգմանեցինք վերջին կտորը և մէջ բերինք վերջին կարծիքը, որպէս զի ցոյց տանք, թէ ինչ հայեացք ունի ռուս եկեղեցին իր դերի մասին ռուս կեանքի մէջ: Թէ որքան ճիշդ է այդ հայեացքը և ո՞ր չափով արդարացնում է իր վերայ աւած կոչումը ռուս հոգևորականութիւնը, այդ մասին խօսելը մեր նպատակից դուրս է:

— Ապրիլի վերջին Բուլղարիան հանդիսաւոր կերպով տօնեց տաճկաց լծից ազատուելու 25 ամեակը: Ապրիլի 23-ին Բուլղարիայի մայրաքաղաքը հարսի պէս զարդարուած էր: Մայր տաճարում, որտեղ ներկայ էր Բուլղարիայի իշխանը միւս տէրութիւններին ներկայացուցիչներին հետ, պատարագից յետոյ հոգեհանդիսաւ կատարեցին Աղէքսանդր Բ-ի համար: Գնացքը տաճարից ուղղուեց դէպի աղգային ժողովարանը, որն առաջ հրապարակում այդ օրը մեծ աղատարար Աղէքսանդր Բ-ի արձանին հիմը պիտի դրուէր: Ամբողջ ճանապարհին երգում էր 500 հոգուց բաղկացած երկսեռ խումբը, զնացքին առանձին շուք էին տալիս սլաւոնական աղբութիւնները գոյնզգոյն դրօշները: Մ. Թիմանքից յետոյ իշխանը դաւանաւոր դէպի սինոդականները, արտասանեց մի զղացում ձառ. յայտնելով իւր ուրախութիւնը, որ ինքն է կոչուած զնելու հիմնաքարը այն մարդու արձանի, որը կարող ձեռքի մի շարժումով իրագործեց տանջուող ժողովրդի վաղուցուայ ցանկութիւնը, և որ այդ օրը Բուլղարիան դործնական կերպով յայտնում է իւր երախտագիտութիւնը դէպի նա, որ վերակոչեց բոլղարական ժողովուրդը ազատ կեանքով ապրելու:

Վերջին ժամանակներս շատ շուտ շուտ յառաջ են գալիս Կ. Պոլսում պատրիարքական ճգնաժամեր, որոնց պատճառը քաղաքական, ազգային, կամ կուսակցական շահեր են լինում: Այս տարի ևս Զատիկից մի քիչ առաջ Կոստանդին Ե. Տիեզերական պատրիարքը գահադուրկ եղաւ սինոդականների և խառն ժողովի վճռով: Սորա պատճառը մի կողմից պատրիարքի, միւս կողմից Սինոդի և խառն ժողովի մէջ ծագած տարաձայնութիւններն էին, Սինոդականների և խառն ժողովի մեծամասնութիւնը շատ դժգոհ էր պատրիարքից, որ նա եռանդով չէր պաշտպանում յոյն եկեղեցւոյ շահերը Բ. դրան առաջ, Բաւական է ասել, որ Կոստանդինի պատրիարքութեան օրով Մակեդոնիայում փակուել են 32 յունական եկեղեցիներ: Մայիսի 25-ին կատարուեցաւ Ֆէնիքի պատրիարքարանի մեծ սրահում պատրիարքական ընտրութիւն նախնայէլ մետրապոլիտի նախագահութեամբ: Հաւանական թեկնածուներ համարում էին Իոաքիմ Գ. և Անթիմ Է. երկուսն ևս արդէն մի անգամ պատրիարք եղել են: Եկեղեցականների միաձայն հաւանութեամբ և ընտրողների ահագին մեծամասնութեամբ ընտրուեց Իոաքիմ, որին և Սուլթանը, հակառակ սպասուածին, իրատեղի մայիսի 28-ին հաստատեց պատրիարք:

Տ. Իոաքիմ յոյն եկեղեցւոյ ամենաժողովրդական և ակնաւոր հոգեւորականներից մէկն է: Ծնուել է 1834 թ. Կ. Պոլսում, բայց արդէն 1863 թ. պատ-

րիարքական տեղապահ, իսկ յաջորդ թուին Վառնայի մետրապոլիտ է ընտրուել, 1878 թ. ծանր պարագաների մէջ միաձայն ընտրուեցաւ պատրիարք և արդիւնաւէտ գործունէութեամբ արդարացրեց ընտրողների ակնկալութիւնները: Առանձնապէս նա պաշտպան հանդիսացաւ յոյն եկեղեցւոյ շահերին: 1872 թ. արդէն Կ. Պոլսոյ կրօնական ժողովում իր աղբացութեամբ բոլղարներին հերձուածող հռչակել տուեց. իսկ պատրիարք դառնալուց յետոյ, բարեկարգեց մի շարք եկեղեցական արտաքին վարչութեան վերաբերեալ գործեր Բալկանեան թերակղզու վերայ և նորից վերականգնեց Տիեզերական պատրիարքի հեղինակութիւնն այստեղ: Պակաս արդիւնաւէտ չէր նորա գործունէութիւնը և ներքին կեանքում: Նորա օրով վերաբնուեց աղգային սահմանադրութիւնը, հաստատուեցան մի շարք բարեգործական հաստատութիւններ, ինչպէս յիմարանց և հիւանդանոց, հոգեւորականների համար կղերանոց, ապաստանարան. նա հաստատեց տպարան, լրագիր: Մեծ հոգս տարաւ նմանապէս պատրիարքարանի և հոգեւորականութեան ապահովութեան, ժողովրդի լուսաւորութեան մասին: Բայց հէնց այսպիսի եռանդոտ ազգաշահ գործունէութեամբ յարուցեց Բ. դրան դժգոհութիւնը իր դէմ և 1883 թ. ստիպուած եղաւ հրաժարուել պատրիարքութիւնից և հեռանալ մի վանք: Այս անյողղորդ կամքի տէր, օրինակելի բարի եռանդի տէր հովիւը նորից ժողովրդի միաձայն ցանկութեամբ կանչուած է յոյն պատրիարքական պատասխանատու ծանր պաշտօնին:

Տ. Իոաքիմ Գ. 254-րդ տիեզերական պատրիարքն է. առաջինը՝ ըստ յոյն եկեղեցւոյ աւանդութեան, եղել է, ինչպէս յայտնի է, Ս. Անդրէաս առաքեալը (36 թ.):

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ

Պատաւխան Նորին Կ. Մեծութեան Պետերհովից:

ԷԶՄԵԱԾԻՆ

ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ընկեղծ շնորհակալիս՝ Ձեզ և միաբանութեան վանուցն Լճմիածնի, յաղազս աղօթից և բարեմաղթութեանց:

Վեհափառ Կաթողիկոսի Հեռագիրը.

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ

ՆՈՐԻՆ ՄԵԾՈՒԹԵԱՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ԿԱՅՍԵՐ

Ի մեծաշուք աւուրս Սրբազան
Թագադրութեան Ձերդ Կայսերա-
կան Մեծութեան և Օգոստափառ
Թագուհւոյ Կայսրուհւոյ՝ առաջի իջ-
ման ս. Սեղանոյ Միաճնի Որդւոյն
Նստութոյ, ընդ համայն միաբանու-
թեան նախաթող վանուց ս. Էջ-
միաճնի վերառաքեմք ի բարձունս
զաղօթս ջերմագինս յաղագս ա-
ռողջութեան և բարօրութեան Ձերդ
Մեծութեանց: Երկարեսցէ Տէր զա-
ւուրս Ձեր ի փառս և յերջանկու-
թիւն Մեծին Ռուսեայ

ՄԿՐՏԻՉ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՆՈՐԻՆ ՎԵՀԱՓԱՌՈՒԹԵԱՆ ՈՒՂԵՒՈ-
ՐՈՒԹԻՒՆԸ ԳԵՊԻ ԿԱՐՍ.

Ապրիլ 7

Արաքսի աջ ափին Սուրմալուի Ա. մասի պրիս-
տան իր ձիաւորներով սպասում էր Նորին
Վեհափառութեան գալստեան: Կամուրջն անց-
նելուց յետոյ Հայրիկը կառքը կանգնեցրեց
օրհնեց պրիստաւին և դիմաւորելու համար
ընդ առաջ եկող Իգդիրցի ձիաւորներին ու
շարունակեց ճանապարհը: Զիաւոր դիմաւո-
րողների թիւը հեղհեղէն ստուարանում էր:
Ուղիղ ժամը 4-ին Հայրապետական դնացքը
մնւա գործեց Իգդիր: Բացի Իգդիրի Իգդիր-
մաւայի և Բահարլուի ժողովրդից՝ շատ հա-
յաբնակ գիւղերից հայ և թուրք հաւաքուել
էին Իգդիր, Հայոց Հայրիկին դիմաւորելու:
Ամբողջ գիւղը տօնական կերպարանք էր առել և
զարդարուած էր զրոշակներով ու ծառի կանաչ
ձիւղերով. բոլոր խանութներն անխտիր փակ
էին. այն փողոցները, որանցից պիտի անց
կենար Հայրապետական դնացքը, զարդարուած

էին կանաչից հիւսած շղթաներով. պատերը
զարդարուած էին գորգերով, մետաքսի թաշկի-
նակներով. իսկ ժողովուրդը այնպէս էր խռնը-
ռած այդ փողոցներում որ հազիւ կառքերը կա-
րողանում էին շարժուել: Անընդհատ լսուում
էին «կեցցէ Հայրիկ» խօսքերը: Կառքերը կանգ
առան եկեղեցի տանող կարճ փողոցի առաջ,
ուր կանգնեցրած էր յաղթական կամար. մէջ-
տեղում ամրացրած էր Հայրապետի մեծադիր
պատկերը. ծաղիկներից ու կանաչից հիւսած
պսակի մէջ: Կառքից ցած իջնելով՝ դիմաւորող
քահանաների և հետեւող վարդապետների
հետ միասին, պատշաճաւոր «Հրաշափառ» շա-
րականն ասելով՝ Վեհափառ մասա եկեղեցի և
աղօթելուց յետոյ ներկայ գտնուեց երեկոյեան
ժամերգութեան: Երգում էր ճեմարանի եկեղ-
երածշտուութեան ուսուցիչ Տ. Կոմիտաս վարդա-
պետը, որ մի քանի օր առաջ եկել էր Իգդիր,
ժողովրդական երգեր ու «Էլէէ»ներ ժողովելու:

Ժամերգութիւնից յետոյ Վ. Հայրապետը
օրհնեց ժողովրդին՝ խոստանալով կիւրակէ օրը
խօսել նրանց հետ: Հանդիսաւոր գնացքը նոյն
կարգով ուղևորուեց Հայրապետի համար պատ-
րաստուած օթեանը, ոգևորիչ և երկար կեցցե-
ների ուղեկցութեամբ: Պ. Սեդրակ տէր-Թովմա-
սեանի տունը, որ պատրաստուած էր Մեծ
հիւրի համար, դրսից զարդարուած էր կանաչ-
ներով և ծաղիկներով, իսկ ներսից՝ համեստ,
բայց ճաշակաւոր կահաւորուած: Այդ օրը
յոգնած լինելով Վեհափառը չկարողացաւ շա-
տերին ընդունել, բայց բնակարանի բակը և
լուսամուտների առաջ փողոցում հաւաքուած
մեծ բազմութիւնը մինչև ուշ գիշեր երգում
նուագում և կեցցէներով օղն էր թնդացնում:

Յաջորդ օրը, ապրիլի 8-ին առաւօտեան 10
ժամին ներկայացան Նորին Վեհափառութեան
Իգդիրի գաւառապետը և տեղական զօրաց հրա-
մանատարը: Եկեղեցի իջնելով Վեհափառ Հայրա-
պետը պատաւաղից վերջ իր բարձր ուշադրու-
թիւնը դարձրեց եկեղեցու փոքրութեան և ան-
շըքութեան վրայ, խօսեց ընտանեկան սիրոյ մա-
սին, օրհնեց բոլորին և դնաց հանգստանալու:
Ճաշից յետոյ խումբ խումբ կանայք, օրիորդներ,
երիտասարդներ և տղամարդիկ գնում էին Հո-
ղեւոր հօր աջը համբուրելու. Տէր-Թովմասեան-
ների տունը այդ օրը մի կատարեալ ուխտա-

տեղւոյ էր փոխուել: Ներկայացան և պարսիկ բեկեր իրանց հոգեւորականների հետ, և մի պարսիկ ուղերձ կարդաց պարսկերէն լեզուով:

Ապրելի 9-ին, առաւօտեան 6 ժամին Հայոց Հայրիկը բարեհաճեց հրաժեշտի ողջոյն տալ իդդիրցիներին և մեկնել դէպի Կողբ, բաւական թուով մարդիկ ձիերով և թէ կառքերով ուղեկցեցին իրանց Մեծ հիւրին՝ մինչև Ղարաղալա իջևանը, որտեղից Ահհափառ Հայրապետը յետ դարձրեց նրանց:

Ալիշայ կոչուած վտակի մօտերքից երեւացին Կողբեցի ձիաւորներ, որոնք եկել էին Հայրիկին դիմաւորելու, իսկ Կողբի մօտ թէ ձիաւորների և թէ հետեակ մարդկանց թիւը հետզհետէ ստուարանում էր: Դիւղի ծայրին արքունի ճանապարհի վրայ կապած էր յաղթական կամար Հայրապետի պատկերով: Եկեղեցու բակի դռանը կանգնած էր նոյնպէս յաղթական կամար «կեցցէ Հայրիկ» վերաառութեամբ: Ահհափառ Հայրապետը իջնելով եկեղեցու դրանը և պատշաճաւոր աղօթքն ասելով՝ անկարող եղաւ իր ողջոյնը տալ սաստիկ իրարանցման պատճառով: Ահհափառ Հայրապետի համար տեղ էր պատրաստուած շինական դատարանում, ուր և գնաց հանգստանալու: Ճաշից յետոյ ցանկութիւն յայտնեց երանելի Եզնիկ Կողբացու մատուռը տեսնել, որ գտնուում է գիւղամիջում, հին գերեզմանատանը: Սա մի փոքրիկ նեղ անցքով մատուռ է, քայքայուած, չորս կողմը կեղտու ապականութիւն լցրած: Ծերունի Հայրապետը ներս մտաւ և բաւական ժամանակ արտասուելով աղօթք էր անում: Մատուռի շուրջը հաւաքուած էր մեծ բաղմութիւն, Ահհափառ Հայրապետը դուրս դալով մատուռից՝ դարձաւ դէպի ժողովուրդը մօտաւորապէս այս խօսքերով. Դուք Կողբեցիներդ չգիտէք, թէ ինչ մեծ գանձ ունիք ձեր գիւղում, դուք չէք ճանաչում ձեր հայրենակից Եզնիկ Կողբացուն, որ առաջին թարգմանիչներից էր և մեզ հայ լեզուով ու տառերով սուրբ գիրքը տուեց, ապա հայրաբար յանդիմանեց, որ այդպիսի սուրբ վարդապետի նշխարների վրայ կանգուն է մնացել միայն մի աւերակ մատուռ, որի չորս կողմը անմաքրութիւն է տիրում, պատուիրեց անպատճառ Եզնիկի գերեզմանի վրայ կառու-

ցանել շնորհքով եկեղեցի, իսկ կողմից խոստանալով աջակցել այդ եկեղեցու շինութեան:

Կէս օրից յետոյ Ահհափառ Հայրապետը բարեհաճեց գնալ Կողբի նշանաւոր աղահանքը տեսնելու, որտեղ պ. Ջանիտլատեանի Խւր արամադրութեան տակ դրած գումարը բաժանեց աղահանքում աշխատողներին, թէ ընդունեց և վերադարձաւ:

Յաջորդ առաւօտեան 7 ժամին Հայրապետը բարեհաճեց ուղեւորուել դէպի Կաղզուան՝ օրհնելով հաւաքուած Կողբեցիներին, որոնք կեցցէների հետ միասին բարիերթ էին մաղթում իրանց Հայրիկին:

Կարսի յաջորդ Կիւրեղ վարդապետը Կաղզուանի հասարակութիւնից ընտրուած երեք պատգամաւորների հետ դիմաւորելու էր եկել մինչև առաջին կայարանը, ուր պատրաստուած էր և նախաճաշ: Մի ժամ հանգըստանալուց յետոյ՝ Ահհափառը կառք նստեց: Կայարանից քիչ հեռու երեւացին դիմաւորող բաւական թուով ձիաւորներ, իսկ Աղչայ կայարանում արդէն խռնուել էին մի քանի հարիւր ձիաւորներ, որոնք Ահհափառի կառքը երեւալուն պէս օդը թնդեցրին «կեցցէ»ներով:

Կէս օրից յետոյ ժամը 3-ին Ահհափառ Հայրապետը մեծա զօրեց Կաղզուան: Խառնութիւնները բոլորը փակուած էին, քաղաքը զարդարուած էր զօշակներով, իսկ փողոցներում ասեղ ձգելու տեղ չկար, մի քանի տեղ կազմել էին յաղթական կամարներ: Հայոց եկեղեցու մօտ Մեծ հիւրին սպասում էին զեպուտատները աղու հացով, թուրք հոգեւորականութիւնը իր ժողովրդով, և բոլոր ազգերից անհամար ժողովուրդ: Հայ վիճակները՝ թուով 500, կանգնած էին երկկարգ մինչև եկեղեցու դուռը: Ահհափառ Հայրիկը կառքից իջնելով՝ ընդունեց մատուցած աղու հացը, մտաւ ամպհովանու տակ և դիմեց եկեղեցի, և կարճ աղօթքից յետոյ դուրս ելնելով, ուղղուեց իրեն համար պատրաստած օթեանը՝ պ. Մ. Մուռուզեանի բնակարանը:

Այդ օրը ներկայացան Ահհափառ Հայրապետին Կաղզուանի շրջանի կառավարիչը, հետեակ և սահմանապահ զօրաց հրամանատարները և հասարակութեան հայ և տաճիկ ներկայացու-

ցիւնները, իսկ երեկոյեան Վեհափառ Հայրերը բարեհաճեց կանչել Կաղզուանի առաջաւոր մարդկանց և խօսել առօրեայ ցաւերի մասին, որ տեւեց մօտ երկու ժամ: Երկրորդ օրը անձամբ գնաց նորակառոյց եկեղեցին տեսնելու, որ այնքան վեճերի ու անախորժութիւնների առիթ է տուել: Երեկոյեան կրկին հրաւիրեց առաջաւորներին եկեղեցու շինութեան մասին խօսելու, որտեղ հասարակութիւնից ընտրուած պատգամաւորները յայտնեցին, որ ժողովրդի ցանկութիւնն է հնազանդուել Հայրապետական կամքին. նոյնը կրկնեց և եկեղեցի կառուցանող պ. Զանփուլատեանը:

Վեհափառ Հայրերը ցանկութեւն յայտնեց, որ պ. Զանփուլատեանը եկեղեցին վերջացնէ, և առաջարկեց մոռանալ այն բոլոր անախորժութիւնները, որ մինչև այդ ժամանակ տեղի են ունեցել:

Վեհի Կաղզուանում եղած ժամանակ խմբերով դալիս էին երկու սեռի մարդիկ Հոգեւոր Տիրոջ օրհնութիւնն ստանալու: Մերունալարդ Հայրապետը մի քանի անգամ պատըզամբ դուրս գալով՝ խօսեց ժողոված մարդկանց և կանանց հետ, մարդու և կնոջ պարտաւորութիւնների, աշխատանքի օգտակարութեան մասին, և աւելացրեց, որ երբ եկեղեցին պատրաստ կլինի, նորից կգայ և եկեղեցու մէջ աւելի երկար կխօսի իրանց հետ:

Ապրելի 12-ին Կարսից երկու պատգամաւորներ եկան Կաղզուան Վեհափառ Հայրապետին Կարս հրաւիրելու. նոյն երեկոյին Հայրապետը բարեհաճեց դուրս գալ ընդհանուր սեղանատունը և օրհնել սեղանը, իսկ 13-ին առաւօտեան օրհնելով Մուռուզեան ընտանիքին իրան հիւրասիրելու համար, օրհնեց և փողոցում խառնուած հոծ բաղմութիւնը և ժամը 7-ին ուղևորուեց դէպի Կարս:

Կէս ճանապարհին՝ Փասլի կայարանում, նախաձեռն էր պատրաստած, մինչև ուր ճանապարհ ձգելու էին եկել Կաղզուանցի շատ մարդիկ: Իսկ Կարսաչայ կայարանում պատրաստուած էր ճաշ, որտեղ ղեկավարելու էին եկել Կարսի շրջանի կառավարիչը, բաղմութիւն ձիւղորներ և շատ քաղաքացիներ կառքերով, այնտեղ էր եկել և շրջանի քիւրդ ցեղապետը և պարսից զաւին իր իշխաններով: Ճաշից

յետոյ ժամը 2-ին գնացքը շարժուեց դէպի Կարս. կառքը շրջապատուած էր հարիւրաւոր ձիւղորներով, իսկ յետևից դալիս էր մօտ 40 կառք: Կարս քաղաքը ամբողջովին զուրս էր եկել ընդունելու Հայոց Հայրապետին: Քաղաքի սահմանի վրայ ղեկավարեց Վեհին ոստիկանապետը, փողոցները պատշգամբներ, տանիքներ լիքն էին երկու սեռի բոլոր ազգերի անհատներով, իսկ եկեղեցու առաջ տեղ ձգուեց տեղ չկար. կանգնեցրած էր շքեղ յաղթական կամար, որի տակ քաղաքի երեք դեպուստատները Վեհափառ Տիրոջը աղ ու հաց մատուցին, իսկ աշակերտ և աշակերտուհիները կազմած երգեցիկ խումբը «հրաշափառ» երգելով, հոգեւորական դասով և մեծ թափոքով մտաւ եկեղեցին: Ժողովրդից ոչ ոքի թոյլ չտուէին մանել եկեղեցի, որովհետև սա այնքան փոքր էր, որ կարգ պահպանելն այնտեղ զրգուար կլինէր:

Կարսում Վեհափառ հիւրին ընդունելու համար կազմուած էր յատուկ յանձնաժողով, որ ամեն կերպ աշխատել էր ընդունելութիւնը փառաւոր դարձնել. հանդստանալու համար պատրաստուած էր պ. Տ. Մկրտումեանի բնակարանը: Նոյն օրը երեկոյեան 6 ժամին այցելութեան եկաւ Կարսի նահանգապետը, այնուհետև ընդունելութեան յանձնաժողովի անդամները և ուրիշ այցելուներ ընդունուեցան: Իսկ ապրիլի 14-ի առաւօտեան 10 ժամին ներկայացան քաղաքի հայ տաճիկ և յոյն դեպուստատները, հայ կաթողիկ պարսիկ և տաճիկ հոգևորականութիւնը, իրանց պատուաւոր աշխարհականների հետ միասին: Ժամը 11 1/2-ին Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճեց այցելել ռուսաց Մայր եկեղեցին, որ Հայոց Աբաս թագաւորի շինել տուած Առաքելոց եկեղեցին է:

Ժամը ձիւղ 12-ին Վեհափառ Հայրապետը այցելեց պ. նահանգապետին. վերադարձին բարեհաճեց ղեկել Նորիշ վարդապետի փոխանորդութեան ժամանակ շինուած Հոգեւոր իշխանութեան պատկանող տունը և սուրճ ընդունել այնտեղ: Պ. Մկրտումեանի տան շուրջը խառնուած էր ահագին բաղմութիւն, որ խումբ խումբ Վեհափառ Հօր աջը համբուրելուն էին արժանանում:

Ապրելի 15-ին Վեհափառ Հայրապետը

բարեհաճեց զիտել քաղաքը մօտակայ ամրութիւններէ մէկի վրայից. ճանապարհին զիմաւորեց Նորին Վեհափառութեան եկեղեցական թափարով հայ կաթողիկէ Հոգեւորականութիւնը և առաջնորդեց դէպի եկեղեցի, ուր քահանայներէ մինը ուղերձ կարդաց՝ ողջունելով Հայոց Հովուապետի մուտքը Կարս: Վեհափառ Հայրապետը Հայրիկեան լեզուով խօսեց եղբայրսիրութեան և ընկերսիրութեան մասին՝ յիշեցնելով Պեշիկթաշլեանի խօսքերը. «Բնդ աստիգօզ զինչ կայ սիրուն, քան զանձկայի եղբայր անուն»: յորդոր կարդաց բոլոր հայերին իբրեւ եղբայրներ սիրել իրար, ապա մասնացոյց լինելով սեղանի վրայ բազմեցրած Սեղբաստորսի և Գրիգոր Լուսաւորչի գրկախառնութեան պատկերի վրայ՝ աւելացրեց. «Ես այն մոլեւանդ կրօնաւորներէից չեմ որոնք կրօնական անհամբերողութեամբ առում են ուրիշ կրօն դաւանողներին. ինձ համար բաւական է, եթէ ճշմարիտ քրիստոնեայ է—սիրող ընկերին, եղբօրը, բարեկամին. մենք բոլորս, իբրեւ Հայիկի զաւակներ՝ եղբայրներ ենք, և մեր շահերը ընդհանուր են»: Ապա օրհնելով ներկայ եղող երեսու ունկընդիւններին, շարունակեց իւր ճանապարհը: Զրօսանքից վերադառնալիս այցելեց թիւրքաց և պարսից մզկիթները. երբ մինարէի գլխից անսաւ երգիչը Վեհափառի կտրի մօտենալը պարսից մզկիթին, բարձր և քաղցր ձայնով սկսեց իր աղօթքը, իսկ մզկիթ մասնելիս՝ բարի դալուստ երգեց մի ուրիշ պարսիկ շատ սրտառու ինչ եղանակով: Մզկիթը ներսից զարդարուած էր թանկագին գորգերով և կերպաներով: Այստեղ Վեհափառ Հայրապետը տեղեկութիւն ստացաւ պարսիկների թուի և նիւթական զրուութեան մասին, օրհնեց ամենքին և ուղեւորուեց դէպի յունաց եկեղեցին, իսկ այնտեղից՝ իր օթեանը:

Կեսօրից յետոյ անկարող լինելով մաս-մաս ընդունել ամենքին՝ Վեհափառը զուրա եկաւ պատշգամբի խօսեց ներկայ եղբայրների հետ, ցաւ յայտնեց, որ Կարսը իրան համապատասխան եկեղեցի չունի, որտեղ կարելի լինէր խօսել, և յոյս տուաւ, որ միւս անգամ գալիս կխօսի իրանց հետ նոր կառուցուած ընդարձակ եկեղեցում:

Ապրիլի 16-ին երկաթուղով Վահագնաւոր

մեկնեց քաղաքից դէպի Աղեքսանդրապոլ, քաղցրը և անմոռանալի յիշողութիւն թողնելով ամենքի սրտում: Վեհափառ Հայրապետի Կարս մանկը յաւերժացնելու համար եղբ. Բաղդասարեանները նուիրեցին 240 ք. ս. տարածութեամբ մի դեպին հայոց նոր եկեղեցի շինելու համար: Կարսը երեք օր շարունակ տօնական կերպարանք ունէր:

Ապրիլի 17-ին մնալով Աղեքսանդրապոլում՝ Վեհափառ Հայրապետը մեկնեց Սանահնի վանքը, վանքը վերանորոգելու մասին կարգադրութիւններ անելու, սակայն ճարտարապետները խորհուրդ էին տուել նախ երկաթուղուց դէպի վանք տանող ճանապարհը շինել, ապա ձեռնարկել վանքի վերանորոգութեան գործին, որպէսզի հնարաւոր լինի վերանորոգութեան համար հարկաւոր նիւթերը հեշտութեամբ տեղափոխել:

Մի քանի օր Սանահնում մնալուց յետոյ Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճեց վերադառնալ ս. Եջմիածին Դիւթանի վրայով՝ ճանապարհին հանգստանալով Սեանայ վանքում: Մայիսի 1-ին Նորին ս. Օծութիւնը ողջամբ ժամանեց Մայր Աթոռ:

Իգդիր, Կողբ, Կաղզուան և Կարս, ուր Նորին Սրբութիւնը առաջին անգամն էր այցելում և ուր նախկին կաթողիկոսներից երկար ժամանակ ոչ ոք չէր դնացել, մեծ ապաւորութիւն զործեցին Հայրիկի քարոզներն ու զրոյցները, և այդ տեղերում՝ անջնջելի յիշատակ մնաց ժողովրդի սրտի մէջ:

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԴԵՊԻ ԽՈՐ ՎԻՐԱՊ.

Ազգիս Վեհափառ Հայրապետը Ս. Դրիգոր Լուսաւորչի «Ելն ի վիրապէն» տօնը Խորվիրապում կատարել ցանկանալով՝ հաճեցաւ մայիսի 30-ին, չորեքշաբթի օրը, ձաշից յետոյ ժամը 4-ին, Ս. Եջմիածնից ճանապարհ ընկնել դէպի Երևան: Նորին Սրբութեանը ուղեկցում էին Արժ. Տ. Յուսէիկ և Տ. Կորիւն վարդապետները: Երևանից մինչև այգեստանը զիմաւորելու էր եկել Գեոր. Սուքիաս Արքեպիսկոպոսը մի խումբ քահանաների հետ: Այդ գիշեր Երևանի առաջնորդարանում մնալով՝ յաջորդ օրը ճա-

շից յետոյ Վեհափառ Հայրապետը ճանապարհը շարունակեց: Ուղեկցողներն Վրայ աւելցան զանազան զիւգերից եկած ձիաւոր քահանաներ, ձեմարանի սաներից մի խումբ, որ Վեհ. Տիրոջ պատուէրի համաձայն Խորվիրապետման պատարագին պիտի երգէր: Տ. Սուրբիս սրբազանը երեւանից ուղեկցեց Ս. Հայրապետին մինչև Հայոց նոր գերեզմանատան տեղը, քաղաքից 1¹/₂ վերստ հեռու, և ցոյց տուեց այն տեղը, ապա վեհ. օրհնութիւնն ստանալով վերադարձաւ երեւան:

Ճանապարհի վրայ զանուող բոլոր զիւգերի բնակիչները մեծ ողբերգութեամբ աղուհացով դիմաւորում էին Նորին Սրբութեան և օրհնութիւնը ստանալով:

Երեւանից 27 վերստ հեռու գտնուող Ղաւարլու գիւղում Նորին Սրբութիւնը 1¹/₂ ժամ հանգիստ առաւ Բարեկրօն Տ. Վարդան քահանայի տանը և թէյ վայելեց. նոյն երեկոյ ժամի Դին հասաւ Խորվիրապետը ուր ընդառաջ էր եկել վանահայր Բարձր. Տ. Անտոն վարդապետը շրջակայ գիւղերի քահանաների հետ: Հ. Անտոնը ոչ մի ջանք չէր խնայել լաւ հիւրասիրութիւն ցոյց տալու Հոգեւոր Տիրոջը:

Ուրբաթ օրը ս. Գ. Լուսաւորչի տօնի և յատկապէս Նորին Վեհափառութեան դպրատան առթիւ շրջակայ գիւղերից հաւաքուեցաւ ուխտաւորների մեծ բազմութիւն: Երեկոյեան նախատօնակից յետոյ Վեհ. վանքի բակում համառօտ խօսքով յորդորեց ուխտաւորներին ըստ արժանւոյն ուխտ կատարել, քրիստոնեաւայել հանդարտութեամբ, առանց սովորական դարձած արեւցողութիւնների և դրանց հետեւող աղմուկների ու կռիւների:

Շաբաթ օրը պատարագիչ էր Տ. Յուսիկ վարդապետը. ձեմարանի սաների խումբը երգում էր. Նորին Սրբութիւնը ներկայ էր մինչև պատարագի վերջը:

Այդ երեկոյ Վեհափառը եկեղեցի իջաւ հանդիսաւոր թափօրով, ինչպէս որ սովորական է առաջ տարի Ս. Էջմիածնի տօնի առթիւ. (երգիչների խումբը երգում էր «Հրաշափառ Աստուած» շաբաթակնը): Ժամասացութիւնը կատարուեցաւ բացօթեայ վանքի բակում, Թէ նախորդ և թէ այս երեկոյ Վեհ. պա-

տուհանի տակ երգեցիկ խումբը երկար ժամանակ երգում էր:

Կիրակի օրը Ս. Էջմիածնի տօնին պատարագիչ էր Տ. Կորիւն վարդապետը: Պատարագից յետոյ Ս. Հայրապետը ձի նստաւ և բազմաթիւ ուղեկցողների հետ իջաւ Երասխ գետի ափը, ուր վանահայր Տ. Անտոն վարդապետը մի պատէ շինել ջրի հոսանքը դէպի վանքի հողերը արգելելու համար. այդպիսի հեղեղումները մեծ վնաս էին հասցնում, որի առաջն առել է զորանով հայր սուրբը:

Վեհափառ հայրապետը այդ օրը, ձաշից յետոյ, ձիով ուղեւորուեցաւ դէպի Արտաշատ, որտեղից պիտի գնար Գեղարդ, տանելով իւր հետ միայն հետեւորդներին. իսկ ձեմարանի սաները դարձան Ս. Էջմիածին: Մօտակայ Գեղարդու գիւղումը նոր եկեղեցին տեսնելու համար բարեհաճեց ուղղակի այդ գիւղը գնալ և երկու ժամի չափ հանգիստ տանել: Ապա գնաց և տեսաւ նոր եկեղեցին, որի շինութիւնը դեռ շարունակում է, և օրհնելով ու քաջալերելով շինող ժողովրդին, մեկնեց դէպի Արտաշատ գիւղը, հարկերից աւելի ձիաւոր ուղեկցաց բազմութեամբ, ճանապարհին պատահած զիւգերի ժողովուրդը ընդառաջ էր գալիս Նորին Սրբութեան կանաչ ոստերով և ծաղիկ փնջերով. կեցցէներին վերջ չկար և բազմութիւնը հետզհետէ ստուարանում էր: Մինչև Արտաշատ գիւղը հասնելն այլ ևս հնար չըկար ժողովրդի յորձանքից ճանապարհն աղատ շարունակելու: Նորին Սրբութիւնը բարեհաճեց նախ քան զիւղ մտնելն այցելել Արտաշատի բլուրը, և ապա մտաւ գիւղը և այնտեղ էլ գիշերեց: Առաւօտեան, երկուշաբթի, յունիս 4-ին ժամ 8-ին զուրս եկաւ և ճանապարհ ընկաւ դէպի Գեղարդ, անցնելով Գառնուայ սահմանից, մտաւ Ազատ գետի հովիտը և կէսօրուայ ճաշն արաւ թրքարնակ «Ճանաթլու» գիւղում, այնտեղ եկան և հասան Բաշ Գառնի գիւղի ձիաւորներն իրենց տանուտի առաջնորդութեամբ, որոնց ուղեկցութեամբ Վեհ. ժամը 3-ին հասաւ Բաշ Գառնի, ուր տեղ գիւղացի համայնքը աղ ու հացով և խաչ ու խաչվառով: Գիշերելով այնտեղ Նորին Սրբութիւնը միւս առաւօտ մեկնեց դէպի Գեղարդ, վանք, ուր մնաց երեք օր և զիտեց վա՛ր:

տեղեր, սահմաններ, լեռներ և վանքի լիճը. տմեր ծ-ին, Աղջարերդի վրայով, հասաւ Երևան և Յ-ին վերադարձաւ Մ. Աթոռ:

Աղջարերդ գիւղում Վեհափառը հիւր-ընկալուեց զիւղի կալուածատէր պ. Աորդա-նեանցի ամառանոցում, որտեղ և ցերեկի ճաշն արու: Նոյնպէս և Նորքում իջաւ ծխատէր Տ. Յակոբ քահանայի տան և թիւ վայելեց, ընդունելով տեղւոյն առաջաւորաց պայելու-թիւնները: Այստեղ ընդառաջ էր եկեր Գեր. Տ. Սուքիաս Արքեպիսկոպոսը և բերել էր կառք, և Նորին Սրբութիւնն իջնելով ձիուց, կառքով մտաւ Երևան, իշխանութեան և ժողովրդի ներկայացուցիչների ուղեկցութեամբ:

* *

Նորին Վեհափառութիւնը Խոր-Վիրապի և ս. Գեղարդի վանքերին արած պայելութիւնից և Մ. Աթոռում կարեւոր դործերին ընթացք տալուց յետոյ, շոգերի պառճառով, հա-ճեցաւ Բիւրականում և Սշականում մի քանի օր հանդիստ առնել և ապա Յունիսի 15-ին նորից վերադարձաւ Մ. Աթոռ, ուր վարչական հաստատութիւնների ամառուայ գործերի վերաբերեալ կարեւոր հրահանգութիւն-ները տալով, Յունիսի 18-ին մեկնեցաւ Բջնու վրայով գէպի Սեան, Սանահին և Հաղարծին:

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապե-տի բարեհաճ տնօրէնութեամբ այս ան-գամ եպիսկոպոսական կոչումն ընդունե-լու համար ընտրուեցան Մայր Աթոռի միա-բաններէից՝ Բարձրապատիւ Հ. Հ. Բարդու-ղիմէոս վարդապետ Գէորգեան Վաղարշապատ-ցի, Աւոնդ վարդապետ Յովակիմեան Վա-ղարշապատցի, Յունիկ վարդապետ Մովսիս-եան Վարդապետի, Գարեգին վարդապետ Սա-թուհեան Աշտարակցի, և Սեանայ վանքի վա-նահայր Հ. Սարգիս վարդապետ Փիլոյեան Նոր-Բայաղիտցի: Ձեռնադրութիւնից մի օր առաջ՝ Մայիսի 12-ին, Հոգեւոր Տիրոջ հրամա-նաւ վեհաբան հրաւիրուեցան սինոդական հար- ապուստ վարդապետները, որոնց իւր որոշումը պատուիրեց

սինոդականներին Հայաստանեայց եկեղեցու նուիրական կարգի համաձայն առաջնորդել ընծայացուներին Մայր Տաճար և Միաճնի իջման ս. տեղանի առաջ երդումն տալ: Բն-ծայացուները եկեղեցական զգեստով ծոռեկ չոքած Տիրոջ սեղանի առաջ, Խաչով և Աւե-տարանով երդուեցան հաւատարիմ մնալ Հա-յաստանեայց ս. եկեղեցու դաւանութեան, Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Մայր Աթո-ռին և նորա Գահակալին: Ապա ընծայացու-ները Վեհաբանում ներկայանալով Հոգեւոր Տիրոջ, օրհնութիւն ստացան և ունկնդիր եղան իրենց ապագայ պաշտօնի և հովուական կոչման նկատմամբ Վեհի խօսած սրտառու խրատին և հայրական յորդորներին:

Հետեւեալ օրը, Մայիսի 13-ին, Մայր տա-ճարում վեհափառ Հայրապետը մեծ հանդի-սով կատարեց ձեռնադրութեան և օծման ս. կարգը: Երևանից և շրջակայքից հաւաքուել էր ժողովրդի մեծ բազմութիւն:

Նորընծայ սրբազան եպիսկոպոսներէից ա-ռաջին չորսը մանկութիւնից անուել են Մայր Աթոռի հովանու ներքոյ և կրթուել Ս. Էջ-միածնի ժառանգաւորաց դպրոցում: 1876 թուին վարդապետական կոչումն ստանալով, չորս օծակիցները պնուհեաւ մինչև այսօր վարել են բազմաթիւ կարեւոր պաշտօններ՝ ոմանք վիճակներում նուիրուելով ժողովրդի հովուութեան և եկեղեցական վարչական գոր-ծերի, և ոմանք Մայր Աթոռի ներքին վարչա-կան, կալուածական, անտեսական և կրթական գործերին, և մնալով միշտ իւրեւ Մայր Աթո-ռի զրկում մեծացած հարազատ զաւակներ, արի և եռանդուն իրենց հոգեւոր կոչման և պար-տուց մէջ, արժանացան Նորին Վեհափառու-թեան բարձր շնորհքին: Տ. Սարգիս եպիսկոպոս Փիլոյեանը համեմատաբար ուշ ժամանակում է հոգեւոր կոչումն ընդունել: Հայոց եկեղեցա-կան ծխական դպրոցներում երկար ժամանակ արդիւնաւոր ուսուցչութիւն անելուց յետոյ, 1896 թ. ընդունուեցաւ Սեանի միաբանու-թեան մէջ և վարդապետական կոչումն ստա-նալով, միաբանութեան կողմից վանահայր ըն-տրուեցաւ, և այդ պաշտօնը վարելով մինչև այսօր՝ Սեանի ներքին և արտաքին բարգաւ-աճման սկիզբը դրաւ:

Նորընծայ սրբազանները ձեռնադրու-
թիւնից յետոյ արժանացան Նորին Վեհափա-
ռութեան պարգևատրութեան և պնակէ ստա-
ցան: Հետեւեալ օրը Ս. Աթոռի միաբանների
և ձեմարանի աշակերտների համար սրբազաննե-
րի կողմից սեղանատանը ճաշկերոյթ տրուեցաւ,
որին բարեհաճեցաւ Նորին Վեհափառութիւնը
մի քանի բոլակներ կայ Վեհը մի համառօտ
և աղղու ատենարանութեամբ շնորհաւորելով
սրբազաններին, բացառեց եպիսկոպոսական
կոչման վեհութիւնը՝ շեշտելով որ եպիս-
կոպոսները պարտաւոր են բառի բուն մտքով
լինել հովիւ և տեսուչ հաւատացեալ հայ
հօտին, խնամող տառապեալներին, որեւ-
րին և թշուառներին, հայր-աղբասներին
և զրկուածներին, և ապա յորդորելով որ
չթերանան իրենց վսեմ պարտքի մէջ, հաճե-
ցաւ նորընծաների կենացն առաջարկել և ապա
մեկնեցաւ վեհարան: Նորընծաների կողմից
ճառ արտասանեց Տ. Բարդուղիմէոս եպիս-
կոպոսը և ապա Նորին Վեհափառութեան
կենաց երկարութեան, Մայր Աթոռի անդրդուե-
լի հաստատութեան համար ցանկութիւններ
արտայայտուեցան:

Նորընծաները հերթով Մայր տաճարում
անդրանիկ եպիսկոպոսական պատարագ մատու-
ցին: Մայիսի 16-ին Տ. Գարեգին եպիսկոպոս
Ստեփանեանը և Սեպեմ վանահայր Տ. Սար-
գիս եպիսկոպոս Փիլոյեանը հրաժեշտ տուին
միաբաններին և մեկնեցան, առաջինը իւր նոր
պաշտօնատեղին՝ Սանահին, իսկ երկրորդը
իւր վանքը՝ Սեան, իւր հիւսանքով նաև իւր
միաբանակից Տ. Արիստակէս վարդապետին,
որ Վեհի հաճութեամբ յունուարից սկսած
յաճախում էր ձեմարան և լսում էր աստուա-
ծարանական դասախօսութիւններ:

* *

Մայիսի 28 և 29-ին Հսիփսիմեանց և
Գայիանեանց վանքերում հանդիսաւոր կերպով
կատարուեցաւ ս. Կոյսերի տօնը: Նախընթաց
երեկոյի նախատօնակին, ինչպէս և օրուայ ս.
պատարագին ներկայ էր Նորին Վեհափառու-
թիւնը, Մայր Աթոռի միաբանութիւնը և ձե-
մարանի աշակերտները: Ս. Կոյսերի տօնը տե-
ղական ժողովուրդի համար միշտ սիրելի է ե-

ղած, բայց այս անգամ մեծ ուխտի տպաւորու-
թիւն էր թողնում. բաղմամբ և ուխտաւորներ
կային թէ Վաղարշապատից և թէ շրջակայ-
քից:— Հինգշաբթի օրը Մայիսի 31-ին նոյնպի-
սի վայելուչ հանդիսով կատարուեցաւ ս. Շողո-
մի փառքում ս. Յովհաննու կարագետի
և Աթմանազինեայ եպիսկոպոսի տօնը:

* *

Յունիսի 3-ին կատարուեցաւ տօն Կա-
թողիկէ Ս. Էջմիածնի: Պատարագից առաջ
միաբանութեան, ձեմարանի ուսուցիչների, ա-
շակերտների և ժողովրդի բաղմութեան ներ-
կայութեամբ տաճարի արեւմտեան կողմում,
բացօթեայ, հայրապետական մաղթանք կա-
տարուեցաւ: Հանդիսաւոր պատարագին Մայր
Տաճարը լցուած էր բաղմամբ և աղօթա-
ւորներով: Շրջակայ գիւղերից և նրեանից
խմբուած էր մեծ բաղմութիւն: Սրուայ տո-
թիւ միաբանական սեղանատանը, ուր հրաւի-
րուած էին Վաղարշապատի հաւարակութեան
հոգեւորական և աշխարհական ներկայացուցիչ-
ները, ձեմարանի ուսուցիչները և այլ այցե-
լուներ, տօնական ճաշկերոյթ տրուեցաւ: Գե-
րապատիւ տեղապահ Արիստակէս արքեպիսկո-
պոս Գեր. Տ. Յուսիկ եպիսկոպոս և Բարձրապ.
Տ. Աշոտ վարդապետ տօնին պաշտաճ բանախօ-
սութիւններ արին՝ բացառելով Ս. Կաթողիկէ
Էջմիածնի և Մ. Աթոռի գոյութեան զարա-
ւոր նշանակութիւնը Հայ ժողովրդի համար.
Վեհափառ Հայրապետի կենաց երկարութեան,
Մ. Աթոռի յաւատե հաստատութեան և հայ
ժողովրդի բարգաւաճման համար ցանկութիւն-
ներ և մաղթանքներ արտայայտուեցան: Մէջ
ընդ մէջ երգում էին ձեմարանի աշակերտնե-
րը: Նոյն օրը երեկոյեան ճրագալոյց կար թէ
վանքի բախում և թէ ձեմարանում, որին ա-
կանատես էր ժողովրդի խումբ բաղմութիւն:

* *

Յունիսի 15-ին, ս. Գրիգոր Լուսաւորչի
նշխարաց դիւտի տօնին, Վեհափառ Հայ-
րապետի կարգադրութեան համաձայն Մայր
Աթոռի միաբանութիւնը աշակերտների և
Վաղարշապատի հայ հասարակութեան ներ-
կայութեամբ երեկոյեան ժամերգութիւն և

առուր պատշաճին նախատօնակ կատարեց Զուարթնոց աւերակ եկեղեցում օրի փառաշուք բեկորները Տ. Խաչիկ վարդապետի երկաթաւ պեղումներէջ յետոյ արդէն բոլորովին բացուած են:

* * *

Յունիսի 21-ին ս. Սահակ և ս. Մեսրոպ Թարգմանիչների տօնին Մայր տաճարի փակակալ և լուսարարապետ Գեր. Տ. Ղևոնդ եպիսկոպոսի կարգադրութեամբ Մայր Աթոռի միաբաններից ոմանք, այլ և ձեմարանի տեսուչը աշակերտների հետ միասին, սոփորական կարգով Օշական դնացին և տօնախմբութեան հանդիսադիր եղան: Պատարագին ներկայ էին բաղմոթիւ ուխտաւորներ: Պատարագի վերջում խաչահանդիսա կատարուեցաւ և հակիրճ քաբող խօսեց Գեր. Մաղաքիա եպիսկոպոս:

* * *

Մայր Աթոռի միաբաններից բուժուելու կամ կազմուելու համար ամառանոց դնալու Թոյլտուութիւն են ստացել Տ. Տ. Մակար և Բարդուղիմէոս եպիսկոպոսները, Պետրոս, Սահակ Ամատունի և Մխիթար վարդապետներ և զպիր Գալուստ Տ. Մկրտչեան:

Արարատի խմբագիր և ձեմարանի ուսուցիչ Տ. Գարեգին վարդապետ Յովսէփեանը Թիֆլիզում Կոն. խտորիայի նախանշամ նշանակուելով և Ս. Սարգսի վանքի վանահայրութեան և Թիֆլիզի էջմիածնատարական կալուածների կառավարչի պաշտօն ստանձնելով, Մայիսի վերջին մեկնեց իւր նոր պաշտօնատեղին:

ձեմարանի ուսուցիչ և Մ. Տաճարի երգեցիկ խմբի կառավարիչ Տ. Կոմիտաս վարդապետը մեկնեց Գերմանիա, այնտեղից Ֆրանսիա անցնելու զխառնորութեամբ՝ իւր մասնագիտութեան վերաբերեալ նորանոր ծանօթութիւններ ձեռք բերելու և Միջազգային երաժշտական Ընկերութեան ժողովներին ներկայ լինելու համար, ուր հայկական ժողովրդական և եկեղեցական երաժշտութեան վերաբերեալ դասախօսութիւն-

ներ կըկարդայ: Ինչպէս լսում է, արդէն Հ. Կոմիտասը մի հետաքրքրական դասախօսութիւն է կարդացել: Հայր Կոմիտասը մտադիր է նաև իւր երկերից մի քանիսը որոնք յատկապէս եւրոպացիների համար են պատրաստուած, իբրև հայկական երաժշտութեան նմուշ, փարիզում հրատարակել:

* * *

Հետզհետէ Մայր Աթոռ են վերադարձել Տ. Գրիգորիա վարդապետ՝ Նուխուց, Տ. Սահակ եպիսկոպոս Այվատեան Թաւրիզից, Տ. Մաղաքիա եպիսկոպոս Տէրունեան՝ Սպահանից:

Նորին Վեհափառութեան հրամանաւ յետ են կանչուած Ռուսաստանում ուսանող սարկաւադները ամառը Ս. էջմիածնում անցնելու համար: Արդէն մի քանի օր առաջ Մայր Աթոռ եկան Սմբատ սարկաւադ Տէր Աւետիսեան, որ Պետերբուրգի համալսարանի արևելեան լեզուաց բաժնի խսկական ուսանող է և յաջող քննութեամբ առաջին դասընթացից երկրորդն է փոխադրուել և Պօզոս սարկաւադ Զուբարեան, որ Խարկովի համալսարանում ունկնդիր էր և Յունիսի սկզբում զիմնադիայի ամբողջական դասընթացից յաջող քննութիւն տալով, իրաւունք է ձեռք բերել համալսարանում խսկական ուսանող լինելու:

† Յունիս ամսի 12-ին Մայր Աթոռի հիւրատան մէջ վախճանուեց երկաթաւ հիւանդութիւնից Իզդիր աւանի Ղևոն քահ. Տ. Յարութիւնեան և երկրորդ օրը 13-ին Թաղուեց Մայր Աթոռի միաբանութեան զերեկմանոցումը:

ՃԵՄԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ

Հարցաքննութիւններն սկսուեցան ձեւաբանութեամբ ապրիլի 12-ին և տեւեցին մինչև մայիսի 26-ը: Գննութեամբ էին միայն 2. դասարանն ու լսարանները (Ա. և Բ. լսարանն այն առարկաներից միայն, որոնց դասընթացքը աւարտուում է նոյն լսարանում): միւս դասարաններում ուսումը շարունակուեց մինչև մայիսի 19-ը: ձեմարանն աւարտեցին այս տարի 12 հոգի, որոնք են. 1) Թադէոսեան Յովհաննէս, Երեւանցի. 2) Խաչատրեան Ա. բեդնագով, Իգդիրցի. 3) Շահբաղեան Արտաշէս, Դաւրիժեցի. 4) Պետրոսեան Գէորգ, Թէհրանցի. 5) Սիմէօնեան Արսէն, Տփլիսեցի. 6) Տէր Գրիգորեան Եղիշէ, Ուտեաց Մէջլիս գիւղից. 7) Տէր Թովմասեան (Թովմաշեան) Գէորգ, Վանեցի. 8) Տէր Ղազարեան Իսահակ, Տփլիսեցի. 9) Տէր Պօղոսեան Աւետիք, Լոռու Վարդաբլուր գիւղից. 10) Տէր Սահակեան Սենեքերիմ, Լոռու Ագարակ գիւղից. 11) Տէր Վարդանեան Աղէքսանդր, Պարսկաստանի Մարաղա քաղաքից. 12) Սարգսեան Գեղամ, Շուշեցի: Վերջինս ուսումնական տարուայ սկզբներին ելեր էր ձեմարանից. յետոյ խնդիրքով իրաւունք ստացաւ վերջնական քննութիւն տալու և ընդունեց այդպիսով աւարտման վկայական:—Աւարտողներից 4 հոգի ստացել են առաջին կարգի մրցանակ (յոյժ գովելի), մնացած 8-ը Բ. կարգի (գովելի). 6 հոգի ուրարակիր են, որոնցից մի քանիսը պատրաստուում են ժամանակին քահանայանալու, իսկ մի երկուսը կուսակրօնութիւն ընդունելու միտք ունին. միւսներից 2 հոգի ցանկութիւն են յայտնել այժմէն իսկ կուսակրօն լինելու և սարկաւագ ձեռնադրուելու:

Վաղաժամ արտունջներ եղան, թէ ձեմարանաւարտներից ոչ ոք չի կամենում Մ. Աթոռի միաբան դրուել, մինչդեռ առաջ իբր խմբերով են եղել, և թէ ուրարակիրներն իրենց՝ ձեի համար ստացած, ուրարներն ձեմարանից ելնելուց յետոյ ծալում մի կողմ են դնում: Թոյլ տրուի մեզ նկատել նախ, որ ոչ մի տարուայ ուսումնական տարիներ

խմբովին միաբան չեն դրուել, այլ եղած մի երկուս փոքր խմբերը կազմուել են աւարտած ու չաւարտած զանազան կարգերից. իսկ չաւարտածներին սարկաւագ ձեռնադրելու մի քանի անյարմարութիւնները նկատելով՝ ձեմարանի Վարչութիւնը վերջին տարիները չի կամեցել այլևս այդպիսի խմբեր կազմակերպել. մինչդեռ ամէն տարուայ աւարտողներից կուսակրօնութիւն ընդունողներ եղել են: Այդ, ինչ վերաբերում է ուրարակիրներին՝ մի քանի հոգի նոցանից արդէն հոգևորական եղել են կամ պատրաստուում են մօտ ժամանակներում լինելու. իսկ միւսներից մեզ յայտնի չէ դեռ ոչ մէկը, որ մի հեռաւոր ասպարէզ ընտրելով կամ ուրիշ նշանով ցոյց տուած լինէր, թէ այլևս հոգևորական լինելու չէ: Եթէ գտնուելով այնպիսի հասարակութեան մէջ, որ «տիրացու» արհամարհական կոչումով հալածում է ամէն ճեմարանականի, ամէն մի երիտասարդի, որ կհամարձակուի ժամաշաղիկ հագնել. անընդունակ լինելով քահանայանալու համար այն միջոցները գործ դնելու, որ գործ են դնում յաճախ ուրիշները. այնպիսի գիւնահատներից կախումն ունենալով, որոնց մէջ գործերը տարիներով ձգձգուում են, երբեմն նոյն իսկ անպարտելի խոչընդոտներ հանուում ճեմարանականի առաջ՝ նոցանից ոմանք կհարկադրուին ուրիշ ասպարէզ ընտրելու, այդտեղ նոցա ստացած կըրթութիւնը ոչնչով մեղաւոր չէ: Ըմբռնելու համար, թէ կրթութեան եղանակից որչափ բան է կախում՝ բաւական է միայն ճեմարանաւարտներին մեր թեմական դպրանոցներն աւարտողների հետ համեմատել. արդեօք սոցանից քանի՞նք կհամաձայնեն նոյն իսկ մի քանի օրով ուրար կրելու և եկեղեցում սպասուորելու: Ի՞նչը կարող է արդեօք հրապուրել մեր ժամանակում մի երիտասարդ մարդու առանց ներքին տրամադրութեան հոգևոր կոչում ընդունելու: Իսկ թէ ձեմարանի ուսանողներն այնքան անխելք լինել չեն կարող, որ ձեի համար ուրար առնեն՝ յայտնի պէտք է լինի նորանից, որ ուրարակրութիւնը բաւական ծանր պարտականութիւններ է դնում. շատ յաճախ ա-

ռաւօտ երեկոյ ժամ դնալ, եկեղեցւոյ սպա-
սաւորութեան վերայ դործ դնել ուսանողի
համար շատ թանկագին ժամանակը: *

Որպէս զի վարատած լինինք մասամբ մի
ուրիշ թիւր կարծիք ևս, որ ճեմարանական-
ների նկատմամբ յայտնուում է երբեմնա-
կի՝ կիշենք այստեղ այն շարագրութիւննե-
րը, որ ներկայացրել են այս տարուայ ու-
սումնաւարտները մրցանակ ձեռք բերելու
համար: ա) Գրիգոր Տաթևացիին և խը դըպ-
րոցը. բ) Հայոց եկեղեցական երաժշտու-
թիւնը Է—ԺԴ. դար. գ) ս. Ներսէս Շնոր-
հալու հոգևոր երկերը. դ) Հայոց եկեղեցա-
կան դատաստանն ըստ Մխիթար Գոշի. ե) Մ.
Աթուռի մատենադարանի՝ Վիրք պատ-
ճառաց» կոչուած ձեռագիրների մատենա-
դարանն ուսումնասիրութիւնը. զ) Սմբատ
Գունդատապի պատմութեան բառարանը
կազմել. է) «Անանիայի Հայոց վարդապետի
բան հակաճառութեան ընդդէմ՝ երկաբնա-
կաց» անախդ գրուածքը՝ Մ. Աթուռի մատե-
նադարանի բոլոր ձեռագիր օրինակները մի-
մեանց հետ համեմատելով, գրի առնել, ու-
սումնասիրել և պատրաստել տպագրութեան
համար. ը) Բահանայութիւնը, կրօնաւորու-
թիւնը և վարդապետութիւնը Մխիթար Գո-
շի դատաստանագրքի համաձայն. թ) Ունի-
թոռական շարժումը և Սիւնեաց վարդա-
պետարանը. յ) Մ. Աթուռի մատենադարանի
հ. 153—170 ձեռագիր աստուածաշունչները
միմեանց հետ համեմատելով՝ ցոյց տալ նո-
ցա մէջ գրքերի դասաւորութեան եղանակը
և այդ նկատմամբ միմեանցից ունեցած
տարբերութիւնը, աւելի և պակաս գրքերը,
յիշատակարաններն ու նոցա պարունակած
տեղեկութիւնները, ուրիշ աչքի ընկնող հան-
դամանքներ: ժա) Հայոց ազգային եկեղե-
ցական ժողովներն և նոցա գործերը մինչև

* Կարևոր ենք համարում ի դէպ նկատել
այստեղ, որ յաճախ դուրսն իբրև ճեմարանական կամ
ճեմարանաւարտ յիշուում են այնպիսիները, որոնք
կամ ճեմարանի դպրանոցական բաժինն են միայն
տւարտել, կամ նոյն իսկ դասարաններից թերի ե-
լել: Պէտք է խորութիւն դնել դոցա և ճեմարան-
աւարտների մէջ և չերևակայել, թէ ճեմարանի լսա-
բաններն էլ ձևի համար են:

Մանազկերաի ժողովը. ժբ) Դ. դարի հայոց
կեանքն ըստ Փաւստոս Բիւզանդի:—Այլև
իբրև նմուշ տպագրում ենք Արարատի այս
համարի մէջ անցեալ տարուայ ուսումնա-
ւարտ Տէր Մինասեան երօւանդ սարկաւա-
գի ներկայացրած շարագրութեան մի հա-
տուածը, որին ի լրումն կտպագրուի նաև
Անանիա Սանահնեցու վերոյիշեալ գրուած-
քը, և հետզհետէ կտրուին ուրիշ նմուշներ:

Ուսումնաւարտներն ըստ սովորութեան
հոգեհանգիստ կատարեցին ճեմարանի Հո-
գելոյս Հիմնադրի գերեզմանի վերայ ս. Լու-
սաւորչի ելն ի Վիրապէն տօնի օրը, յունիս
2-ին՝ Միաբանութեան և խոռոն բազմու-
թեան ներկայութեամբ, և ուրարակիր Ա. Տէր
Պօղոսեան մի ուղերձ կարդաց այնչափ սըր-
տալի ու սրտառուչ, որ բոլոր ունկնդիրներն
յուզուեցան և սմանց աչքին նոյն իսկ ար-
տասուք էր երևում:

Անցեալ ուսումն. շրջանի ընթացքում
ճեմարանն ունեցել է 223 գիշերօթիկ սա-
ներ, որոնցից աւարտողներն, արձակուած-
ներն ու այլևայլ պատճառներով կամովին
հեռացածները հաշուելով առ 1-ն սեպտեմ-
բերի կիման առնուազն 180—185 հոգի: Եւ
որովհետև վերջին տարիների փորձը ցոյց է
տուել, որ ներկայ պայմաններում՝ առանց
ճեմարանի տնտեսական դրութիւնն աւելի
տպահովելու, եղած չէքերի մէջ հիմնովին
վերանորոգութիւններ անելու և նոր չէքեր
կառուցանելու՝ 200 սանից աւելի պահելու
հնար չկայ, ուստի առաջիկայ տարուայ հա-
մար նոր ընդունուել կարող են առ առաւելն
15—20 հոգի. մի քանիսն արդէն Վեհափառ
Հայրապետի հրամանով ընդունուած են և
պէտք է գան հեռաւոր վիճակներից. միւս
խնդրատունների համար ուրեմն շատ քիչ տեղ
է մնում: Այնուամենայնիւ, որպէս զի ճեմա-
րան դիմողներին դիւրութիւն տուած լի-
նինք և մի շարք թիւրիմացութիւնների ա-
ռաջն առած՝ Արարատի ներկայ համարին
կից հրատարակում ենք ճեմարանի Մանկ.
Խորհրդի ձեռքով կազմուած ծարագիրը այն
առարկաների համար, որոնցից պէտք է
քննութիւն տան Ա. դատարան մտնել ցան-

կացողները, նոցա ընդունելութեան պայմաններով մէկ տեղ:

Առաջիկայ ուսումն. տարուայ համար Ուսուցչական խմբի մէջ բաց են առ այժմ բարձր դասարանների ուսուց լեզուի և մաթեմատիկական առարկաների ուսուցիչների ու երկու վերակացունների տեղեր:

Ճեմարանի մատենադարանի համար անցեալ ուսումն. շրջանի ընթացքում նուէր են ստացուել.

- ա) 602 կտոր գիրք (466 ռուսերէն, 146 օտար լեզուներով և 10 հայերէն) Հանգուցեալ Գր. Զանչեանի Ճեմարանին կտակած գրադարանից.
- բ) 147 կտոր արժէքաւոր հրատարակութիւններ Վսեմ. Կ. Եղեանից.
- գ) 17 կտոր նախկին Հրատարակչական ընկերութիւնից.
- դ) 79 կտոր այս տարի դպրանոցական բաժինն աւարտողների կազմած դասարանական գրադարանից.
- ե) 118 կտոր Շնորհ. Եսայի սարկաւադից.

Սակաւաթիւ օրինակներով ուրիշ զանազան անձերից:

Պարտք ենք համարում յիշել, որ անցեալ ապրիլ ամսին հրատարակւած տեսչի տեղեկագրի մէջ մոռացուել է թիւրիմացութեամբ Ն. Նախիջևանի փոխանորդ Հ. Մուշէ վարդապետի Ճեմարանի քսան և հինգ տմեակի առթիւ արած նուէրը՝ 273 կտոր ռուսերէն և հայերէն գրքեր, որոնցից անկազմներն ևս նորա հաշուով կազմուեցան:

Այլ և հանգուցեալ Խորէն եպիսկոպոսի յիշատակին Մոսկուայում մի քանի յարգողների մէջ ժողովուել և աշակերտաց ընթերցանութեան համար գրքեր գնելու պայմանով նուէր է ուղարկուել պ. Խաչատուր Ք. Յովհաննիսեանի ձեռքով 256 բուքլի, որի հաշուին մասամբ գրքեր գնուած են արդէն առանձին յանձնաժողովի ընտրութեամբ, մասամբ ևս պէտք է գնուին:

Մատենադարանի համար նուէր է ստացուել 100 ր. պ. Սարգիս Հախնազարեանից, որի հաշուին գնուեցան դիպուածաբար մեծ

զիջումով վաճառուող գերմաներէն ընտիր ընթերցանութեան գրքեր:

100 ր. ևս Օդեսայից, պ. Մ. Մուրաեանից էր նուէր ստացուել՝ Արժ. Բենիկ վարդապետի ձեռքով, որ դործադրուել է գնելու համար, նոյնպէս դիպուածաբար զիջումով վաճառուող Գրիմի հանրահաշիւի գերմաներէն բառարանի մինչև այժմ լոյս տեսած հատորները:

Թ Ի Ի Ի Մ Ա Յ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր.

Մշակ լրագրի 107 համարում մեղադրանքի ու լուտանքի մի ամբողջ հեղեղ է թափած Հայոց ազգի եւ Մայր Աթոռի գլխին այն պատճառով, որ իբր թէ Խաչատուր Աբովեանի թոռները՝ Վարդան Աբովեանի որդիք, վերջինիս մահից յետոյ անոք անապահով դրութեան մէջ են մնացել: Թէ ինչով մեղապարտ է Հայոց ազգը, որ Խաչատուր Աբովեանի թոռները իրենց հօրից հարստութիւն չեն ժառանգել եւ «պիտի ձեռք մեկնեն ըստ ըստներին», որպէս զի ապրեն, ուսում առնեն», այդ քաջատրեւը մեր կարողութիւնից վեր է. քայց կկամենայինք մի քանի տեղեկութիւններ տալ այն մասին, թէ Հայոց ազգն ու Մայր Աթոռը ինչպէս են վերաբերուել դէպի այդ որդերը, երբ նոքա անապահով են մնացել:

Վարդան Աբովեան մեռաւ իբրեւ ս. Էջմիածնի Ճեմարանի ուսուցիչ: Ճեմարանի վարչութիւնը դիմեց անմիջապէս Վեհափառ Հայրապետին, ինչորեւ թոյլ տալ հանգանակութիւն ըստ ըստ նորա որդերի, եւ կենսաթոշակ նշանակել այրու համար: Հանգանակութիւնը, ինչպէս ժամանակին «Արարատ»ի մեջ ծանուցուել է հետզհետէ, 3000 ռուբլոյց անցաւ. գոյացած գումարը քանկ տըրուեցաւ որդերի ամուսնով պայմանաւ, որ այրին ստանայ տոկոսիքը, մինչեւ նոցա չափահաս

դառնալը: Բացի այդ, Ժամհարեան եղբայր իրենց ծախքով տպուած Խաչատուր Աբովեանի երկասիրութիւնների ամբողջ 3000 օրինակը, 1 ր. զին նշանակելով օրինակին, որին Տիկին Աբովեանի տրամադրութեան ներքոյ, որքերի պահպանութեան համար: Մնել այդ ընդուն ստանալ Վ. Աբովեանի ընտանիքը ապահովուած էր այնու, որ նա ուսումնական տարուայ սկիզբներին վախճանուեց, իսկ ընտանիքը նորա ամբողջ տարուայ ոռճիկը ստացաւ: Ռոճկի հատուցումը դադարելուց անմիջապէս յետոյ տարեկան 300 ր. կենսաթոշակ նշանակուեցաւ նորա ընտանիքին եկեղեցական եկամուտներից:—Մշակի վերոյիշեալ յօդուածը գրելու իսկական շարժառիթն այն է եղել, որ այդ եկամուտների նկատմամբ եղած մի նոր կարգադրութեան շնորհիւ դիւանական գրագրութիւնները ձգձգուել են, եւ այրին միառժամանակ իւր թոշակը չի ստացել: Բայց երբ նա խնդրագրով դիմել է ուր հարկն է, պատշաճ կարգադրութիւն եղել է, եւ նա ստանալով ընդ որ ապառիկները, շարունակում է ստանալ կանոնաւորապէս իւր թոշակը: Նորա դատի պաշտպանները թող հանգստանան:

Վ. Աբովեան քացի այրի կնոջից թողել է 3 արու եւ 2 աղջիկ զաւակներ: Անդրանիկ որդին ս. Էջմիածնի Ճեմարանի դպրանոցական քաժինն աւարտելով, պ. Մանթաշեանի ծախքով գնացել է արտասահման քարձրկրթութիւն ստանալու: Երկրորդ որդին ուսանում է իբրեւ ծրիաթոշակ որդեգիր նոյն Ճեմարանում: Երրորդ որդին ուսանում է իբրեւ ծրիաթոշակ որդեգիր Լազարեան Ճեմարանում: Մեծ դստեր, որ ուսանում է Երեւանի գիմնազիայում, որդեգրեց առ ժամանակ մի երեւանցի տիկին. քայց մայրը Երեւան փոխադրուելով՝ իւր մօտ առաւ նորան, եւ այժմ՝ քարի տիկինը երբեմնապէս միայն կարող է նորան իւր խնամքը ցոյց տալ: Միւս դուստրը փոքր է դեռ, մօր խնամքի տակ:

Արդ, ի՞նչ է մնում դեռ անել Հայոց ազգին Խաչատուր Աբովեանի թոռների ապահովութեան համար:

Մի արհամարհական զայրացկոտ ակնարկ եւս քարեհաճել է նոյն քաղաքի 115 հ.-ում՝ քժշկապետ պ. Վ. Արծրունին նետել Մ. Աթոռի ու նորա տպարանի վերայ, որի շարժառիթը եղել է «Բազմալէզ»-ի մի նկատողութեան համար: Մշակի 109 հ.-ում լոյս տեսած մի ուրիշ յօդուած:—Որ Հայոց ազգի դատը ճրի պաշտպանողներն ու նորա պաշտպանութիւնները մտքակողմները տաանեակ տարիներից ի վեր պնդում են ու պնդում: Թէ ու Էջմիածինը պարտաւոր է ամէն քան անել ազգի համար՝ սովեալներին կերակրել, զաղթականներին պահել, որքերին մնուցանել ու կրթել, ցրուածներին ժողովել եւ հովուել, զրքեր հրատարակել, ուսումնասիրութիւններ կատարել եւլն եւլն, քայց իրաւունք չունի ոչինչ պահանջելու կամ սպասելու ազգից՝ այդ անգուգական տրամաբանութիւնը յայտնի է ամէնքին: Որ այդ տրամաբանութիւնը շատ ձեռնտու է Մխիթարեան հայրերին եւ, երբ նետերի տարաք է թափուում հարազատների կողմից դէպի «հայութեան սիրելի սիրտը Վաղարշապատի մէջ», մի նետ եւս իրենց կողմից ձգելն ու փոթորիկ հանելը ժամանակի պահանջ եւ նպատակայարմար գործ պէտք է համարուի՝ դորան եւս իօսք չունինք: Կրաւակաւանանք միայն մի դիտողութիւն անելով: Եթէ վերջին ժամանակներս ս. Էջմիածնի անունով կտակներ եղել են՝ դոքա հայկէստեան «չուպլ գանձերուն եւ պարարտ կտակներուն» խղճուկ փշրանքներն են միայն եւ կտակուած են ոչ թէ ճրի զրքեր տալու, այլ նպաստելու, որ հոգեւոր եւ քարոյական կրթութիւն տրուի ու հայոց լեզու ուսուցուի աւելի քան երկու հարիւր տղաների այն ժողովրդի զաւակներից, որի մէջ հոգեւոր ու քարոյական մեծանկութիւն է տիրում եւ մայրենի լեզուն խեղդամահ լինում օրէցօր: [մինչ այնտեղ, ծովի միւս կողմ, հին հին կրեստների «չուպլ գանձերով եւ պարարտ կտակներով» յղժացած հայրերը մի քանի տաանեակ պանդուխտ հայ պատանիներ են մնուցանում միայն կաթոլիկութիւն կոչուած ամենակուլ որովայնի համար, եւ նախնեաց ստուերի տակ թաղելով շարունակում՝ պապու զինը դնել իրենց մի քանի ողորմելի հրատակութիւնների վերայ,

որոնց համար յիշաւի շատ առատ նուէրներ են ստացել մի ժամանակ եւ որոնց հրատարակութիւնը իրենց միակ կոչումն է, միակ օրինական գործը, միակ պարծանքը, — եւ դեռ ճրի հրատարակութեան կոչ են անում Մ. Աթոռին, որ ճնշուած է բազմադիմի հոգսերի տակ:

Դանք պ. Բժշկապետին: Ետքան մեծ ցաւ է պատճառել, որ տարիներ առաջ նորա «Էջմիածնի տպարանական վարչութեան ուղարկած» «մի ընդարձակ, լաւ մշակուած առողջապահական էտիկը» կորել է. ոչինչ չունինք հարկաւ դորա դէմ. մենք եւս շատ ցաւում ենք, որ չենք կարող ցոյց տալ, թէ ում ձեռքն է հասել եւ ինչո՞ւ է կորել այդ պատուական Էթիկը: Բայց թէ ի՞նչ բարեմտութեամբ պ. Բժշկապետը չի յիշում ամենեւին, որ երբ, Վեհափառ Հայրապետի պատուէրը կատարելով եւ «Սուքիաս արքեպիսկոպոսի յորդորական նամակներին» անսալով մի ընդարձակ յօդուած գրեց ժանտախտի մասին եւ ուղարկեց Արքեպիսկոպոսին՝ առանձին գրքուկով տպուեցաւ, Արքեպիսկոպոսը բաժանորդներին, մի քանի հարիւր օրինակ էլ այնպէս ցանկացողներին՝ ճրի բաժանուեցաւ*, — այդ դժուարանում ենք բացատրել: Պ. Բժշկապետը վճռել է երեսը շուտ տալ լուրորովին ու Էջմիածնից եւ այլեւս ոչ մի յարաբերութիւն չունենալ նորա տպարանի հետ այն պատճառաւ, որ «չնայելով այդ վերաւորական վերաբերմունքին», վերջերս կրկին լսել է «տպարանատէտի» խնդիրը եւ պատրաստել է մի քանի գիտնական — առողջապահական յօդուածներ Արարատի համար՝ այն պայմանաւ, որ իւրաքանչիւրից առանձին գրքոյկներով արտատպեն 1200 օրինակ եւ տան իրեն իրեն վարձատրութիւն, իսկ վարչապետը համարձակուել է պատասխանել, թէ տպարանը կարող է տալ միայն 300—400—600 օրինակ: Գուցէ ընթերցողին զարմանալի կ'լծուի, թէ պ. Բժշկապետին զայրոյթ պատճառող յանդգնութիւնը ո՞րն է այստեղ. բայց նա պատճառներ շատ ունի: Վարդապետը նախ պէտք է գուշակէր, որ նա իւր

ստացած օրինակները ճրի կ'բաժանէ. ապա ընդունէր նորա հետ, որ «արտատպումը քիչ արժէ մասնաւոր տպարաններում, իսկ Էջմիածնի տպարանում՝ ուղղակի ոչինչ չարժէ». ենթադրէր, որ նա կարող է մի շաքաթ աշխատած, 25 բուլբու գիրք գնած, իւր գործը թողած լինել յօդուած գրելու համար: Եւ ահա, որովհետեւ «պատասխանելով» վարչապետին մտածել է դորա փոխարէն, թէ 1200 օր. արտատպութիւն ինչպէս ամէն տեղ, այնպէս նաեւ ու Էջմիածնի տպարանում մի քանի արժէ. թէ եթէ յօդուածն այնչափ փոքր է, որ արտատպութիւնը քիչ քան արժէ, ուրեմն նորա գրելու համար էլ ամբողջ շաքաթ գործ դրած չեն լինի եւ գործերը թողած. թէ այդպիսի յօդուածներ գրելու համար մեզանում 25 բուլբու գիրք չեն գնում, այլ իրենց ունեցած մի կամ կէս բուլբուանոց զրքից են օգտուում, կամ երբեմն նոյն իսկ ոչինչ չարժող մի լրագրական յօդուածից. թէ վերջապէս տպարանը մի առեւտրական հաստատութիւն է, որ կարող է Վեհափառ Հայրապետի հրամանով Մ. Աթոռի կամ այս ու այն բարերարի հաշուին գործ կատարել, բայց ճրի կամ անհաշիւ կերպով՝ երբէք. մինչդեռ անհաշիւ կ'լինէր Արարատի իւրաքանչիւր յօդուած 1200 օր. արտատպել հեղինակին ընծայելը, եւլն. եւլն. — Պ. Բժշկապետը զայրանում է, վերջն էլ իւր յօդուածը հիւրընկալող եւ իւր գործունէութիւնը ծառագովող թերթին պարգեւատրած լինելու համար համեմատում նորա «լուսամիտ, լուրջ, արտակից վերաբերմունքը դէպի այն ամէնը, ինչ որ լաւ է, ազգօգուտ է». «հայութեան սիրելի սրտի եսամոլ կուրութեան հետ»: Իրողութիւնն այն է սակայն, որ մինչ «Բազմապէսը», «Մշակը» եւ ուրիշ լուսամիտ թերթեր ու անձինք ճրի ծառագովել են միայն Բժշկապետ Վահան Արծրունու հանրամատչելի առողջապահական յօդուածներ եւ գրքոյկներ գրելու ազգօգուտ ծառայութիւնը, «Հայութեան սիրելի սրտի» տպարանը 3000 օրինակ ճրի տպագրեց ու ցրուեց նորա երկասիրած գրքոյկը, ճրի տպագրեց անցեալ տարի եւ ցրուեց բժ. պ. Ա. Բարայեանի միջոցաւ ստացուած մի քանի առողջապահական յօդուածներ, որոնց նման շատերն էլ Արարատի մէջ է

* Բժ. Վահան Արծրունի, — Ժանտախտ. Վարդապետ, 1897. (պարունակում է 80 փոքրագիր էջ):

տալազրել, այս անգամ եւս կարտատալէր եւ ճրի կցրուէր անշուշտ, Վեհափառ Հայրապետի հաճութիւնն առնելով, քօ. պ. Արծրունու նոր յօդուածները, եթէ նա վերջին հոգսը տալարանի վերայ թողնէր, փոխանակ գուշակել տալու, որ իւր վերայ է առնում:

ՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

Բաղէշէն կը գրեն մարտ 10 թուականով. — Մշոյ Ս. Կարապետի վանուց պատմաբանութիւնը՝ յատուկ գրութեամբ մը խընդրած է Դեբ. Հայր Զիլինկիրեանէ, որ միջնորդէ Վսեմ. կուսակալին քով վանապատկան ինչ ինչ տրոց առանձնաշնորհման գործադրութեան մասին, որուն համար միաբանութիւնն ալ դիմում քրած է Վսեմ. կուսակալին: Կը յուսանք թէ Վսեմ. կուսակալի իր բարեսիրական հոգատարութեամբ բարեհաճի ի նկատի առնել ս. Կարապետի պէս մենաստանի մը անձուկ վիճակը և արժանը անօրինել:

— Բաղէշէն կը գրեն. — «Տեղւոյս Ուսումնական Խորհուրդը այսօրուրէն կը խորհի յառաջիկայ շրջանին բողոքական հայոց վարժարանաց հետ միացնել՝ քաղաքիս արդէն միացեալ վարժարանները:

— Գոհութեամբ կիմանամք թէ, Կարակէօղեան Ազն. Գրիգոր Էփէնտի երէկ Ազդարին Հիւանդանոցի հոգաբարձութեան տառնալով Կիւլպէնեան Պատրիկ Էփ. ի յանձնէր է այն 600 ոսկին՝ որ Կարակէօղեան ստակին տոկոսը կը կազմէ, և վարչութեան որոշման համեմատ պիտի յատկանայ Հիւանդանոցի որբանոցին: Հոգաբարձութիւնը իւր երէկուան նիստին մէջ երկարօրէն խորհրդակցեցաւ այդ գումարին գործածութեան եղանակներուն վրայ:

— Արաբկիրի սուաջնորդ Մուշեղ Մ. վարդապետ տեղւոյն կարօտեալներուն համար 100 ոսկեայ նպաստ մը խնդրել է Պատրիարքարանէն:

— Տիարպէքերի մէջ գերմանական որբանոցի մը բացումը յաջողութիւն գտած չք-

լալով, գերման որբանոցները սկսած են Երեւան փոխադրել տեղւոյն որբերը:

— Ռոստոթոյի նորընտիր առաջնորդ Տ. Ներսէս Սրբաղան իր պաշտօնատեղին հասնելով ջերմագին ընդունելութիւն գտել է տեղացիներէն:

— Բաղէշէն կը գրեն մարտ 17 թուականով. — Խիզանու ս. Խաչ վանուց որբանոցին մէջ առ այժմ՝ կը պատասպարուին քսան հասորբուկներ, այդ որբանոցը կընդունի Ազգ. Պատրիարքարանէ 15 օսմ. ոսկեայ նպաստ մը: Կը լսենք որ այդ թիւը ի մօտոյ պիտի կրկնապատկուի: Վսեմք ի վիճակի է մատակարարելու ցորեն և պտղեղէն. քանի որ այդպէս է, որբերու թուոյն կրկնապատկումը և կարող ուսուցչաց անուանումն ալ իրաւամբ պիտի պահանջուի. նաև համեստ արհեստանոցի բաժնի մը յաւելումը:

«Տեղւոյս Քաղ. Ժողովը յանձնարարեց Խնդիր Կատարի որբանոցի ինստիտուցիոն թեան, որ փութայ շնորհակալութեան դիր մը գրել անդիւիացի միսիոնար ազնիւ Մըսթըր ճորձին, որ շարժառիթ եղած է որբանոցին համար յղելու 50 օսմ. ոսկեայ կահադործութեան, դերձակութեան գործիներ, որոնց մեծագոյն մասը հասած է և մնացեալ երկու անուկներն ալ կը սպասուին»:

— Սիվրիհիսարէն կը գրեն. — «Այսօր յուրիաւորութեան հանդէսը կատարուեցաւ հանգուցեալ մէի. Ստեփան աղա Փոստեանեանի, որ 20 օրէ ի վեր կը տառապէր ժանտախտով: Մէկ ամիս առաջ քուէներու առաւելակշիւ մեծամասնութեամբ Փաղ. Խորհրդոյ անդամ ընտրուած էր: Կապից 300 ոսկի քաղաքիս մէջ վարժարան մը շինուելու համար. 50 ոսկի ս. Փրկչի հիւանդանոցին, 50 ոսկի տեղւոյս աղքատախնամ ընկերութեան, 3 ոսկի Ամնուց ընկերութեան, 50 ոսկի ալ՝ կալուածի, անկի գոյացած հասոյթը վարժարանաց ծախքերուն յատկացուելու համար:

— Փոքրիկ Հայ դպրոցականութիւն մը կազմուած է ի Տար—Լուս—Սալամ, գլխաւոր կեդրոն Արեւելեան Ափրիկէի գերման դպրոցափայրին, Զանգիարտի գիմնալը: Հայ դպրոցականաց մէկ մասն Եգիպտոսէն, մէկ մասն ալ Հնդկաստանէն դացած են Պամպուլի ճամբով:

+

Հաճի Գասրմի շողենտային ընկերութիւնը կանոնաւոր գիծ մը ունի բնի մէջ Պոմպայի և Զանգիպարի և շատ մը Բարիներու և Հնգիկներու հետ մի քանի Հայ վաճառականներ ալ շահակից են նոյն ընկերութեան:

— Տ. Սուքիաս վրդ. Պարոնեան Բարիկի Հայոց առ ժամայ մատուցին բեմէն յուզեալ ձայնով կարդացեր է Հայրապետական Կոնդակը որով կը դուռաօր Բարիկի Հայոց քահանային Տ. Վառձապուհ Քիպարեանի արժանիքը և ոսկեզօծ լանջախաչ մը կը նուիրի իրեն: Սուքիաս վրդ. ինքն ալ շաբաթ մը առաջ արժանացած էր նոյն պատուին: Գողթջուն լեզուով մը վարդապետը ներբողեր է բարի քահանային ծառայութիւնները Բարիկի Հայրունի, յիշելով մանաւանդ որ անոր շնորհիւ վերահաստատուեցաւ սէր և համբարշտութիւն, որ պահ մը հեռացած էր և մինչև իսկ իրեն (վարդապետին) արգելուած էր մտորան բեմն ելնել: Հիմա, փառք Աստուծոյ, այնպիսի պառակտում չկայ Բարիկի Հայ հասարակութեան մէջ, ըսեր է:

— Նպաստից Յանձնաժողովոյ ներկայացուեցան դաւառաց որբանոց — արհեստանոցներու մէջ պատրաստուած նիւթերու Պատրիարքարան զրկուած նմոյշները՝ կօշիկի հողթթափ, մէջքի դօսի, մանուսայ կաւա: Կաւալը զրկուած էր Սուշէն: Յանձնաժողովը գոհ եղաւ, իմանալով որ Մշոյ մէջ կառաւարդութիւնն օգտակար և արգիւնաւոր դործ պիտի հայթայթէ կարօտելոց, վասն զի ցարդ հոն կառաւարդութիւն չկար և Մշեցիք իրենց պէտք եղած կտուէն ուրիշ դաւառներէ կղնէին:

— Յանձնաժողովը նկատելով որ ներկայ տարւոյ վերջը որբանոցներէ շատերուն տեղը զբաղեցնող շրջանը կըրանայ, որոշեց յատուկ շրջաբերականներ ուղղել որբանոցներու հողարարձութեանց, և այս մասին արհեստական ձիւղերու, որպէս զի որբերը միջոց մը ունենան ապագային իրենց ապրուստը հայթայթելու:

— Կրօնական ժողովն զուամբուեցաւ Ազգային պատրիարքարանի մէջ նախագահութեամբ Ս. Պատրիարքին և ատենապետութեամբ Տ. Գրիգորիս արքեպիսկոպոս Յով:

Հաննէսեանի ժողովոյն ներկայ էր նաև Արմաշու Փոխ-Վանահայր Տ. Եղիշէ եպիսկ. Գուրեան, որ ժողովին հաղորդելով թէ, Դպրեվանուց 10 սարկաւագներն աւարտած են իրենց ուսման շրջանը, արտօնութիւն խնդրեց զանոնք արեղայ ձեռնադրելու: Ժողովն արտօնեց անոնց ձեռնադրութիւնը, յանձնարարելով միանգամայն կատարել զայն կամ Համարձման տօնին և կամ Հոգեգալստեան, Դպրեվանքի Մայր Տաճարին մէջ, ուր ըստ սովորութեան ուխտագնացներ կգտնուին:

— Կառուց անապատի միարանները դարձեալ խնդրած էին որ Տ. Ստեփան վ. Ազատեան օգնական կարգուի վանահայր Յովսէփ Կարսի: Բայց որովհետև Խառն ժողովն որոշած էր որ Ստեփան վ. Պաշգալէ երթայ, մերժուեցաւ միարանութեան սոյն խնդիրը:

— Կիմանանք որ Խիզանի Զանշեանց որբանոց-դպրոցն հաստատուած է Կայս. Կառավարութեան հրամանով: Առ այժմ հաւաքուած են 15 որբեր, որոնց թուոյն վրայ քանիներ ալ պիտի աւելնան ի մօտոյ ըստ իր տարեկան պիւտժէի քանակին: Բացուած է նաև նոյն դաւառի մէկ կարևոր գիւղի մը՝ Խարխոյի դպրոցը 50—60 աշակերտներով, որուն մէջ կաշառօնավարէ Խիզանցի Պ. Սարգիս Երեցեան, որ բաւական բանգէտ և աղնիւ երիտասարդ մ' է: Եղիշէ վ. Զիյինկիբեան Բաղէշի Առաջնորդ ու Համարձում էֆ. և ուրիշներ գրեական օգնութիւններ ըրած են այս դպրոցի աղքատ ուսանողաց: Այս դպրոցին յատկացուած է Ազգ. Պատրիարքարանէ Աղթամարայ թեմին յատկացուած ամսական երեք լիրայէն մէկ ոսկի ամսաթոշակ:

— Արտամետի Հայ դիւղացիք վերջապէս համոզուելով դպրոցի օգտակարութեան, ընդունեցին Տեղապահի տաւառին և վերջերս դպրոց մը բացին, գործնականապէս հիւրքելով իրենց վերադարձուած բարոյական անտարբերութիւնը, ասոր ալ Պատրիարքարանի դրամն մասնաւոր դումար մը յատկացուած է. բայց մնացածը տեղացիք կհոգան: Սոյն կերպով դպրոց մը հաստատուեցաւ նաև յիշեալին զրացի Լոզոլ գիւղին՝ Զուրստանի մէջ, որովհետև ատենէ մ' ի վեր զոցուած էր տեղւոյն

դպրոցը, որ Տր. Ռէյնոլտսի օգնութեամբ բացուած էր:

— Ատենէ մ' ի վեր. Հայոց Կեմ գիւղին մէջ Կաթոլիկները դպրոց մը հաստատած ըլլալով, մտադիր էին մատուռ մ' ալ շինել և իրենց կողմէ քահանայ դնել: Բայց վերջերս Աթոլ. Տեղապահ Արսէն վարդ. հոն երթալով համոզեց զիւղացիներն և աղգային դպրոց մը հաստատեց, որով յիշեալներուն դպրոցը դոցուեցաւ ու անոնց կողմէ դրուած վարժապետը դուրս հանուեցաւ, ինչպէս նաև անոնց քահանան: Այժմ 32 տեղ դպրոց կայ Աղթամարայ թեմին մէջ:

— Նպաստեց Յանձնաժողովը գումարեցաւ Ս. Պատրիարքին նախագահութեամբ: Յակոբեան Յովհաննէս է. Գ. 900 եւրոստ ասուի, 10,000 դրուշ արժողութեամբ, նուիրած էր յանուն որոց: Յանձնաժողովը նկատելով որ Որբանոցներու մէջ պատուարուած որբերու հագուստներն արդէն կհոգացուին, որոշեց զայնս յատկացնել որբանոցներէ դուրս զբանուած աղքատիկ որբերու, և որպէս զի գեղծումներ չարտասահին, յարմար տեսաւ որ Պոլսոյ մէջ 5 — 6 չափի վրայ զգեստներ շինուին ու այնպէս զրկուին զաւանները:

— Բաղէշի և Վանայ մէջտեղը գտնուած Կարկառ գիւղի աղգայնոց ամենակարօտ վիճակը նկատողութեան առնելով, որոշեց 30 ոսկի զրկել Բաղէշի առաջն. տեղապահին, նոյն գիւղացիներուն լծկան կենդանի և սերմնացու հայթայթելու համար:

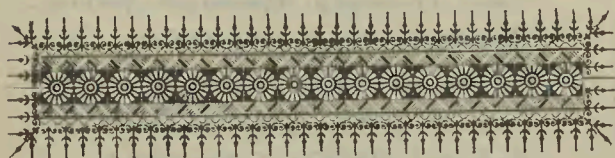
— Մալթիայի Որբանոցի խողադորդարանին մէջ պատրաստուած կովի, այծի, ոչխարի մորթերու նմոշներ զրկուած էին Պատրիարքարան: Յանձնաժողովն այդ նմոշներուն մեծ յաջողութեամբ պատրաստուած ըլլալը քննելով, իր գոհունակութիւնն յայտնեց, և որոշեց արհեստներու զարգացումը քաջալերելու համար հարկ եղած մղումը տալ:

— Կրթական նախարարութիւնը մասնաւոր քննիչ մը կարգեց, հայադէտ Մէհմէտ Սիւրէյյա պէյ, որ Հայոց վարժարաններն այցելելով, ուսմանց ծրագրերուն վրայ տեղեկութիւն պիտի առնէ և դասադրքերը պիտի քննէ: Մէհմէտ Սիւրէյյա պէյ վերջերս Գումրի-Վաքուր մայր — վարժարանն այցելել է:

Յայանի է թէ առաջիկայ աշնան պիտի տօնուի Մխիթարեան Մխարանութեան Մխիթար Աբրահամ հեռամբ հաստատման երկհարիւրամեակը: Կըլսենք թէ այս առթիւ, Օգոստ. կամ Սեպտեմբեր ամսուն, Հ. Յակոբոս Վ. Տաշեան, հմուտ Մխիթարեանն Վեննայի, պիտի հրատարակէ Ոսկեղարու Հայերէնին պատմութիւնը, որ առ հասարակ Հայ լեզուին ալ պատմութիւնը պիտի պարունակէ: Հ. Տաշեան երկար տանէ, ի վեր կաշխատէր այս գործին, զոր Հանդէս Ամառեայի մէջ տպելի այլ մէկ անգամէն ի լոյս պիտի ածէ, իբրեւ զրական յիշակերտ մը նախնեաց հոյակապ լեզուին, զոր վերակենդանացնելու և վերարծարծելու համար այնքան արդիւնաւոր եղաւ Մխիթար ըպմարախտ Աբրահամ հիմնած Մխարանութիւնը:

Բայց, Մխիթարեանք մէկ հափկ առիթ մը կ'կորսնցնեն այսպիսի նշանաւոր Յոբելեան մ' ըստ արժանեղն տօնելու, տակաւին չձեռնարկելով յօրինելու Հայ լեզուի լիակատար բառգիրք մը: Յայանի է թէ Առնէն Բառարանն և Հայկազեան Բառգիրքը ԺԹ Գարու առաջին կիսուն վերաբերող գործեր են, որք ամենեւին տունչութիւն չունին այսօրուան Հայ լեզուին հետ: Թո՛ղ թէ Աշխարհաբարի և Գաւառաբարբառներու համար ո՛ր և է կարեւորութիւն չունին, նոյն իսկ նախնեաց մատենադրութեան շատ մը բառեր, ո՛ճեր, առումներ ալ կ'պակսին անոնց մէջ, և իբրեւ Բառգիրք ալ այսօրուան զիտական պահանջները չեն գոհացներ բնաւ: Բայց ուրիշ ալ չունինք: Քանի որ Մխիթարեանց ամենամեծ ծառայութիւնն Հայ լեզուին մատուցած նպատար միայն կրնար ըլլալ, ինչ աւելի գեղեցիկ ձեռնարկ Մխիթարեանց կողմէ այս 200 ամեակն յիշատակելի կերպով մը տօնելու, քան յօրինել մէկ նոր Բառարանը նոյն լեզուին, որով Աղգին ալ զրական ամենամեծ պէտքը գոհացուցած պիտի ըլլային: Բայց ո՛րչափ հարցուցինք Վենետիկի և Վիեննայի Մխիթարեաններուն, իրենք այսպիսի երկարաշունչ աշխատութեան մը վրայ մտածած չունին: Վիեննայիք Վենետիկի նիւթական միջոցներէն զուրկ են, Վենետիկցիք ալ Վիեննացիներուն զրական և զիտական նորասիրութեան և նախաձեռնութեան ոգիէն զուրկ են: Մխարանու-

Թեան այսպիսի անմիտական անկարող կ'ընէ, զինք իրմէ անկարողութեամբ ամենին կարենոր ծառայութիւնը մատուցանելու: Կ'ըսենք թէ Հ. Գարրիէլ Վ. Մէնէվիշեան քանի մը տարի տառջ գաղափարն ունեցեր է լոկ Գրաբարի նոր Բառարան մը շինելու: Եւ այս մտք բաւական պաշար ալ հաւաքեր է, բայց երեք տարիէ ի վեր որ դատապարտուեր է Պոլիս անցընելու զպրօցական դործով, բարձի թողի է բրիտայդ աւելի կարենոր ձեռնարկութիւնը: Մեր կարծեօք, այսքան բազմաժառու հմտութեամբ աշխատութեան մը համար միայն Մէնէվիշեան վարդապետը պիտի չբաւէր: Գէթ այս առաջ ձեռնարկութեան միջ, Միտրանութեան երկու հատուածները պէտք է ձեռք ձեռքի տան, նպատակ ունենալով ոչ միայն Գրաբարի այլ բովանդակ Հայ լեզուին Բառարանն յորինելու, և եթէ մաս առ մաս ալ հրատարակեն, հայ Մամուլն աջակցութեան վստահ կրնան ըլլալ գնորդներու, բաժանորդներու բաւական ստուար թիւ մը ունենալու: Երբեք զի ծախքին ալ գէթ մասամբ հայթայթեն մէկ կողմէ: Մինչև որ այս էական խնդիրը լուրջ հոգածութեան առարկայ չընեն, Միտրանք իրենց կոչումին և պարտաւորութեան միջ թերացած պիտի թուին մեզ, քանի հարկւրեւորող Յորեւեան ալ տօնեն:

ՍԱՆԱՀԻՆ ՎԱՆՈՅ ԶՆՃՂՈՒԿ.

Թող առաջին, դարձեալ կրկին
Տէր յաջողեց, ես ուխտ եկի
Հռչակաւոր վանք Սանահին:
Թէ ողջ լինէր բառակրկիտն
Տէր Օհանէս Հիւրեքարպէյէնտեան,
Ստուգաբանէր թէ սոս է հին:
Այո, հնացել է Սանահին
Բարոյապէս և նիւթապէս:
Ո՛ւր են այնչափ վաստակասէր,

Տքնող դրող վարդապետներ. . . .
Աւաղ, շիրիմք են մնացել:
Երբ կենդանի սուրբ տաճարներ
Երկնից կայան են փոխուել,
Ո՛հ, մնացեր են ամայի
Քարէ շինուած ձեռագործներ,
Հոյակապ, ճարտարարուեստ,
Հիանալի—զարմանալի.
Մեր Սանահինի ուերճ հնութեանց
Այս է մնացել միայն յիշատակ:
Հաղար ավստս, դուցէ այն ևս
Սնահատ լինի տակաւ տակաւ,
Թէ չհասնի ձեռք նախախնամ,
Որ նորոգէ և պահպանէ:
Կոյց դու, մի դար, օր դժպտուն.
Եւ վնայ աւուրն այն չարաքեր,
Երբ հնութիւնք մեր չքանան.
Ո՛հ, ով լինի վկայ յայնժամ,
Թէ էր և կայ Հայոց աշխարհ:
Եթէ մարդկանց լեզուք լռեն,
Մեր տաճարներ բողոք բառնան,
Խաչաքարեր, մահարձաններ
Լեզու լինին ու բարբառին,
Եւ աղաղակ հանեն յերկինս:
Տէր, դու լսիր և մի ջնջեր
Հայոց փառաց յիշատակներ:
Թողում ես աստ ողբական բան,
Ճնճղուկին սկսեմ բան:

Իմ իջեան էր մի խցիկ,
Լնայէս՝ ինչպէս գեղջուկ տնիկ,
Այլ ինձ համար քաղցր էր և դիւր,
Քան վեհարան իմ փառաշուր:
Իմ խցիկիս առտառաղում
Բոյն էր դրել մի ճնճղուկ.
Գարուն էր, Ապրիլ ամսում.
Խեղճ ճնճղուկ 'տի նստէր թուխս,
Հանէր ձագեր իւր սիրասուն:
Երբ լուսամուտն ես փակեցի,
Ել չէր կարող մուտ ել անել.
Սնդաղար դար ու նստէր
Լուսամուտին մօտ՝ ինձ ի դէմ,
Կոցահարէր ապակի դուռն,
Թըլ—թըլ անէր, բան խօսում էր:
Թուէր թէ ասէր, «Բոց որ մանեմ,
Նստիմ ի թուխս շինած բնիկս.
Ասեն, դժած ես, ով Հայրիկ,

Բայց հալածես զիս իմ բունէս:
Ա՛խ, անցնում է անուշ դարուն,
ես մնում եմ առանց ձագուռ»:

Ասի. «Ճնճղուկ, ես հիւր եմ քեզ,
Զիս մի առնէր դու անհանգիստ,
Այսօր եկի ե վաղ կերթամ,
Զեմ գրաւեր քո բնակավայր.
Ես անցաւոր եմ, անցաւոր,
Դու սեփական տէր ես վանուց:
Դու հէր թողուս մեծ տաճարներ,
Կամարներու բարձր տեղեր,
Եւ եկել ես, բոյն ես դրել
Յաճ ու անձուկ խրճիթի մէջ,
Ուր բնակին անթեւ մարդիկ,
Դու թեւաւոր ես, ո՛վ թռչնիկ»:

Ասաց ճնճղուկ.—«Մենք ընտանի
Մարդամօտ եմք, ինչպէս դրացի,
Մեր ապաստան են լաւ մարդիկ,
Եւ մեծ թռչուն՝ գլխած արագիլ,
Որ շինում է բոյն բարձրադիր:
Ճնճղուկներս երթամք վստահ,
Շարունք բունին չորս բողբոջիք,
Ինչպէս ասում է հայր Դաւիթ,
Թէ «արագիլի բոյն բարձրաշէն
Ապաւէն է ճնճղուկին,
Որ պահպանէ չար բաղէէն»:
Երբեմն երթայ մեր արագիլ,
Մեր թշնամի օձն սպանէ,
Ճէլան—ճէլան կտցէն ի կախ
Առնէ բերէ մինչև ի բոյն.
Սուր դանակ է իւր կտուց,
Կտոր—կտոր առնէ իւր որս.
Սեղան կաղմէ դերթ տանտիկին,
Բաժին—բաժին տայ ձագերուն.
Մեզ չէ ինչ փոյթ, չունիմք բաժին,
Մեք հատակեր ճգնաւոր եմք:
Ասէք, ինչո՞ւ թողուք այնչափ
Այդ բարձրաշէն մեծ տաճարներ,
Ուր բոյն դնել ապահով է՝
Դան այսպիսի ցածուն տեղեր:
Փոքրիկ—փոքրիկ ճնճղուկներուն
Փոքրիկ խցեր են վայելուչ.
Զեմք արժանի մեք տաճարին.
Մեք չքոտի համարուած եմք.
Դրխտոս մեր գին աժան է դրեր.
Մեր հինգ ձագեր խիստ դիւրագին

Երկու դանկի վաճառում են:

Տաճարներու արժանաւոր
Այլ երաժիշտ թռչուններն են.
Մեր ճնճղկանց աղօթարան
Ծառոց ճօճան ճղերն են.
Թէ իրիկուն, թէ առաւօտ
Ճլուեռերով աղօթում ենք:
Մեր շարական միաձայն է.
Մեզ չէ տուեալ ի բնութենէ
Փոփոխաձայն գեղգեղանքներ:
Իսկ տաճարին աղօթաւորք
Այլ տիրացուքն են համերգողք.
Սարեակ, ծիծառք եւ աղաւնիք,
Դաղցրախօսիկ եւ մրմնջողք,
Ձայնակցեալ փառաբանեն
Հոգացող հայր մեր երկնաւոր,
Որ տայ մեզ օր ըստ օրէ
Կուտ եւ պարէն առատօրէն:

Է՛հ, դու, հայրիկ, հերիք մնաս.
Դու տեսնում ես, վանքն աղքատ է,
Թէ հիւր ես դու, բաւ է այսչափ,
Դու՞թ արա ինձ, բաց իմ դռնակ,
Դամ ես աղատ, մտնեմ բունիկս,
Կրկին հանգիստ նստիմ ի թուխս:
Ո՛հ, սառած են աժած ձուերս,
Նոր 'տի ջեռնուն, ելնեն ձագերս»:

Ասի. «Ճնճղուկ, ահա կերթամ,
Շնորհակալ եմ, դու ողջ մնաս.
Արի նստիր քո տուն քո բոյն,
Վարձ մի ուղեր, Աստուած կուտայ,
Զրկանք արի քեզ, ո՛վ ճնճուղ,
Մի բողբոջեր առ դատաւոր,
Բան մի հաներ ի դատաստան:
Զգիտեմ թէ ինչ փոխարինեմ,
Ասպնջական եղեր դու ինձ:
Թէ սիրես, թէ ախորժիս,
Զքեզ տանեմ էջմիածին,
Վեհարանիս մի անկիւնիկ
Դեզ վայելուչ շինեմ բունիկ.
Կուտն առատ է, միշտ վայելէ,
Եւ դու լինիս երջանիկ»:
—«Զէ, չեմ թողուր ես հայրենիք,
Անտառ, հովիտ ծաղկազարդիկ,
Իմ հովասուն աղատ վայրեր,
Դամ քո ջերմին օտար աշխարհ
Եւ թալկանամ արեւահար»:

Ուր, ասեն, թէ կան բաղէներ,
Սուր ճանկերով զիս բղկտեն:
Ի Սանահին է խանձարուրս,
Ապրիմ, մեռնիմ հայրենի տուն,
Բաւ է բունիկս իմ սիրական,
Թող քեզ մնայ քո վեհարան:
Թէ վեհարանդ է չէն, պայծառ,
Ընդէր թողուս շրջիս աստանդ.
Ասեն անունդ է քո արծիւ,
Բայց դու սիրես աւերակներ.
Միթէ բու ես աւերակի,
Որ չես սիրում չէն—չէն տեղեր:
— «Է՛, չգիտես դու իմ վիճակ.
Թէ Վարադայ սարի արծիւ,
Ո՛հ, ճնճղուկ է դարձեր,—
Եւ ճնճղուկ միայն ի տանիս.
Դորա համար խոնարհեր է,
Ճնճղուկիդ հետ խօսում է:
Ես սիրում եմ աւերակներ,
Դու էլ սիրէ քո չէն բունիկդ.
Մի հեռանար Սանահինէն,
Թէ ապրիս և թէ մեռնիս,
Միշտ երջանիկ ես դու, դիտես.
Դերեզմանդ մօտ է սուրբերուն,
Առ հովանեաւ տաճարներուն.
Քո յիշատակ ես չեմ մոռնար:
Թըլկ — թըլկ կողիկդ ինձ խօսակ էր,
Զիս թելադրեց բան ստեղծել,
Զոր նուիրեմ բոլոր զարմիդ,
Որ ճնճղուկ անուն կոչին»:
Է՛, դուք, մարդիկ հայրենավորս,
Ճնճղուկէն առէք յորդոր.
Ուր ծներ էք, անդ մեռէք դուք,
Զեր գերեզման հայրենի հող:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

Մինչ լրացաւ բան ճնճղկին,
Երկնուց ամպեր որոտացին.
Կուժ—կուժ թափէր առատ անձրեւ.
Խցիս տանիքն էր ծակ ու ծակ,
Զուար անձրեւ վերէն ի վայր.
Ասեն, Հայրիկ, քո տեղ փոխենք:
Ասի, կոյ տեղ, որ չի կաթեր.
Թողէք, լաւ է, մնամ խցիկս:
Զրհեղեղի անձրեւ չէ այս.
Ինչ որ երկնուց թափի գետին,

Շնորհ և պարգև է երկնային:
Անձրեւ, կարկուտ շատ եմ տեսել.
Զարքաշ լինել սովոր եմ ես:
Ժողովրդին ձայն աղաղակ
Լսեց երկինք, անձրեւ տուաւ.
Օրհնեալ Աստուած, որ տայ անձրեւ
Մերթ ի կանուխ, մերթ անագան:
Նա դիտէ, երբ է պիտոյ.
Զի մոռնար հաց հանապազօրդ,
Թէ աղօթեմք մեք հաւատով:

1901 Ապրիլ ի Սանահին:

ՍԿՋՐՈՒՆՔՆԵՐ և ԽՈՐՀՐԵՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գ Է Օ Թ Է Ի Յ.

Զիպ խելօք բան, որ արդէն մտածում ամ
չինի. պէտք է փորձել միայն մի անգամ ևս
մտածելու:

Ինչպէ՛ս է սովորում մարդ ճանաչել ինքն
իրեն:—Դիտելով՝ երբեք, այլ միայն գործելով:
Փորձիր պարտքդ կատարել, և կիմանաս ինչ
կայ միջդ:

Իսկ ի՞նչ է պարտքդ:—Օրու այ պահանջը:

Փչելը նուագել չէ, պէտք է մասներդ
շարժել իմանաս:

Միայն խոհեմ մարդիկ, որ իրենց ուժերը
ճանաչում են և չափով ու ճարտարութեամբ
գործ գնում, հեռու կերթան աշխարհի մէջ:

Մի մեծ պահասութիւն այն է, որ մար-
դիկ իրենց աւելի մեծ բան են երևակայում,
քան են և աւելի քիչ են գնահատում՝ քան
արժանի են:

Երիտասարդը ի՞նչ ճանապարհով այն
խելքին հասնի, որ պախարակելի և վնասա-
կար համարէ, ինչ որ բոլորն են անում, հա-

ւանում ու քաջալիրում ինչո՞ւ պէտք է նա
ևս չյարմարուի և չյարմարեցնէ իւր բնու-
թիւնը տեսածին:

Ճշմարտութիւնն այնտեղ կերեայ, երբ
կիմանաւ ամէն տեղ լաւը դանել և զնահատել:

Խոր և լուրջ մտածող մարդիկ զժուար
կացութիւն ունին ամբողջ մէջ:

Խոշորացոյցներն ու հեռադիտակները
շփոթում են իսկապէս մարդու ստողը զա-
տուցութիւնը:

Այն ամէնը, որ մեր մարին տալիս է ա-
զատութիւն, առանց մեզ վերայ իշխելու կա-
րողութեան՝ կորստաբեր է:

Զսիրողի աչքն է միայն պահատութիւն-
ներ տեսնում. ուստի պէտք է կտրել սէրը
որպէս զի տեսներ, բայց ոչ աւելի քան զո-
րա համար պէտք է:

Ամենամեծ բազդն այն է, որ մեր պա-
կատութիւններն ուղղում և մեր սխալները
մարբում է:

Ամենափորը մայն անդամ իւր ստուերն
ունի:

Փոխորկից առաջ ասանձին սաստկու-
թեամբ բարձրանում է այն փոշին, որ ապա
երկար ժամանակով զետնին պէտք է կոչի:

Միմեանց աւելի լաւ կճանաչէինք, եթէ
չձգտէինք միշտ ուրիշներին հաւատար երեւի:

Այդ իսկ պատճառով աչքի ընկնող մար-
դոց բանը վատ է: Չհամեմատելով նոցա
հետ, նոցա վերայ աւելի սուր աչք են ու-
նենում:

Ամէն ջուր եղած տեղում դորա չի լինի.
բայց ուր դորա կայ, կայ և ջուր:

Ով օտար լեզուներ չգիտէ, իր լեզուից
ևս բան չէ հասկանում:

Գործունեայ մարդու համար էականն
այն է, որ ինքը ճշմարիտը գործէ. թէ ար-
դեօք աշխարհում ճշմարիտը կատարուում է,
թող չհոգայ այդ մտաին:

Նստերը կան, որ մութձով պատը ծե-
ծում են և կարծում են, թէ ամէն անգամ
բեկսի զլին են խփում:

Ինչ որ չես հասկանում՝ տերը չես:

Այնքան կարողութիւն ամէն մէկը կու-
նենայ, որ իւր համոզմունքն իրադործէ:

Արեւի առաջ ցիխն էլ փայլուն է զառ-
նում:

Զբաղացաւնը կարծում է, թէ ցորենը
միայն նորա համար է բուսնում, որ իւր
ջրադացը բանէ:

Ամենաբազումը մարդը նա է, ով իւր
կեանքի վերջը սկզբի հետ կապել կարող է:

Մարդս այնքան քմահաճ է և հակասու-
թիւններով լի, որ իւր օգտի համար ոչ մի
ստիպում կամովին յանձն չի տանի, բայց ի
վնաս իւր՝ ամէն բանութեան կենթարկուի:

Անապատում ապրող հնդկները երդու-
ում են ձուկ ամենեւին չուել:

Կարծիքներ յայտնելու համար ձախութիւն-
նը նոյն է թէ խաղի քարերը յառաջ տանել.
կարելի է քարերը կռնեն, բայց դորանով
ընթացք է արուում խաղին, որ տանել ևս
կամենում:

Նոյնչափ ստոյգ որչափ և վարմանալի է
այն, որ ճշմարտութիւն և մոլորութիւն մի
ազբիւրից են բղիւում. ուստի շատ անգամ
մոլորութեան առաջը արդեւ չպէտք է զննու
որպէս զի ճշմարտութիւնը չմնասուի:

ճշմարտութիւնը մի ջահ է, բայց ահա-
զին ջահ. ուստի բոլորս աշխատում ենք այն-
պէս միայն աչքերը հուպ տուած մօտից անց-
նել, վախենալով մի՛ դուցէ այրուենք նորա
բոցից:

Հ. ԳՐԵԴԻՆ ԶԱՐԲԱՆԱԼՆ

1827 — 1901

Քիչ է Հայոց գրականութեամբ զբա-
ղուողների թիւը. աւելի սակաւաւոր՝ մեր հին
մատենագրութեամբ պարագողները. ուստի
ամէն մի կորուստ այս կողմից զգալի է մեզ
համար, և չի կարելի անյիշատակ թողնել այն
մարդու մահը, որ մօտ քառասուն տարի աշ-
խատեց «Հին դպրութեան» պատմութեան վե-
րայ: Ներկայ տարուայ մարտ ամսին մեռաւ Հ.
Գրեդին Զարբհանալեան, Մխիթարեան ուխ-
տի վաստակաւոր անդամներից մինը, և այսօր
զբաղուած են մարդիկ կազմել այն անձի կեն-
սագրութիւնն և գրական արժէքն ու չափը,
որ իւր կեանքի վերջին կէսը նուիրել էր մեր
հին մատենագիրների կեանքի ու հեղինակու-
թիւնների ուսումնասիրութեան:

Մխիթարեանների բերան «Բաղմաւկա»-ը
բաւ չի գտնում զովելու իւր հանգուցեալ
անդամին. «սուրբ հնադարեան ճգնաւորի» հո-
գու տէր, «հսկայ գրական գրիչ», բեղմնաւոր
գրիչ, հազուադիւս յիշատակարան* և այլն,
և այլն: Գթբաղդարար «Գեղունի» զովասան-
քից այն կողմ չի անցնում և շատ քիչ դէպ-
քեր և իրողութիւններ է յիշում, որով կա-
րելի լինէր չափել հանգուցեալի իսկական ար-
ժէքն, և մեզ համար պարզ լինէին նորա բնա-
ւորութեան յատուկ գծերը:

Հ. Գ. Զարբհանալեան ծննդեամբ Պոլսեցի
է: Այնչազիտեմք նորա ծնողաց, մանկական հա-
սակի և կրթութեան մասին: Պատանի հասա-
կում՝ 1837-ին ուղարկուում է Վենետիկ՝ ս.
Ղազարի վանքը ուսում ստանալու համար:

Անյայտ է մեզ համար նորա տանն առ-
բուայ աշակերտական շրջանը. ինչ էին հան-
գուցեալի սիրելի պարագմունքն ու խաղերը.
որքան էր նորա յասաջադիմութիւնը, որն էր
նորա սիրով ուսանելի առարկան և՛ն, և՛ն. . .
հարցեր, որ ամենին նեղութիւն չի քաշել
պարզելու մեզ «Գեղունի»: Միայն յիշատակում
է, որ «Հ. Գրեդինի դաստիարակն էր միա-
բանութեանս երբեմն անդամ հանգուցեալ Տ.
Գարրիէլ Արք եպիսկոպոս Ա. յվաղովսկի»*, որով
և մասամբ բացատրուում է Զարբհանալեանի
Հայոց հին դպրութեան սերը: Նա մինչև վեր-
ջին շունչը այս առարկայով էր զբաղուած:

Քահանայական կոչումն ստանալուց յե-
տոյ մի շարք պաշտօններ է վարել մերթ ս.
Ղազարի վանքում, մերթ Ա. Պոլիս և մերթ
Պարիզ: Չնայած «Գեղունու» զովասանքին,
որով հանգուցեալը հաշակուում է զործնա-
կան կեանքում ապանդաւոր գործիչ, սակայն
մինչև վերջը նա հիւրընկալի վերակացուի,
անաեսի, ուսուցչի և քարտուղարի ու այլ սոյն
նման պաշտօններից այն կողմ չի անցնել, որ
ցոյց է տալիս, թէ այնքան էլ «ախլումատ» չի
եղել, ինչպէս անուանում է Հ. Ս. Երեմ:

Թէ ինչ ողի և ուղղութիւն է ունեցել
իւր գործունէութեան մէջ, երևում է այն
տեղեկութիւնից, որ պատահաբար դուրս են
թոշում կենսագրի զրչից. Ա. Պոլսում «Հա-
սան գերապաւիւնի մէջ լինում էլլայ» (մենք
ենք ընդգծում) մի անձի, որ այնքան աղէտ-
ների դուռ բաց արաւ նոյն իսկ իւր հօտի
համար և ջանաց ամէն կերպ խեղդել կաթո-
լիկ հայերի մէջ ազդայնութեան ողին և դա-
ղափարը: Նոյն Զարբհանալեանն էր, որ ոչ
միայն Պարիզում Մուրադեան վարժարանը
փնտս համարողներին կուսակից, այլ և ինքն
էր այդ դպրոցը փակողն ու վաճառողը: Այս
ոգին մեզ աւելի պարզ կլինի, եթէ ի նկատի
առնենք նորա մի այլ յատկութիւնը — ծայրա-
յիզ պահպանողական իւր բոլոր գործերի մէջ,
միացած կոյր հնադանդութեան դաւանանքի
հետ՝ այսպիսի մի կաթոլիկ կրօնաւոր չէր կա-

* Տէս «Բագմ. մատն ամսի յաւելուած «Գեղունի»:

* «Տ. արք եպիսկոպոս» քառերը մեր աւելացածն
է, եւ չգիտեմք ինչո՞ւ Հ. Ս. Երեմ. զբանու է արդ
գեան արքեպս.-ին իւր պատշաճութեամբ:

բող ազգային խնդիրներն մէջ օգտակար լինել:

Գ. Զարբհանալեանի բնաւորութեան միւս կողմերն են՝ եթէ հաւատարմութիւնը Գեղուհու գրուածներին՝ մարդասէր վերին տախձանի, ողորմած ու քաղցր դէպի կարօտեալներն ու խեղճերը. միայն կենսագիրը չի յիշում դէպքեր և փաստեր, ուր երևային հանգուցեալի յիշեալ ստաբիլութիւնները: Պաշտօնորա քահանայական պարտաճանաչութեան մասնացոյց է լինում Կ. Պոլսոյ 1866 թուի համաձայնակի (ժանտախտ) վերայ: Երբ ամէն ոք միայն իւր զլխու ձարն էր տեսնում և փախչում շատ անգամ՝ առանց իմանալու որ Գ. Զարբհանալեան իւր պարտքն էր կատարում հոգեւորքին վերջին թողալը տալով իսկ մեռնողին թաղելով և այս արիւթիւնը զնահատուել է իւր ժամանակին սուլթանի կողմից. նա արժանացել է բարձրագոյն շնորհակալութեան և շքանշանի:

Զարբհանալեանի մասնաւոր կեանքի նիստ ու կացի և ճաշակի մասին տեղեկութիւններ չեն հաղորդում. միայն այս են յիշում, որ նա Փարիզի պաշարման ժամանակ այնպէս էր զգուշ ձիւ մտից, որ այնուհետ չկարողացաւ մինչև իւր մահը անտարբեր նայել մոկն ուր մնաց թէ ուտել:

Գ. Զարբհանալեանի գրական գործունէութիւնը սկսում է Բաղմազէպի աշխատակցութեամբ, ուր զետեղել է իւր առանձին յօդուածները գրական և աստուածաբանական խնդրոց վերաբերեալ. (ճառ յաղագս բարեխօսութեան սրբոց. Հայոց տպարանների պատմութիւն. Հայկական ուսումն. և ին): Նորա լուրջ աշխատութիւնների սկիզբը գնում է «Յունաց և Հռովմայեցւոց և եկեղեցական հարց մատենագրութեան պատմութիւնը»: Հեղինակը իւր այս երկով յիշեալ ազգերի սահարց կեանքի և գրական աշխատութեանց նկարագիրն է տալիս (1856): Բաւական միջոց յետոյ (1874) իւր վերոյիշեալ աշխատութիւնը լրացնում է միջին և նոր դարերի հեղինակների տեղեկութեամբ:

Բայց Զարբհանալեան այն միջոցին աշխատել է և մի բոլորովին նոր գործի վերայ — կազմել Հայոց հին մատենագրութեան պատմութիւնը. արդարև կարեւոր և լահեկան

գործ: Մի աշխատութիւն, որ մեծ ջանք և համբերութիւն է պահանջում և առաջին անգամ լոյս տեսաւ 1865-ին: Այս երկի մէջ արձանագրում է ինչ որ յայտնի ու անյայտ աղբիւրներ և աւանդութիւնք պատմում են մեր անցեալում ունեցած մատենագիրների և նոցա աշխատութեանց մասին: Գործը տանում է ժամանակագրական կարգով, սկսած «անգիր բանահիւսութիւնից» մինչև ժ. Գ. դար (1265): Գրքի վերջին տպագրութիւնը (երրորդ) «յաւելուածօք և փոփոխութեամբ» եղել է 1897-ին: Սրան հետևում է 1878-ին «Նոր մատենագրութեան պատմութեան» տպագրութիւնը: Այս երկը սկսում է ժ. Գ. դարու ընդհանուր տեսութեամբ և հասցնում է «մինչև մեր դարը»: 1883 հրատարակում է «Հայկական մատենագիրութիւն» գիրքը, որի մէջ առնուած են 1565-ից մինչև հրատարակութեան տարին լոյս տեսած բոլոր գրքերը, վերջապէս 1882-ին տպարատում է «պատմութիւն Հայ թարգմանութեան»:

Բացի այս խոշոր հատորներից (օրինակ՝ Հայ. հին գրութեան պատմութիւնը ունի 17 երես «յաւաջարան», 44 երես «պատկեր Հայ գրութեան ըստ իւրաքանչիւր դարուց» և 802 երես բուն նիւթը, 20 երես «ցանկ» ուրեմն մօտ 883 երես, շատ պակաս չեն և միւսները), Գ. Զ. գրել է և ուրիշ բանասիրական յօդուածներ, ըստ վիպութեան երեւմ. ունի և անտիպ գործեր ինքնուրոյն կամ թարգմանական:

Հանգուցեալի բոլոր աշխատութիւններն էլ կարեւոր և պատկառելի տեղ են բռնում Հայ գրականութեան մէջ. մանաւանդ եթէ աչքի տուած ունենանք, որ առաջին կարգի տալիս է, եղել յիշեալ երկասիրութեանց տեսակների մէջ: (Հարկաւ Սոմալեան Արքայօր «Հայ մատենագրութեան պատմութիւն» համառօտ ու անկատար գիրքը՝ միայն թերի ծրագիր կարելի էր համարել): Նա ոչ միայն այնքան ցրիւ ընկած, անկիւններում, ձեռագրերում թաղնուած պատմական անյայտ յիշատակարանները պիտի ժողովէր, նիւթերը դասաւորէր, ամէն միւսի մասին գաղափար պիտի կազմէր, այլ և պիտի մշակէր, կապակցեալ, դարէ դար մի մատենագրութեան պատմութեան

թիւն տար իւր ելեւեջներով, կրած փոփոխու-
թիւններով, պատճառներով և հետեանքնե-
րով: Ա՛յ միայն լոկ ցանկութիւնս եւանդ,
աշխատանք և լայնածաւալ ծանօթութիւն են
հարկաւոր դորա համար, այլ և զօրեղ յիշու-
ղութիւն և իրերի ուղիղ ըմբռնումն:

Եթէ վերջին կետում ճշայն թերութիւն
կարող ենք գտնել, այդ էլ իւր հիմնաւոր և
անխուսափելի պատճառներն ունի:

Նախ՝ չպիտի մոռանանք, որ մի ազգի
մէջ մատենագրութեան պատմութիւնը իւր
սկզբունքով և կատարելութեամբ մի մարդու
գործ չէ եղել: Հազարաւոր մատենախօսներ
ու քննադատներ պարզել են զանազան դա-
րերում լոյս տեսած երկերը, շատ անգամ մի
քանի մատենախօսներ են ուսումնասիրել մի-
ևնոյն հեղինակի գրուածքը: Թեր և զէմ՝ կար-
ծիքները, պարզել նորա առաւելութիւններն
ու պակասութիւնները՝ մինչև որ կշիռի մէջը
ուղիղ կանգնել է իսկական արժէքի վերայ:
Այս անհատ անհատ քննութեան միայն
քայլ առ քայլ հետեւ է մատենագրութեան
պատմութեանը և միութիւն ու ամբողջու-
թիւն մտցնելով՝ ստացուել է լրիւ մի պատ-
մութիւն, հետո եղածին չափ մօտ իսկու-
թեան:

Հարկաւ Հայոց հին գպրութեան պատ-
մութեան մասին այսպիսի խօսք անգամ
չէր կարող լինել, երբ Վ. Զարբհանաւեան
գրում էր իւր երկը: Վանք երկրորդին:

Հանգուցեալը պատկանում է մի այնպի-
սի գպրոցի, ուր ~~առաջին~~ և ~~հետին~~
չինական պատ են քաշել ազատ մօքի և քըն-
նութեան ստաջ: Արթուրիւթեան ոգին, որ
ամէն տեղ առաջնորդում է ~~հեղինակութեամբ~~ և
~~առաջին~~, որ այդ սկզբունքները դա-
ւանանքի կետերից մինն է զարձրել, չէր կա-
րող մինչև ուղն ու ծուծը չխափանցել Մի-
թարեան միաբանութեան պէս մի ~~կրօնա-~~
~~քական~~ հաստատութեան մէջ: Զքննել այն
ինչ որ սրբազան հոսութիւնը կտակել է
մեզ, առանց վարանելու ընդունել և պաշա-
պանել, ինչ որ սուրբ հայրերը մի անգամ
ընդունել են՝ այդ ամէնը մի ուղղափառ կա-
թոլիկի ամենամեծ առաքինութիւնն է, այդ
և եղել է Վենետիկի միաբանութեան զլիտ-

ւոր սկզբունքն ու դաւանանքը, և դարերի
ընթացքում արեւել նոցա զրական դործու-
նէութեան վերայ, միշտ պահելով վենետիկ-
ցոց ժողովողի (կոմսկիատոր) վիճակում, որքան
էլ լայնածաւալ և բազմահատոր լինին նոցա
գործերը: Աչք վակել նոր կարծիքների վե-
րայ, չէզուրել մի անգամ դժած ճանապարհ-
հեց, նոյնը կրկնել հերքուելուց յետոյ էլ, զար-
մանալի և աչքի ընկնող երևոյթ է: Այս ծայ-
րայեղ պահանջողականութիւնը վայել է ա-
կանաւոր միթարեանների մէջ, նոյնը նկա-
տուում է և Զարբհանաւեանի երկերի մէջ:
Անդուլ աշխատանք, մանրակրկիտ հետախու-
ղութիւն, սեր գէպի ամէն մի գրիչ շարժողի
երկը, համբերութիւն, սովորութիւն և ու-
ղեւորութիւն՝ հանգուցեալի առաքինութիւն-
ներն են, որի շնորհիւ մօտ 53 տարի շարու-
նակ աշխատել է (նոյն իսկ վերջին տարիների
անդամաւորութիւնը և գրելու կարողու-
թիւնից զուրկ վիճակը չեն կտոցրել գործից),
և մեր ձեռքը հասել են հայ գրականութեան
նշխարաց յիշողութիւնները իրենց հեղինակ-
ներով ի մի ամփոփած և կորստից ու փոշուց
փրկած:

Միւս կողմից Բաղդատիւն ուսումնասի-
րութեան թերութիւն, ծայրայեղ պահանջ-
ողութիւնն այնպիսի կարծիքների, որ արդէն զի-
տութիւնը իւր փաստերով հերքել է (Ազամի
լեզուն Հայոց լեզու): Ազգիւրները լրիւ յիշե-
լու անփութութիւնը, թեր և զէմ՝ կարծիքնե-
րի անաչառ և համբերատար վերաբերութեան
պակասութիւն՝ աչքի ընկնող խոշոր պակա-
սութիւններ են, որոնք նորա ահապին աշ-
խատութեամբ և կեանքի գնով լոյս աշխարհ
ընծայած հասարակների արժէքը իջեցնում են
լոկ անմահ հաւաքածուների շարքը, օժան-
դակ միջոցներ «գրականութեան պատմութիւն»
գրողի համար:

Զարբհանաւեանի վերեւում յիշուած աշ-
խատութեանց մէջ համեմատական առաւելու-
թիւն պէտք է տալ նորա «Հին գպրութեան
պատմութեան» իսկ ամենից պակասաւ որը նո-
րա «Նոր մատենագրութեան պատմութիւնն»
է, որի մէջ աւելի ծրագիր է, կազմած քան
պատմութիւն, մանաւանդ աչքի է ընկնում
զբքի վերջին գլուխը (ԺՎ), մեր գարը, որ լրա-

գիրներն պատմութիւնն այն կողմը չի անց-
նում. այն ինչ լրագրութիւնը շատ երկրոր-
դական տեղ պիտի բռնէր այնքան հեղինակ-
ների և նոցա գրական գործերի համեմատու-
թեամբ:

Այս բոլորից երևում որ Հանգու-
ցեակը գործնական կեանքում տաղանդաւոր
գործիչ չի եղել, ոչ էլ հսկայ զրիչ, սակայն
նորա գրական վաստակները երկար ժամանակ
ամենից հարուստ շտեմարան պիտի նկատուին
չ. գրակ. պատմութեան համար:

Ս. Յ.

Ա. ԱՇԿԵՐՏԻ ԽԱՍՏՈՒՐ ԳԻՒՂԻ ԲԱՐԲԱՌՈՎ.

ԱՄԻ ԻՍ ԴԱՐՏԵՐ

Դարտով ու ցաւով սիրտս լցվեր ա,
Հաց ուտելուց լէ բիլա կարեր ա,
Դիշեր ու ցէրէկ դուշուրմիշ կէզնիւմ,
Էտ թէրմաշ դարտիս ճարմի չգտնիւմ:

Իմ դարտի դուման յաչքերս բռնեւ ա,
Իմ խելքն ու իմ միտք զլիւս առեր ա,
Կէնիւմ որ մարդում՝ մէկ բամի ըսիւմ
Ըսած խօսքսի կը մօռնամ, մէկ ուրիշ կըսիւմ:

Դրելու մէջ լէ իտա համայնիւմ,
Խալամ բլտի առնիւմ ձեռնի, որ բամի դրիւմ,
Յեւթոր էտ դարտ էլման գիւղաց մաքիւմ,
Կրակ մի կէզնի, կը վառա սիրտսի:

Ուրիշներ գինան թէ ես գժուերիւմ,
Ձրուցել ու դրել բիլա մուցերիւմ,
Իմ էզած չեզած առերիւմ թալան,
Տուն տեղ չունիւմ էղերիւմ քօչկան:

Փիցան իմ դմշներ, տարան իմ եղներ,
Հարծկին իմ հարօր, մեռան տըղէկներ,
Եարալու կը տըքայ իմ պղտիկ աղջիկ,
Անդուման կօրաւ իմ նորեկ հարսիկ:

Հնչեր ա իմ կարպետ, իմ եօղան դօ-
շակ,

Հըղ-հըղ յերարուց, էղի կըտ-կըտոր,
Փշում խոտով թալի հիւանդ աղջկա տակ,
Շիւարերիւմ, չգինամ յուցկա էրթամ դօր:
Ժուկ մի շուտէն խաւիծ, բլղրէ փլաւ.
Իմ թային յօրական կէզնէր մէկ հատ հաւ,

Կը խըմէնք զխայվէն, զչայ, զրախին,
Կը հէծնէնք զքումէթ ձին, կիտէնք մղրխին:

Կը մանէնք մայտան, կէրթէնք ու գիկէնք:
Ձանկուք կը դարկէնք, մըզրախ կը ժըթէնք,
Սչիւարհ կը թափէր գիկէր թամաշէն.

«Ի՞նչ աղէկ ձիաւոր ա» յիրարու կըսէն:

Կորաւ յըմէն բան, կոտրաւ իմ դութան,
Փըլաւի փոխնակ ձեռնի չընկնի թան,
Այն փալաք, թարս՝ դառցուց զըմնու չարխի
յակ,

Թողեր ա ընծի խըլղի պատի տակ:

Ժուկ մի կը պարզէնէնք, ես նամուսով իմ,
Իմ նամուսի համար կընկնիւմ, կը մէռնիւմ,
Մըկայ լէ տընկեցի մէղի խըլղի տան,
Գող ու բող անուն ընծի, իմ հարսին կիտան:

Իտա խըտըր ցաւ յըմէն տարերիւմ,
Խեքքսի ցնօրի ու կօրցուցերիւմ,
Վախտի «խունկ ու մոմէնք զօրքով սրբերուն»,
Խարիպ էրկրի մէջ ձութ ու ծամոն էղայ բո-
ղերուն:

Յեւթոր յընկերիւմ խըլղի դուռ ու փողան,
Կէս կիտան իմ աղէկ անուն, կէս լէ կըսին
«Սութ ըսան»,

Կէս կըսին ~ աղէկ մարդ ա, աղէկ բան ըսող ա»,
Կէս լէ կըսին «անուն միտէք էնի մարդու
խափող ա»:

Ըսէք - ըսէք, «եզն որ յընկնի դանակ լէ
կը շատնայ»

Իտա նեղ օրեր կընցնի, դունեն համիւ չմնա,
Դուման լէ օր մի իմ յաչքէն կը հեռէնայ,
Իտա դարտ ու ցաւ խօ իմ հետ գերեզման լէ
չմանայ:

Ի. Միքայելեան.

1900 թ. Յունիս 2-ին.

ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ԸՆԿՈՒԵԼՈՒ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԻՅ
ՄԷԿԸ.

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀԱԿԱՆ ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆ.

Ձգային հիւանդութեանց բժիշկ ուսուց-
չապետ Կրախտ Երլնդը հաղորդում է թէ
մի ուսուցչի Ձգային թուղթիւն գէտ խոր-
հուրդ տուի ամենից աւելի օգտուել մաքուր

օգուի՝ նա առաւօտեան 7 ժամից սկսած մինչև 2ը գասերնի էր պարապում իսկ 3—4—ըգ ժամը ման գալիս լեռների վերայ։ Ի հետևանս կեսնքի այդպիսի անկանոն քնթացքի նորա հիւանդութիւնն արեւելի խտացաւ. որով հետևեալ փնչն ծնալ նա լարում էր իւր մտաւոր ուժերն, իսկ ճաշից յետոյ՝ ֆիզիքականը։ Շատ մարդիկ են անցկացնում այդպիսի անկանոն կեանք. նոցա ջղերը զեռւեռն թուլացել և ձգտում են ազատ մնալ այդ հիւանդութիւնից. — նոքա յոգնեցնում են մարմինը, որպէս զի ողին թարմ մնայ, սակայն չափազանց ջանք գնելուց յետոյ ձեռք են բերում միմայն ջրգային թուլութիւն։ Այս հէնց ամենապատանայն է, որ շատ ծնողներ և գոստիարակներ աւանդ երեխաներին ստիպում են փարել այդպիսի անկանոն կեանք։ Երեխաների ջրային թուլութիւնն ահա շատ բաների վերաբերմամբ այժմուայ լուսնւոր դարի մի մասը կողմնէ։ Կարծում են, որ այդ ջրայնութիւնը դպրոցական պարապմունքի պատճառաւ յոգնածութեան արդիւնք է, և աշխատում են այդ մասուր յոգնածութիւնը փարատել ֆիզիքական զբաղմունքներով — մարզանքներով։ Ինչ տեսլ կուզէ, որ այդ միջոցը շատ նպատակաշարժար է, սակայն նորա գործադրութեան համար հմուտութիւն է պէտք։ Այս հէնց այդ դիմամբ էլ մենք որոշեցինք համառօտակի խօսք ուղղել ծնողներին և գոստիարակներին այդ շատ լուրջ հարցի վերաբերմամբ։

Հասարակութեան ամենազարգացած և բարձր շրջաններում իսկ տարածուած է մի սխալ հայեացք, իբր թէ մասուր և ֆիզիքական աշխատանքները իբար հակաիշում են, թէ ֆիզիքական մարզանքները մարդուս աւելի ընդունակ են դարձնում մասուր աշխատանքի։ Այդ հայեացքից այն եզրակացութիւնն է հետևում, որ մեր մարմնի միջ ֆիզիքական և մասուր ուժերի առանձին — առանձին ազդիւններ կան և անհրաժեշտ է որ երբ մենք մրտադում ենք, մեր մկանները չեն լարում — չեն գործում, և ընդհակառակը, երբ մենք զբաղուած ենք ֆիզիքական աշխատանքով մեր միտքը չէ կորցնում իւր ուժերից և ոչ մի կամ թիւ։

Բնախօսական նորադայն քննութիւններով

հէ մի կերպ չեն հաստատում այդ հայեացքը։ Հէնց վերջին տարիները շատ հրահանգիչ փորձեր են արուած այն բանի վերաբերմամբ, թէ մասուր գործունէութիւնն ինչ ազդեցութիւն ունի մկանային ուժի վերայ։ Տուրինք հոգեբանութեան ուսուցչապետ Ա. Մասնի և իւր ընկերներից ու օգնականներից շատերը չափեցին իրենց մկանային ուժը նախ քան մասուր լարում աշխատանքը և աշխատանքից յետոյ։ Եկան այն եզրակացութեանը, որ մասուր լարումը յոգնեցնում է ոչ միայն ուղեղի ու ջղերը, այլ և մկանները։ Գոստիարակութեան քննութեան կամ այլ մասուր զբաղմունքից յետոյ նոքա չէին կարողանում բարձրացնել այնքան ծանրութիւն, կամ կատարել այնպիսի մկանային աշխատանք, որպէս անում էին կանոնաւոր — նորմալ պայմանների միջոցին։

Միւս կողմից, մի շարք դիտական դիտողութիւններ ապացուցանում են, որ ֆիզիքական լարում աշխատանքը աննպաստ ազդեցութիւն է ունենում մարդուս հոգեկան արամադրութեան վերայ։ Երկարատեւ զբօսանքից կամ թիսպարելուց յետոյ մարմնամարզական կամ սուսերամարտի փորձութիւններից յետոյ զէպի մասուր աշխատանքն ունեցած մեր արամադրութիւնը նուազում է։ Մենք պէտք է տաժանակ հանդատանք, մինչև որ կամայ կամայ կանցնի այն ազդեցութիւնը, որ ունեցել է մեր մաքի վերայ ֆիզիքական աշխատանքը, որը սակայն մարմնի համար շատ օգտակար է և կենդանացուցիչ։

Մկանների և ուղեղի գործողութեանց իրար վերայ ունեցած փոխադարձ ազդեցութիւնը շատ բնական է։ Յայտնի է, որ գործող մկանը քիմիապէս կերպարանափոխուում է, նա արտաթորում է, այսպէս ասած, յոգնածութեան արտադրութիւն, որը զոյացնում է մի առանձին տեսակի կլիզմեր — կեղտ։ Այդ կեղտը նուազեցնում է կենսական ջերմութիւնը, իսկ յոգնածութեան արտադրութիւնը թուլացնում է մկանների և ջղերի զբոսուելու ընդունակութիւնը։ Աշխատանքից յետոյ երբ հանդատանքում ենք, յոգնածութեան արտադրութիւնը բաժանուում, դուրս է գալիս մարմնից։ Պարզ է, որ մկանային յոգնածութեան

Թեան արտադրութիւնը ժողովուրդ արեան մէջ՝ փնտաւար ազդեցութիւն է ունենում ուղեղի վերայ։ Ֆիզիքական գործողութեան միջոցին յոգնում է և ուղեղը, որովհետեւ մեր մարմինը մի անբաժան ամբողջութիւն է։ Մի և նոյն արիւնն է, որ կերակրում է մարմնի բոլոր գործարանները։ Մի և նոյն կերպով էլ մտաւոր աշխատանքը յոգնեցնում է մեր մկանները։

Ի հարկէ, մենք պէտք է ջանանք, որ մեր ուսանող երեխաները հաւասարաչափ զարգանան թէ՛ հոգեպէս և թէ՛ ֆիզիքապէս, և մի և նոյն ժամանակ պէտք է նոյա տանք որոշակի հանգիստ, որպէս զի խիստ յոգնածութիւնը չթուլացնէ, չընկճէ նոցա։ Թէ՛ ֆիզիքական և թէ՛ մտաւոր վարժութիւններից յետոյ հարկաւոր է հանգիստ։

Սակայն ամենքիս էլ յայտնի է, թէ որպիսի անկանոնութեամբ են կարգադրուած կամ բաշխուած մեր ուսանող երիտասարդութեան այդ երկու տեսակի պարտամունքները։ Բանաւոր կամ գրասփայ պարտամունքից անմիջապէս յետոյ տանում են նոցա երկարատե գրօտանքի կամ մարմնամարզական վարժութիւններ անելու։ Ապա մաքով յոգնած և ֆիզիքապէս զբոսնում են երեխաներին նորից նստեցնում են մշտաւոր աշխատանքի։ Իսկ գորա հեռանքն ինչ կլինի։ Աստուգի լոկորեցրածը չեն կարող բմբոսնել, որովհետեւ յոգնած է ուղեղը, ֆիզիքական աշխատանք էլ անել չեն կարող, որովհետեւ թուլացել են նոցա մկանները։ Նւա՜հ յոգնած գործարանի (органъ) կատարած այդ աշխատանքն աւելի քան փառ է ազդում ամբողջ կազմուածքի վերայ և շատ հիշուածութեամբ ընկճում երեխային հոգեպէս և ֆիզիքապէս։ Անանքի այսպէս ստած, այդ աղաւաղի անկանոն ընթացքով է բացատրուում այն տխուր իրողութիւնը, որ մեր երեխաներից շատերը, չնայած նոցա արած ամեն տեսակ ֆիզիքական մարզանքներին և երկարատե գրօտանքներին, աւելի և աւելի են ջղային դառնում ու վերջ ի վերջոյ ստիպուած լինում թոգնել ուսումնարանն ու հիւանդար։

Յանկայի էր, որ միակողմանի մանկավարժներն ուշադրութեան ու քննութեան արժէքին յոգնածութեան այս երեւոյթները խի

ծնողները լաւ հասկանային, որ անկարելի է ստիպել երեխային շարունակ պարապել և անընդհատ յոգնեցնել ուղեղը։ Երեխաների համար պէտք է որոշել ժամեր, երբ նոքա կարողանան խնայել հանգիստնայ պայմանն՝ ոչ մի գործ չանել—պարապ նստել։ Այսպէ՛, շարունակ զարգացնել մանկան ուղեղն ի փաստ մարմնի, և ոչ էլ ընդհատուակը, որպէս զի երեխան չընկճուի աշխատանքի ծանրութեան տակ—չյաղժուի։ Աւելին կասեմ. մենք պէտք է միաքն ու մարմինը զարգացնենք ջոկ-ջոկ, իրարից անկասկա և իւրաքանչիւր անգամ ուժեղի լարումից յետոյ (ինչ տեսակի էլ լինի այն ուժը), հանգիստ տանք ամբողջ կազմուածքին։

Փոխադր. Մարկոս քհ. Տ. Մկրտչեանց.

ԽԻՂՃԸ...

Այս անգամ մի յետ ընկած գիւղ էինք ամառանոց ընտրել։

Յետ ընկած էր նա, հեռու կեանքի աղմուկից, բանուկ ճանապարհներից, այնտեղ չկային ոչ թատրոն, ոչ ժողովարան, ոչ պարահանդէսներ, նա կաած էր լեռան կրճքին, պլնդ, կարծես չլթայուած, ամուր սեղմուած մայրենի հողի սրտին, ստուերախիտ անտառներով պատած։ Նրան չէր կարելի պոկել այդ հողից։ Հին, մամուլապատ մի եկեղեցի, որ գտնուում էր նրանից փոքր ինչ հեռու,—ա՜հ գիւղի հասարակական միակ ստացուածքը։ Կեանքի աղմուկներից ձանձրացած մեր հոգիները հենց այդպիսի տեղ էին որոնում—ընտելեան գիրկը՝ հանգիստ գիրկը։

Ընտելեան . . . ան, որքան հանգիստ է նորա գիրկը, միշտ թարմ, միշտ զովացուցիչ, բայց և հնչող ու աղբող, խորասուզող—հակադիր տպաւորութիւններ՝ առանց յոյզերի, քաղցր ու անդորր, առանց որոնց կեանքը անբովանդակ է թւում, ընտելեան՝ անխորհուրդ։ Մի կողմից քարափի գլխին

չինսած հինաւուրց եկեղեցու զանգուկի տխուր զողանջիւնը, ձորում հոսող դետակի անոյշ խոխոջը, առհասարակ դիւղին յատուկ խորհրդաւոր աղմուկը՝ ներդաշնակուած անմեղ անոտսունների բառաչի և նայքան անմեղ կոյտառ տղաների և աղջիկների հնչուն խօսակցութիւնների հետ. միւս կողմից սրտոն ու կայծակը և նրանց հետևող հեղեղը կամ կարկուտը—այս բոլորը խոնարհեցնում էին ինձ, խոնարհեցնում մինչև հողը և ես մտածում էի. «Ահա իսկապէս այստեղ պիտի պահպանուի ու մեծանայ ազգը»:

Մեզ հետ էր և մեր աղգականներից մէկը—մի ուսանող: Նա սկզբում մտադիր էր զնալ Կովկասի նշանաւոր ամարանոցներից մէկը, առարկելով որ չի կարող քաղաքակրթութիւնից զուրկ տեղերում ապրել՝ առանց կրթութեամբ հասարակութեան հետ շփուելու, առանց կրթական հաստատութիւնների, առանց հասարակական դռնաբանութիւնների: Բայց երբ ես նրան բացատրեցի դիւղում անցկացնելու յարմարութիւնը նրա մտանադիտութեան վերաբերմամբ, նա համաձայնուեց «այս անգամ զոհուլութիւն անել»: Նա իրաւաբանութիւն էր սովորում, և իմ առաջարկութեամբ ելաւ դիւղ՝ ժողովրդի աւանդական դատավարութեան մասին տեղեկութիւններ ժողովելու:

Գիւղը հասնելուց յետոյ ուսանողը իւր դործի ետևիցն էր ընկել: Զգիտեմ որքան էր հետևում նա իւր իսկական նպատակին, բայց ես շարունակ տեսնում էի նրան բոյսերով զրազուելիս: Սարերի լանջին, հովիտների խորքում նա օտար բոյսեր էր որոնում, պոկում, դիտում ու հետը վերցնում: Ճանը կամ գեղերի մէջ էր զնում նրանց և կամ պատկերները նկարում: Ես, ճշմարիտն ասած, այնքան էլ չէի հետևում նրան, չէի հետաքրքրւում նրա առարկաներով: Առաւօտները՝ նախաճաշից յետոյ, գէպի քարափն էի զնում միշտ, որտեղից շարունակում էի ճանապարհս գէպի այլ տեղեր: Ինձ մի ներքին մղումն տեսնում էր այնտեղ, որտեղից հինաւուրց եկեղեցու նեղլիկ պատահանները գէպի անդնդախոր ձորն էին նայում, իսկ դրսի լոյսը վախժանելով ներս

էր սողում նայն լուսանցներով, ընկնում էր յանդիման պատին և ցոլանալով վերև, հաղիւնչմարելի կերպով լուսաւորում էր մթադնած կամարները, որոնք հանգչում էին չորս հաստահեղոյս միապաղաղ սիւնների վրայ: Այն, որքան վեհ և հաստատուն էին նրանք, քանի դարեր էին անցել նրանց գլխով, և քանիսը դեռ ևս պիտի անցնէին: Այստեղ ես ակամայ յիշում էի հին ասպետներին: Ո՛վ դիտէ, քանիսը մտնելով այդ սուրբ յարկի տակ, երգուել էին աղնիւ մնալ, աղնիւ՝ եկեղեցու և հայրենիքի առաջ, իսկ քանիսը նոյն սիրտը և հոգին չունենալով, ընդ միշտ հեռացել էին այդ հաստահիմն սրբութիւնից և այլ ևս չեն համարձակուել նրա ըստուերն անդամ տեսնել:

Նոյնանման սահող օրերից մէկում, երեկոյեան դէմ, բնութեան ժպիտը խոթառ կերպարանքի փոխուեց: Գիւղի կողքին, անտառի զովասուն սաղարթների տակ հանդըստանում էինք ես և ուսանողը: Մեր առաջ շքեղ կերպով կանգնած էր մեղրածաղկի թուփը սպիտակ ծաղիկներով, որոնց գլուխները բերանաբաց գէպի երկինք էին նայում. թերթերը բաց էին և կարծես բնութեան բարիքն էին խնդրում: Մեզուն նրա շուրջը պտոյտներ էր անում, մինչև որ նստեց ծաղկի վրայ, կնճիթը մեկնեց բաժակի մէջ և սկսեց ծծել: Մի ուրիշը՝ շանաճանճը, վրայ հասաւ, հալածեց նրան, ինքը սկսեց ծծել: «Սրանցից մըը իրաւունք ունի», մտածում էի հարցնել ուսանողին, երբ ամպի մի մութ ոտուեր անցաւ գլխիս ներսիս վրայից լողալով ու գիւղի գլխին կուտակուեցաւ: Մի քանի րոպէի մէջ համառաւած առատ լոյսը խաւարի փոխուեցաւ: Մենք մոռացանք մեզուն ու ծաղիկը և վազեցինք գէպի եկեղեցու սինազարդ դաւիթը: Սարսափելի կարկուտ էր տեղում:

—Անխաւաք ծծեց, ծծեց խեղճերի արիւնքը, քրտինքը, լսեցինք եկեղեցու դռների ետևից: Մենակ չէինք: Ես մտայ եկեղեցին. քանի չափ մարդիկ կային այնտեղ. մի կողմում կանգնած էր քահանան՝ կարճահասակ մի մարդ, խճճուած մազերով, կնճուտ դէմքով:

—Աստուած չի վերցնել, այս սուրբ տաճարը չի վերցնել: Դու չես կարող մեր արիւն-քրտինքը ջուրը թափել: Մեր պարտքի տաճարապատիկը վճարել ենք և այլ եւ ոչինչ պարտական չենք քեզ: Բնց արն խիղճդ:

—Միայն շահն էք վճարել, ասում էր պարտատէրը:

Սրբազան բեմի առաջն էր այս բոլորը: Պարտապանները՝ հինգ հոգի, կանգնած էին բարկութեան և յաղմուկների մէջ մի մարդու առաջ, որ մինչև այժմ անարգել կերպով ծծել էր նրանց աշխատանքը: Միթէ այս սրբազան վայրումն էլ կարող է մէկը ստել և ստելի վերայ կանգնած մնալ, մտածում էին պարտապանները: Միթէ այդ սուրբ վայրի ճէրը, մարդկանց սրտերի դաղանիքը խնայող և ամէն բան կարգադրող Աստուած չի պատժի յանցաւորին, նրա անուհով սուտ երգումովն: Պարտատէրը ուղում էր հանդիստ երեւալ, բայց նրա ձայնը դուրս էր խօսելիս, այդ տեսարանը նրա համար սարսափելի էր, ահարկու:

Եւ շուրջն նայեցի. ուսանողն էլ ներս էր մտել եկեղեցի և ուշադրութեամբ դիտում էր տեսարանը: Առանց փաստաթուղթերի, առանց արձանագրութիւնների մեր առաջ կանգնած էին մարդիկ՝ ոմանք դըլ խիկոր, ոմանք յաղմուկների մէջ, ով էր արդար և ով մեղաւորը: Դատաստանական դահլիճ չէր այդ, այլ մի մութ սրբավայր, մեքենայ նայող դատաւորի մի կայան, ուր սրտերը պիտի ճիշտ փաստաթղթեր ու առնարատ արձանագրութիւններ լինէին: Յաճախ եւս դուրսն էի նայում նեղլիկ սրտաւ հանների միջով, ուժգին թափով շարունակում էր անդալ կարկուտը, յանդիման ստալանիքը կարծես ձեան սաւանով լինէին ծածկուած: Զորի խորքից դեռաւիկ յորձանների դուռում դաշինը մեղ հասնելով, խախտում էր երբեմն բոսկաչափ սիրող խորին լուծիւնը:

—Երգուեցէք, ասաց քահանան, որ սրտաւ հատուցել էք: Աներկայի Դատաւորը թող վերելից վերայ լինի, իսկ մենք՝ ներկայ եղաներս, այստեղ թող ձեր խիղճը

ուսանորդի նրա մշտառատ շնորհքով, որ ճշմարտաւ հանդէս դայ: Ծշմարտութիւնը չի հանդէս: Նա նման է աստղի, որի լուսն շաւիղը փակուում է մութ ամպով: Մարդու աչքը կտրուում է այդ լայսից, տիրում է խաւարը, բայց աստղը փայլում է ամպի ետեւում: Կանցնի խաւար քողը և կրկին կը բացուի լոյսը, ճշմարտութիւնը, և ամէնքը կը տեսնեն նրան: Նոյնն էլ այժմ: Դէհ, երգուեցէք:

Պարտապանները վերեւ նայեցին, դէպի միտած կամարները: Նրանք մօտեցան բեմին, որի վրայ դրուած էր Աւետարանը:

—Լսիր, ասաց քահանան պարտապանին, ահա խիղճերի բացողը, յանցաւորին պատժողը՝ Աստուծոյ՝ պատգամը. «Մի՛ սուտ վկայեր»: Երգուեցէք:

Նրանք ձեռները Աւետարանի վրայ դրին, իսկ հայեացքները վեր ուղղեցին:

—Մեր խիղճը արդար է, վկայ է այս ու Աւետարանը: Դանդիկ մեր տունը, ով Ս. Դիրք, եթէ մենք սուտ ենք խօսում, եթէ չենք հատուցել մեր պարտքը:

Պարտատէրը լուց. նա աչքերը գետին խոնարհեց: Պարտապանների երգումը, որ դէպի սրբավայրի կամարները բարձրանալով՝ խուլ արձագանք էր տալիս, սառցրեց նրան: Նա չէր հաւատում, որ երբ և իցէ մի դատաստանի առաջ կը հանուի, ուր չի կարող ստել, խաբել: Սրբավայրերից դուրս նա ամեն ինչ թայլ էր տուել իրեն, Աւետարանից հեռու նա աղտոտ էր զգացել իրեն ամեն անխղճութիւններ անելու, բայց այժմ՝ նա արձանացել է, սառել: Նրան հրաման յուժ կն:

—Մտեցիր Աւետարանին: Այս սրբազան կամարների տակ, ուր Աստուծոյ Հոգին է սաւառնում, մարդկանց սրտերի քննողը, որի պատգամները Աւետարանն է ահա այստեղ՝ դրուած, պիտի երգուեն, ձեռքդ նրա վրայ դնելով, որ սրտնք չեն հատուցել քեզ իրենց պարտքերը: Երգալիք: Լուցէք, ներկայ եղաներ, սրանց սառնարկալիքում է կատարում այս երգումը:

Պարտատէրը արձանացել էր: Նրա աչքերը դեռնից չէին բարձրանում: Աներկայի

դատաւորի առաջ նա անդոր է դդում իրան:

— Մենք դիտենք, որ սրանց պարտքերը վճարուած են, ասացին ներկայ եզոյներից մի քանիսը ընդհատելով լուսթիւնը:

— Վճարուած է, ասաց պարտատէրը ցածր ձայնով: Չարն էր իմ մէջ գործողը: Աստուածային Հոգին այս սուրբ վայրում մաքրեց իմ խիղճը չարի որոգայթներից: Թող օրհնեալ լինի Աստուծոյ անունը:

Բացուեց երկինքը: Մուսլ ամպերը կտոր կտոր եղան: Երկնքի կապոյտ մասերը ժրպտացող աչքերի նման երկրին նայեցին: Արեւ մոտեցից արեւ կարծես վախից բեկեւեկուող իւր ճառագայթները տարածեց մայր-հողի վրայ: Կարկուտը սկսեց հալսել: Զուրը աւուակներով հոսում էր զառիվայրներով: Հակառակ կողմում՝ արեւը բռնում, երեսց ծիածանը իւր թափանցիկ դոյներով, որի մի ծայրը մեր դիմաց հովտի մէջ էր նստել, թարմ կանաչի վրայ: Հիւսնալի էր տեսարանը: Բնութիւնը կարծես հաշտուել էր մարդկանց հետ սարսափելի փոթորիկից յետոյ:

Երեկոյեան մօրս պատմեցինք մեր տեսածները:

— Փնուք քեզ Աստուած, ասաց նա ձեռքերը դէպի վեր տարածելով, մեծ էք զօրութիւնը:

Ես և ուսանողը լուռ էինք: Սա դարձեալ իւր բոյսերովն էր զբաղւում, որոնցից մի քանիսը այդ օրն էր դտել: Մենք մեղ յոգնած էինք զգում: Բնութեան պատահարները կարծես մեր դիտին էին եկել: Ուսանողը ներողութիւն խնդրեց և քաշուեց առանձնասենեակը քնելու: Ես էլ վեր կացայ և խնդրելով մօրս, որ առաւօտեան ինձ շուտ արթնացնի, պառկեցի քնելու: Առաւօտեան վաղ ուղում էի եկեղեցի դնալ:

Մայրս ժամանակին արթնացրեց ինձ, նա միշտ վաղ էր վեր կենում, ինչպէս դրեթէ բոլոր տարիքաւոր կանայք: Ես հագնուեցայ և դուրս եկայ պաշտօնավար լուսացուելու: Խոստովանում եմ, առաջին անգամն էր որ այդքան վաղ արթնացել էի, ուստի այդ ժամին բոլորովին նոր, ինձ համար օտար զգացումների և երևոյթների ենթակայ եղայ:

Արեւը կարմրել, վարդագոյն ծովի էր նմանում: Լոյսը հետզհետէ ստուարանում էր և հալածում խաւարը, որ կարծես փախչելով հակառակ կողմումն էր դիրք որոնում: Նա չգիտէր, որ մի ժամից յետոյ պիտի տեղի տայ, իսկ երեկոյեան իւր այժմեան տեղում պիտի տիրէ չքեղ կերպով: Առաջներին ամբողջ հովիտը ցօղի ծով էր դարձել. թեթև թափանցիկ մէգի նման նա հետզհետէ յօդս էր ցնդւում, տաքանալով արևի հետզհետէ զօրացող ճառագայթներից: Քարտիի ծայրից հնչում էր եկեղեցու զանգակի տխուր զողանջիւնը, որ բոլորին աղօթքի էր հրաւիրում: Այնտեղ պիտի դնան թէ խիղճ ունեցողները և թէ անխիղճները: Բոլորի սրտերն էլ այնտեղ պիտի դտուին: Թըռչուններն էլ նրա դմբէթի կամարների տակ ապաստան են որոնում: Թէ արեւը, թէ ցօղը, թէ թռչունը, թէ ծառերը, թէ մեղմ ծխող ձորերն ու հովիտները օրհնում էին տիեզերքը Ստեղծողին, որի ձայնը կարծես եկեղեցու զանգակի միջոցով արթնացնում էր ամէնքին՝ տեսնել նրա բարիքը, մաքրել սրտերը այնպէս, ինչպէս առաւօտեան ջինջ օդն է: Ես տեսայ մօրս, բակի մի ծայրում նա ծունկ էր չոքել խոտերի վրայ, ձեռքերը պարզել և դէմքը պատկառանքով վեր բարձրացրել: Նրա ձեռքերը դէպի եկեղեցին էին մեկնած:

— Փնուք շատ Աստուած, փառքդ շատ: Ի՞նչպէս ուրա պարտատէրը չարձանանայ, տառապալը չմխիթարուի: Մեր բոլորիս սրտերը Քոնն են. մենք մարդիկս Քո ոտքի փոշին ենք Քո անսահման տիեզերքի մէջ:

Հարևան բակում հարիւրամեայ ալեւորն էլ դողդողալով լուացւում էր: Նա էլ եկեղեցի էր շտապում, չրթունքները շարժելով: Անշուշտ մի աղօթք էր մրմնջում:

Եկեղեցու զանգակը վերջին անգամ զարկեց. նրա զողանջիւնը հետզհետէ նուաղելով անյայտացաւ անսահման եթերի մէջ: Ծանր էր րոպէն... Մայրս մէկ անգամ էլ դետին խոնարհուեց: Ս,մեն ինչ խորհրդաւոր էր: Հեռուից՝ դիւղի արօտից, խուկ կերպով ականջիս էր հասնում անասունների բառաչն ու մայիւնը, իսկ շուրջս խորին

լուծութիւն էր տիրում, խորհրդաւոր լուծ-
թիւն, որ երբեմն-երբեմն ընդհատուում էր
հրացանների կանոնաւոր պայթիւններով:
Հեռու դաշտավայրում՝ հովտի ներքեւի ծայ-
րում զէնքի էին վարժուում....

Ա. ԴԵԱՆՋԵՅԱՆ

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ՂԱՐԱՐԱՂԻ ԲԱՐԲԱՌԻ

Բ. Յօդ

44. Ղարաբաղի բարբառին մէջ, ինչպէս
գրականին մէջ, յօդը ք ձայնաւորն է բաղաձայնով
վերջացող բառերու ծայրը. օր. հնգր, մրէսր, միխու-
րի, չո՛միւնը—հացը, միսը, մոխիւրը, չամիւշը ևլն:

45. Ձայնաւորով վերջացող բառերուն յօդը
է է. օր. կնտուն, կնտրեւ, յրդեւ, մօրեւ—կատուն,
կատուէն, յղին, ջորին ևլն:

46. Բաղաձայնով վերջացող բառերու ք
յօդը էական բայէն, ու էլ շաղկապներէն և ուրիշ
խուժը մը ձայնաւորով սկսող բառերէ անմիջա-
պէս առաջ դտնուած ծամանակ կը դառնայ և.
այսպէս՝ հացն էլ, մրէսն էլ, չո՛միւնն էլ, կօրիշն ու
եւ մարքն ա, ֆուրն ու անպէտք, յես մրեծն ըմ—հացն
ալ, միսն ալ, չամիւշն ալ, ուրիշն է, այն մարդն
է, քոյրն ու եղբայրը, ես մեծն եմ ևլն:

47. Գրաբարի -ն վերջաւորութեան համա-
պատասխան Ղարաբաղի բարբառին մէջ ևր յան-
գը ունեցող բառերը չեն կրնար յօդ ստանալ.
այսպէս կ'ըսուի միւն յեզը, եւ յեզը, միւն ծիւկը,
ես ծիւկը—եզ մը, այն եզը, ձուկ մը, այս ձուկը
ևլն, բայց սեռ. յեզանը ևլն:

Գ. Ա ծ ա կ ա ն

48. Ածականներուն բաղդատական աստի-
ճանը բացատրելու համար Ղարաբաղի բարբառը
կը գործածէ հետեւեալ ձևերը.

ա. Դրական ածականին կ'ընկերանայ բացա-
ռական հոլով մը. օր. իմ մրհնիւր ֆուրսն էրկան ա.
իմ անպէտք ընձո՛ւմ ղօջաղ ա—իմ մահակս քուկի-
նէդ երկար է, իմ հայրս ինձմէ աւելի կարիճ է ևլն:

բ. Դրական ածականը կ'ստանայ -նովուն
մասնիկը, բայց միշտ բացառական խնդրառու-
թեամբ. այսպէս՝ իմ մնչաոր ֆուրսն կ'ընձովուն ա,
ես ծանր եւ ծանաւ ըրկրնովուն ա—իմ սղոցս չքու-

կինէդ աւելի կարճ է, այս ծառը այն ծառէն
աւելի երկար է. նոյնպէս կ'ըսուի սրպարկովուն, պր-
զովուն, սրկովուն, պրնկովուն—աւելի սպիտակ,
աւելի պարզ (յօտակ), աւելի սև, աւելի պինդ
ևլն: Քանի մը բառեր կրնան առնել նաև -նո-
սիկ մասնիկը. ինչ ըրկրնո՛սիկ աւելի երկայն:

գ. Դրական ածականը համեմատութեան
կ'առնուի ֆանց, և աւելի գործածական հիւն բա-
ռերով. օր. իմ անպէտք հրկիւր ա ֆանց ֆու անպէտք.
իմ ծիւն վրեճնանպէտք ա հիւն ֆուր. — իմ հայրս աւելի
ծեր է քան քու հայրդ. իմ ձին աւելի արագոտն
է քան քուկդ:

դ. Այս երեք պարագաներուն ալ ածակա-
նին կրնայ կցուիլ նաև անոռ բառը՝ որ կը նշա-
նակէ «աւելի, դեռ աւելի». այսպէս. անոռ էրկան,
անոռ ըրկրնովուն, անոռ խկրնոյն, անոռ խրրնոյն—
աւելի երկայն, աւելի խելօք ևլն:

49. Գրաբարական ածականը կը կազմուի
նոյն գորութեամբ, միայն այս անգամ ասոր ըն-
կերացնելով ըմբեւան կամ յօխու բառերը, այսպէս
յօխու մրեծծր, ըմբեւան պրեւնր, յօխու ըրկրնովուն,
անոռ յօխու ըրկրնովուն, ըմբեւան խրրնոյն—
ամէնէն մեծը, պինդը, ամէնէն աւելի երկայնը,
խելօքը: Առհասարակ ըմբեւան ձևին հետ անոռ
բառը չի գործածուի:

50. Թուական ածականները հետեւեալներն
են. 1. միւն. 2. երկու. 3. երեք. 4. չորս. 5. հինգ.
6. վեց. 7. յիստ. 8. օր. 9. իմը. 10. տասն. 20. հի-
սան. 30. քրհուն. 40. քոռնուն. 50. իցցուն. 60.
վնցցուն. 70. ուխտնուն. 80. ուրնուն. 90. ընմն-
ուն, ինմնուն. 100. հո՛րիւր. 1000. հազար, հոգր:

51. Գործիքի բարբառը առհասարակ նոյն
այս ձևերն ունի. տարբեր են միայն 1. մըն. 4.
յօրս. 5. հիւնց. 30. քրհուն. 70. յիսանուն:

52. Ղարաբաղի բարբառը ունի նաև նոր
թուական մը ֆնցցուն, որ առանձին գոյութիւն
չունի իբր թիւ, սակայն չափազանցութիւն մը
թուելու ժամանակ կը գործածուի վնցցուն ձևէն
ետք, ուխտնուն բառին տեղ, բայց աւելի իբր
«բազում, շատ» նշանակութեամբ. այսպէս օր.
կ'ըսուի հե՛յ, իցցուն վնցցուն ֆնցցուն զրեկան ա:

53. Տասնէն քսան, քսանէն երեսուն ևլն
եղած թիւերը կը կազմուին տասնաւորին և միա-
ւորին մէջեղ ք վանկը գնելով. միայն երկու և
երեք թուականները պէտք չունին այս յաւե-
լուածին և ուղղակի կը կցուին տասնաւորին. իսկ
տասնաւորը առ հասարակ կը մնայ անփոփոխ,
բայց տասն թուականէն, որ այս պարագային
միաւորներուն հետ իբր ամբողջութիւն մը կազ-
մելով, կը հետևի շեշտադրութեան ընդհանուր
օրէնքներուն և կը դառնայ ջրան՝ այսպէս օրինակ՝
ջրանմիւն, ջրանեղու, ջրանիւր, ջրանիւր, ջրանիւր,
ֆանիւն, ուխտնուն, յիստ, ինմնուն, իմը ևլն:

բոլոր զուարճութիւններին, դարձեալ մեռնում ենք ձանձրոյթից՝ ցաւելով, որ մեր կեանքը այնպէս չէ եղել ինչպէս պէտք է լինէր:

Ինչո՞ւ ուրեմն, այնպէս պէտք է ապրենք, ինչո՞ւ պէտք է մեր կեանքը և այն բոլոր բարիքները, որ մեզ տրուած է Աստուծոյ կողմից, պէտք է փշաջնենք: Չեմ կամենում այլ ևս առաջուայ պէս ապրել: Կթողնեմ սկսած ուսումս: Չէ որ այն ինձ այլ բանի չափաի հասցնէ, բայց եթէ նոյն մաշող կեանքին, որից այժմ բոլորս դանդաւորում ենք: Կհրժարուեմ իմ կալուածքից և կգնամ գիւղ աղքատների հետ ապրելու: Կսկսեմ նոյա հետ աշխատել, կտոբորեմ ձեռքի աշխատանքին, և եթէ աղքատներին կհարկաւորուի իմ ուսումը, ես իմ գիտեցածները կհաղորդեմ նոյա, բայց ոչ հիմարութիւնների և գրքերի միջոցաւ, այլ ուղղակի եղբայրաբար ապրելով նոյա հետ:

—Այո, ես վճռեցի, ասաց նա, հարցաւրան հայեացք ձգելով իր հօր վրայ, որ նոյնպէս այնտեղ էր:

—Քո ցանկութիւնը բարի է, ասաց հայրը, բայց թեթեւամիտ է և չմտածուած: Քեզ ամեն բան այդպէս հեշտ է թուում, որովհետեւ դու կեանքը չես ճանում: Շատ բան մեզ լաւ է թուում, բայց բանը նրանումն է, որ այդ լաւ բանի իրագործումը շատ բարդ է լինում և դժուար: Դժուար է լինում լաւ ճանապարհով գնալը, բայց աւելի դժուար է նոր ուղի բաց անելը: Այդպիսի ուղի բաց են անում միայն այն մարդիկ, որոնք կատարելապէս հասած են և ձեռք են բերել այն բոլոր բաները, ինչ որ մարդու համար հասանելի է: Քեզ համար հեշտ են թուում կեանքի նոր ճանապարհները, որովհետեւ դու դեռ չգիտես թէ ինչ է կեանքը: Այդ բոլորը թեթեւամտութիւն է և երկատարդական հպարտութիւն: Մենք ծերունիներս հենց նրա համար ենք, որ ձեր ձգտումները չտիրաւորենք և մեր փորձերով ձեզ առաջնորդենք: Իսկ դուք՝ ջահելներդ, պէտք է հպատակէք մեզ, որպէս զի մեր փորձերից օգտուէք: Քո դործնական կեանքը դեռ

առաջիկ է, այժմ դու դեռ մեծանում ես և զարգանում: Դատարարաւոր, կրթութիւն կատարելապէս, սաի վերոյ կանդնիր, ունեցիր քո սեպհական հաստատուն համոզումները, և այն ժամանակ նոր կեանք սկսիր, եթէ այդ բանի համար ոյժ ես զգում մէջդ: Իսկ առ այժմ դու պէտք է լսես քո բարիքը ի նկատի ունենալով տաճարաւորներին, և ոչ թէ կեանքի նոր ուղիներ պիտի բաց անես:

Պատանին լսեց, մեծերն էլ համաձայնեցին հօր ասածներին:

—Դուք ճիշտ էք ասում, դարձաւ դէպի պատանու հայրը այրական հասակի, ամուսնացած մի մարդ: Ճշմարիտ է, ասաց նա, որ պատանին կեանքի փորձառութիւն չունենալով կարող է սխալուել կեանքի նոր ճանապարհներ բաց անելիս, և նորա որոշումը հաստատուն լինել չի կարող, բայց մենք բոլորս էլ համաձայն ենք, որ մեր վարած կեանքը մեր խղճին հակառակ է և մեզ համար բարիք չի բերում: Իսկ այս պատճառով չի կարելի այս կեանքից դուրս գալու ցանկութիւնը իրաւացի չճանաչել:

Պատանին կարող էր իւր երեւակայութիւնը մտքի հետեւողութիւն համարել, բայց ես պատանի չեմ, և ձեզ իմ մասին կտեսնեմ: Այս երեկոյեան խօսակցութիւնները լսելով իմ գլխով էլ նոյն միտքն անցաւ: Այն կեանքը, որ ես այժմ ունիմ, ինձ համար պարզ է, որ չի կարող ինձ խղճի հանգստութիւն և բարիք պարգևել: Այս ինձ ցոյց է ապրիս և փորձը և բանականութիւնը: Ուրեմն ինչի եմ սպասում ես: Առաւօտից մինչև երեկոյ ընտանիքի համար եմ աշխատում, իսկ հետեւանքը դուրս է գալիս այն, որ ինքս էլ, իմ ընտանիքն էլ տոբուածաւայել կեանքով չենք ապրում, և աւելի ու աւելի խորն ենք թաղուում մեղքերի մէջ: Գործում ես ընտանիքի համար, իսկ ընտանիքը հօ գլխաւոր օգուտ չունի, որովհետեւ այն, ինչ որ նոցա համար ես անում, բարիք չէ: Եւ այս պատճառով ես յաճախ մոռնում եմ, թէ աւելի լաւ չէր լինի, եթէ ես իմ ամբողջ կեանքը փոխէի և անէի հենց այն, ինչ որ ասաց երկատարդը, — դադարէի կնոջս և

երեխաներիս մասին մտածելուց և միայն հոգւոյ մասին մտածէի: Զուր չէ ասել Պօղոս առաքեալը, թէ «ամուսնացածները հոգս են տանում կնոջ մասին, իսկ չամուսնացածները Աստուծոյ մասին»:

Ամուսնացածը դեռ խօսքը չէր վերջացրել, երբ ամեն կողմից նորա վրայ յարձակուեցին այնտեղ եղող բոլոր կանայք և իւր կինը:

— Այդ մասին առաջ պէտք էր մտածել, ասաց տարիքն առած մի կին:

— Առել ես լուծը վիզդ, քաշիր: Այդպէս ամեն ոք էլ կարող է ասել, թէ ազատուել եմ կամենում, երբ նորան ծանր կթուր ընտանիք պահելը և կերակրելը: Այս խաբէութիւն է և անաղնուութիւն: Ոչ, մարդ պէտք է ընտանիքի մէջ կարողանայ աստուածահաճոյ կեանք վարել: Ապա թէ ոչ, այսպէս մենակ ազատուելը հեշտ է:

Եւ որ գլխաւորն է այսպէս վարուել, նշանակում է Բրիտոսի վարդապետութեան հակառակ գնալ: Աստուած պատուիրել է սիրել ուրիշներին, իսկ դուք Աստուծոյ համար կամենում էք ուրիշներին վիրաւորել: Ո՛չ, ամուսնացած մարդն ունի իւր որոշ պարտականութիւնները, որ նա չպիտի արհամարհէ: Ուրիշ բան եթէ ընտանիքը արդէն ապահովուած լինէր: Այն ժամանակ ձեզ համար ինչպէս ուզում էք, այնպէս վարուէք: Իսկ ընտանիքի վերայ բռնանալու ոչ ոք իրաւունք չունի:

Բայց ամուսնացածը չհամաձայնեց այս բանի հետ: Նա ասաց. «Ես չեմ կամենում, ընտանիքս թողնել. ես միայն այն եմ ասում, թէ ընտանիքը և երեխաներին աշխարհային ճանապարհով չպէտք է առաջնորդել: Զպէտք է տանել այնպէս, որ նոքա իրենց ցանկութիւնների համար ապրել սովորեն, ինչպէս որ մենք ասում ենք, այլ պէտք է այնպէս առաջնորդել, որ երեխաները փոքրութիւնից կարիքի վարժուին, աշխատութեան, մարդոց օգնութիւն տալու և, որ գլխաւորն է՝ բոլորի հետ եղբայրական կեանք վարելու սովորեն: Իսկ այս բանի համար պէտք է հրաժարուել հարստութիւնից և անուանի դառնալուց»:

— Կարիք չկայ ուրիշներին վարժեցնելու. բանի դեռ ինքդ էլ աստուածահաճոյ կեանք չունես, տաքացած պատասխանեց կինը նորա խօսքերին: Դու ինքդ ջահել հասկումդ քո քեֆին ապրել ես, էլ ինչո՞ւ ես կամենում քո երեխաներին ու քո ընտանիքը տանջել: Թող որ հանգիստ մեծանան, այնուհետեւ արդէն իրանք ինչ որ կամենան, այն կանեն, և ոչ թէ դու ստիպես նոցա:

Ամուսնացածը լռեց, բայց այնտեղ եղող մի ծերունի նորա կողմը պահեց:

— Ենթադրենք, ասաց նա, ամուսնացած մարդուն չի կարելի ընտանիքը, մէկ անգամ որոշ վայելքների վարժեցնելուց յետոյ, յանկարծ գրկել այդ բոլորից:

Ճշմարիտ է, որ եթէ մէկ անգամ արդէն սկսուած է երեխաների դաստիարակութիւնը, այն ժամանակ աւելի լաւ է մինչև վերջը տանել, քան բոլոր անցածը ոտի տակ տալ: Մանաւանդ որ մեծացած զաւակները իրենք կարող են ընտրել այն ճանապարհը, որ իրենց համար լաւ կհամարեն: Ես համաձայն եմ, որ ամուսնացած մարդու համար շատ դժուար և մինչև անգամ անհնար է առանց մեղք դործելու իւր կեանքը փոխել: Իսկ ահա մեզ՝ ծերունիներս, Աստուած էլ պատուիրում է այդ: Ես իմ մասին կասեմ. ես այժմ ապրում եմ առանց որ և է պարտականութեան, ապրում եմ ստամոքսի համար, ուտում եմ, խմում, հանգստանում,—իսկ ինձ համար այս զղուելի է և ատելի: Ահա ժամանակ է արդէն, որ ես թողնեմ այս կեանքը, բաժանեմ իմ ստացուածքը և մահից առաջ դոնէ այնպէս ապրեմ, ինչպէս Աստուած պատուիրել է ապրել՝ քրիստոնեայ:

Ծերունու հետ էլ չհամաձայնեցին: Այստեղ էր նորա եղբոր աղջիկը և սանամերը, որի բոլոր երեխաներին նա կնքել էր և տօն օրերը միշտ ընծաներ էր տալիս նորան, այստեղ էր և նորա որդին: Բոլորը նորան հակառակ էին խօսում:

— Ոչ ասաց որդին, դու արդէն քո կեանքումդ շատ ես աշխատել, այժմ պէտք է հանգստանաս և քեզ չտանջես: Դու 60 տարի ապրել ես քո սովորութիւններով, եչ

կարող յետ կենալ: Դու միայն զուր տեղը պիտի չարչարես քեզ:

— Այո, այո, հաստատեց եղբոր աղջիկը. կարիքներ կունենաս, տրամադրութիւնդ տեղը չի լինի, կսկսես քրթմնջալ, և աւելի շատ մեղքերի տակ կընկնես: Իսկ Աստուած բարեսիրտ է և բոլոր մեղաւորներին թողութիւն է տալիս, ուր մնաց քեզ՝ իմ բարի հօրեղբորս:

— Եւ իսկապէս ի՞նչներն է պէտք, աւելացրեց մի ուրիշ հասակակից ծերունի: — Մենք քեզ հետ թերեւս միայն երկու օր այլ ևս ապրենք: Եւ ի՞նչ կարիք կայ նոր բաներ հնարելու:

— Ի՞նչ զարմանալի բան է, ասաց հիւրերից մէկը (նա ամբողջ ժամանակը լուռ էր), ի՞նչ զարմանալի բան: Բոլորս ասում ենք, որ լաւ է աստուածահաճոյ կեանք վարելը, և որ վատ ենք ապրում, հոգւով և մարմնով էլ տանջուում ենք, բայց հէնց որ բանը հասաւ գործին, դուրս է գալիս որ երեխաներին ուղղել չի կարելի, պէտք է նոցա դաստիարակել ոչ աստուածահաճոյ ուղղութեամբ, այլ հին ձևով: Երիտասարդները չեն կորուսել ծնողներին հակառակ գնալ, և պէտք է ապրեն ոչ թէ աստուածահաճոյ կեանքով, այլ հին ձևով: Ամուսնացածը չի կարող իւր կնոջը և երեխաներին ուղղել, և պէտք է ապրեն ոչ աստուածահաճոյ, այլ հին կեանքով: Իսկ ծերունիներին էլ կարիք չկայ սկսելու. միայն երկու օր է մնացել ապրելու: Դուրս է գալիս որ բարի կեանքով ապրել չի կարելի. կարելի է միայն խօսել:

Ք. Մ.

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ

ԳԻՏԵԼԻԳՆԵՐ

(Շարունակութիւն) *

ԿԱՐԿՏԻ ԴԷՄ ԿՈՌԻԵԼՈՒ ՄԻՋՈՅ.

Կարկուտն ամենայն տարի ահազին վնասներ է պատճառում երկրագործական արդիւնաբերութեան. ցանքերն և առհասարակ բոլոր պտղաբեր բոյսերը այդ ահաբերութեան մուց աղատ կացուցանելու համար վնասաւոր երկրներում փորձած և մինչև այժմ գործ դրած միջոցները համարեա անօգուտ են անցել: Դեռ անցեալ դարում փորձեր էին անում օդի մէջ ասանց զննակի թնդանօթներ արձակելով մի կողմից երաշտի, միւս կողմից կարկտի դէմ կռուելու: Վերջին ժամանակներս այդ փորձերը կրկին արուեցան, և արհեստական անձրեւ առաջ բերելու փորձը անյաջող անցաւ: Իսկ ինչ վերաբերում է երկրորդ նպատակին, Արեւմտեան Նւրուպայում Շաիգերի եղանակով կատարած փորձերը այն հետեւեցներն առաջ բերին, որ կարկտի դէմ կռուելը այնքան էլ անհնարին բան չէ, ինչպէս այդ կարծում են շատերը: Արեւմտեան Նւրուպայի մի քանի տեղերում ամպերի միջից ելեկտրականութիւնը դուրս բերելու համար փորձեցին շինել սուր մետաղեայ ծայրեր ունեցող երկար ձողերի ձևով կարկտաղէիքներ: Այդ փորձը խիստ մեծ ծախք էր պահանջում, ուստի և սպասած նպատակին չհասաւ: Մինչդեռ անկասկածելի է, որ երբ որոշ դէպքերում օդը յաղեցած է լինում ջրային գոլորշիներով, փոքրիկ տատանումը կամ ցնցումը կարող է խանգարել նրա մասերի հասարակչութիւնը, ահա այդ պատճառով էլ մի քանի մարդկանց մէջ միտք յղացաւ պաշտպանել ցանքերը կարկտի աւերիչ ներգործութիւնից թնդանօթներ արձակելով: Դաշտերը կարկտից պաշտպանելու այս միջոցը գործադրւում է Նւրուպայի շատ

*) Տես. Ար. հմ. Դ.

տեղերում. նոյն իսկ այժմն կազմում են շատ երկրագործական ընկերություններ կարկուտից պաշտպանուհիու կայարաններ հիմնելու համար, որովհետև Խաղիայում երկար տարիների ընթացքում կատարած այս դիտողությունները սուպացուցեցին կարկուտահարումեան դեմ զործ դրած սոյն միջոցի օգտակարությունը: Ահենեաթիկի նահանգի մի քանի գիւղերի հասարակութիւններ 20 քառ. վերստի վրայ հիմնել են մինչև 50 կայարան, որոնք միացած են իրար հետ տեղեփոխներով և մըշտական յարաբերութեան մէջ են դառնում ոչ միայն Ահենեաթիկի նահանգի, այլ և ամբողջ վերին Խաղիայի օգերեութեամբական զխանոցների հետ: Իւրաքանչիւր կայարանում կայ դռնֆարա (ռումբ ձգող թնդանօթներ, МОРТИРА), որոնք լցուած են լինում սովորական համուածածէ վառօդով և դուրս են ձգում իրենց փամփուշտը $2\frac{1}{2}$ և դեռ աւելի կիսմեար բարձրութեամբ: Արանք պայթելով թողնում են իրենց ետեւից օդի մէջ տաք ծխի մի երկար սիւն. այդ պայթման զօրութիւնը արագութեամբ հասնելով մերկային ամպերին, խանդարում է կարկուտ պատրաստող մթնոլորտային գործանոցի ներդաշնակութիւնը (յարարատօրիա), որով կործանւում է նաեւ այն երկարական գործիքը, որ կազմուած էր ամպերի զանազան ծալքերից, որից յետոյ փոխանակ կարկառի վայր են թափւում անձրեւային կաթիլներ: Խաղիայի երկրագործական ամառները թերից մէկի խմբագիրը շրջելով այդպիսի կայարաններով հարուստ մի քանի տեղեր, խնայել է տեղական երկրագործներից, որ այն խաղողի որթերը, որոնք պաշտպանուած են եղել կարկուտի թնդանօթ արձելով, մի քանի տարի շարունակ ազատ են եղել կարկուտից: Իւրաքանչիւր դռնֆարա (թնդանօթ) կարող է պաշտպանել 500-ից մինչև 700 մետր տրամագիծ ունեցող հողի մի ընդարձակ տարածութիւն:

Այստեղ կարեւոր ենք համարում առաջ բերել կարկուտի դէմն առնելու վերաբերութեամբ խոշոր պիւլսան — ֆիւլսան՝ Ալեյիլի — Ֆէյլիլի քաղաքացիութիւն Ծախերի կատարած փորձերի մասին մի բաւական ընդարձակ տեղեկութիւն, որոնք օղտակար լինելով այժմ

գործադրում են շատ տեղերում: Աս կամեցու հետեւալ եղանակով պաշտպանել բուսականութիւնը կարկուտից 1896 թ. սկսեց փոքր դումբարաններ (МОРТИРЫ) արձակելով մի քանի փորձեր կատարել: Իւրաքանչիւր զումբարայի վրայ յարմարեցրել էր կոնաձէ թիթեղեայ մի խողովակ, որպէս զի թնդանօթի հարուածի զօրութիւնը ուղղուած լինի ուղղակի դէպ ալ կարկուտեր ամպերը: Խոզովակի երկարութիւնը մօտաւորապէս 2 մետր էր, որի վերին անցքի տրամագիծը՝ 79, իսկ ստորինը՝ 20 սանտիմետր էր: Աւմարանները, մէկ օրովար տարածու թեան վրայ թուով 5 — 10, տեղաւորել էր առանձին փայտեայ նեցուկների վրայ: Շախերի կատարած փորձերին սկզբներում հաւատ չէին ընծայում, նոյն իսկ կային այնպիսիները, որ ուղղակի ծաղրում էին. բայց կարճ ժամանակից յետոյ նրա փորձերը հետաքրքրութիւն առաջ բերին և հետեւողները դառն ոչ միայն Աւմարիայում, այլ և Խաղիայում, Ֆրանսիայում: Ալեյիլի — Ֆէյլիլի տեղից աւանդ զանուում է բուսականութեամբ բարձր լեռների հարաւային դառիփայրերի վրայ, որոնք սկզբներում ծածկուած են եղել խիտ կուսական անտառներով: 70-ական թուականների սկզբներում այս անտառները աստիճանաբար սկսել են կտրատուել, որի շնորհիւ և տալէց տարի բուսականութիւնն աւելի ու աւելի սկսել է ենթակայ լինել կարկուտ աւերիչ ներգործութեան: Արեւիկն 17 տարուայ ընթացքում, այն է՝ մինչև 1896 թ. ամենայն տարի կարկուտ էր տեղում, և 1896 թ. սկսած՝ թեպէտ յիշեալ աւանում չէր եղեալ, բայց շրջականներին ահաղին մեասներ պատճառեց: Ահա այս պատճառ դարձաւ յիշեալ աւանի շրջակայքում զումբարանների կայարաններ հիմնելու: 1897 թ. այդպիսի կայարանների թիւը հասաւ մինչև 36-ի: Հետաքրքրական և նոյն իսկ զարմանալի է այն, որ աւանում 1896 թ. սկսած (շրջականներում 1897 թ.) մինչև այժմ ոչ մի անգամ կարկուտ չի տեղացել: Շախերի կատարած փորձերի այդպիսի արդիւնաւոր հետեւանքների պատճառով նրա փառքը սկսեց աւելի և աւելի տարածուել Խաղիայի այնպիսի տեղերում, որոնք սովորաբար չափից դուրս մնասուում էին կարկուտից, սկսեցին հիմնել կայա-

բաններ և պահել զումբարաններ: 1899 թ. Խաղախան զաւառներէն իւրաքանչիւրում արդէն գոյութիւն ունէին այդպիսի հարկաւոր կայարաններ: Իսպաղիք այն աստիճան հետաքրքրուեցին զիւղատնտեսութեան համար այդ կարեւոր գործով, որ զումբարաններով կարկտի առաջն առնելու հարցի մասին մի համաժողով կազմեցին, որի նիստը տեղի ունեցաւ Մօնֆերատում 1899 թ. նոյեմբերի 6, 7 և 8-ին: Այդ համաժողովին հաւաքուել էին Խաղախի երկրագործութեան, զինուորական, ծովային և ներքին գործոց նախարարութեանց ներկայացուցիչները, շատ ուսուցչապետներ և կայուածատէրեր, թուով 560 սրանց մէջ կային նաեւ ուրիշ երկրացիներ: Համաժողովի պատուաւոր նախագահ ընտրուեց Շաիգերի, որ և առաջնորդում էր նիստերին: Նիստերի խորհրդածութեան եզրակացութիւնը վերին աստիճանի նպատաւոր էր Շաիգերի կատարած փորձերի համար, որ կարելի է ամփոփել այսպէս. եթէ զումբարանները սկսեն իւր ժամանակին արձակել, այսինքն այն ժամանակ, երբ կսկսեն երեւալ կարկտաբեր ամպեր, երբէք չպէտք է կասկածել, թէ յաջողութիւն կունենան: Ժողովի հետեւանքներն այն եղան, որ ցանկութիւն յայտնուեցաւ, որքան հնարաւոր է, աւելի միջոց տալ կատարելագործելու Շաիգերի գործիքը այն բոլոր կայարաններում, որոնք առաջին անգամ գործ են զրել այդ փորձերը:

Հետաքրքրական է իմանալ, արդեօք տեսականապէս հնարաւոր է կարկտի առաջն առնել: Դժբաղդաբար կարկուտ և կարկտաբեր ամպեր կազմուելու մասին ներկայումս մեր ունեցած տեղեկութիւններն աչքի առաջ ունենալով, չի կարելի այդ հարցին փոքր ի շատէ որոշ պատասխան տալ: Շատերը կարծում են, թէ զումբարաների առաջացրած այդ գործողութիւնը կախումն ունի մթնոլորտի մէջ նրանց հարուածներից առաջացրած օդի զոդողացող շարժումից, որ և կոչուում է ձայն: Այնուամենայնիւ, դժուար թէ այդ շարժման ազդեցութիւնը այն աստիճան զօրեղ լինի, որ կարողանայ կարկտաբեր ամպերի մէջ, որ երկրից մի քանի վերստ հեռաւորութեան վրայ են գտնուում, յառաջա-

ցնել որ և է աչքի ընկնող վրդովում, օրինակ զաղաթեցնել կարկուտ կազմելու գործողութիւնը և կամ ջուր դարձնել սառցէ կտորները, և ինչ: Աւելի հաւանական է, այն ենթադրութիւնը, թէ այն պայթիւնները, որոնց ուղեկցում է ծուխը, նպաստում են ամպերի և երկրի ելեկտրական փամփուշտների հաւասարեցնելուն. իսկ այդ փամփուշտների ազդեցութիւնը, ըստ երեւոյթին, հիմք է կազմում կարկուտ կազմելուն: Հետաքրքրական և զարմանալի է Շաիգերի և ուրիշների նկատած այն փաստը, որ հարուածներից յետոյ սովորաբար կայծակները զաղարում են փայլելուց: Բայց ումբերի յառաջացրած գործողութեանց մէջ կայ ուշադրութեան արժանի նաեւ մի այլ հնարաւոր պատճառ: Շաիգերն առաջին անգամ 1897 թ. նկատել է, որ ումբերն արձակելիս նրանցից դուրս են թռչում ծխի քուլաներ, որոնց հետեւում են սուր շվիդներ և սաստիկ ֆշշոց: Այս բանը տեւում է 15—20 վայրկեան, երբեմն նոյն իսկ աւելի: Նոյնն են ցոյց տալիս նաեւ շատ ուրիշ զիտնականների զիտողութիւններ: Շաիգերի զումբարաններից յառաջացած օղակների մեքենայական զօրութիւնը խիստ մեծ է. այսպէս, օրինակ, եթէ այդ զօրութեան ընթացած ճանապարհին թռչուն պատահի, իսկոյն անշնչացած վայր կընկնի, երբ օղակները հորիզոնական ուղղութեամբ ընթանան, ճանապարհին պատահած բոլոր բոյսերը պոկ կընան հողից, հաստ թղթից պատրաստած հողմարդերը կտոր կտոր կլինի և ինչ:

Հաւանական է, որ այդ ծխային քուլաների մեքենայական ոյժի մէջը թաղնուած լինի այն գլխաւոր պատճառը, որ արգելք է դառնում կարկուտ կազմելուն: Արտ կազմելու մասին տեղի ունեցած նորագոյն հետազոտութիւնները ցոյց են տալիս, որ նախ քան կազմուելը վերելում, մթնոլորտի շատ բարձր շերտերում տեղի են ունենում թաթառների ջրային սիւնների, նման զանազան պատող օդային հոսանքներ: Ըստ Ֆերրեմի, այդ հոսանքների շարժման արագութիւնը հաւասար կարող է լինել 20 և աւելի մետրի, որ հաւասարապօր է խիստ մեծ ոյժ ունեցող քամու: Բոլորովին հաւատալի պէտք է համարել այն,

որ ամպերի մէջ տեղի ունեցող թաթառը, սա-
նելով իւր հետ բարձր ջրային գոլորշիներ և
ջրային մասնիկներ, կտոր կտոր անելով մանրիկ
սառցէ բլբլներէից կազմուած փետրաձև ամ-
պերը, ջրի և սառցի շփուելուց յառաջաց-
նում է երկու ելեկտրականութիւն. մէկը
բարձրացող հոսանքի միւսը փետրաձև ամպե-
րի մէջ: Ելեկտրականութեան ազդեցութեան
տակ առաջ է գալիս մանրիկ մասնիկների միա-
ցումը, որը և կարկուտ կազմելու սկիզբն է:
Թէ այս բոլորից յետոյ ինչ փոփոխութիւններ
են տեղի ունենում ամպերի մէջ, դեռ յայտնի
չէ. այնուամենայնիւ այժմեան օդերևութա-
բանների մեծամասնութիւնը ամպերի մէջ տե-
ղի ունեցող թաթառներն է համարում
կարկուտի հիմնական պատճառը: Նաևաստի-
ներին, ծովագնացներին շատ լաւ յայտնի է,
որ թաթառները կարելի է ցրուել թնդանօթ-
ներ արձակելով, որոնցից դուրս են գալիս ոչ
այնքան կանոնաւոր ծխի օդակաւոր քուլաներ,
ինչպէս վերևում յիշուած կոնաձև խողովակներ
ունեցող թնդանօթներից կամ ուղմբերից: Այս-
պիսով ուրեմն հնարաւոր է նաև այնոր Շտիգերի
ուղմբերից ստացուած ծխի քուլաների օդակ-
ները կարող են նոյնպէս ցրուել ամպերի մէջ
դոյութիւն ունեցող թաթառները, որով և
աւերում են այն պատճառը, որ կազմում է
կարկուտ: Թէ, որքան ճիշտ է այս ցոյց կտան
ապագայ հետազոտութիւնները. առ այժմ
ապացոյցներ չկան հերքելու Շտիգերի և Մօն-
ֆերատի համաժողովի եղբակացութիւնները,
մեղ մնում է միայն ցանկալ առ այժմ, որ
Շտիգերի փորձերը զործադրուին ամէն տեղ,
մանաւանդ այն երկրներում, որոնք մեծ
փնասներ են կրում կարկառից: Այս վերջիննե-
րից է Կովկասը, որի այգիների, ցանքերի հա-
մար կարկուտը մի պատուհաս է: Ռուսաստանի
մի քանի տեղերում աշխատում են գործա-
դրել այս եղանակը:

Հ Ո Ւ Ն Ձ.

Ժիր երկրագործը իւր վարած, ցանած
արքր պէտք է իւր ձեռքով ֆադէ. եւս պէտք է
աշխատի, որ հեճոց ժամանակ լանցնի, որով
քե դժուար կը ֆադուին եւ քե հասկեր քափ-
ուելով մեծ վնաս կը լինի.

Հ Ա Յ Ր Ի Կ

Մեզանում՝ Կովկասում, հունձը սովո-
րաբար սկսում է յունիսի կէսերից, թէպէտ
կան տեղեր, մանաւանդ լեռնային մասերում,
որ հունձը յուլիսի վերջերին կամ օգոստոսի
մէջ հազիւ է սկսում: Ո՛ր ամիսը կուզէ լինի,
յամենայն դէպս ամառը, այսինքն ամենա-
շոր ժամանակն է տեղի ունենում հունձը: Վաղ
առաւօտեան արեւածաղից սկսած մինչև երե-
կոյեան արեւի մայր մտնելը, և դեռ աւելի ուշ,
դաշտում, արեւի կիզիչ ճառագայթների տակ
անխոնջ աշխատելը հեշտ բան չէ, մանաւանդ
երբ քաղը տեղի է ունենում գերանդիով կամ
մանդաղով: Չնայած այս մեծ դժուարու-
թեան, այնուամենայնիւ հունձի միջոցը գիւ-
ղական ժողովրդի ամենաերջանիկ ժամանակն է:
Հնձի մէջն է տեսնում գիւղացին իր ամբողջ
տարուայ աշխատութեանց պտուղը: Այդ ա-
պագայ պտուղը վայելելու համար նա հնձից
առաջ պարտաւոր է մշակներ վարձել, դէպի
դաշտ տանող ճանապարհները հարթել, որ-
պէսպիսի հացաբոյսը (օրանը) կրելիս սայլը դժուար-
ութիւնների չհանդիպի, հարկաւոր է մաքրել
կայը, ուր պէտք է կալսել, և այլ այսպիսի նա-
խապատրաստական աշխատութիւններ: Շատ
անգամ անձրեւները խանգարում են և չին
թողնում, որ ժամանակին հնձուեն հացաբոյ-
սերը, որից և երբեմն վնասուում են հատիկ-
ները. անձրեւները կարող են վնասներ պատ-
ճառել նաև քաղած, բայց դեռ չհաւաքած
հացաբոյսերին: Երբեմն հունձը ուշանում է
դաշտային ուրիշ աշխատութեանց ուշացնելու
պատճառով. շատ անգամ չխմանալով հնձի
ժամանակը, անդիտակցաբար ուշացնում են,
որով և մեծամեծ վնասներ են յառաջացնում:
Ահա այս պատճառով հնձի վերաբերմամբ ա-
մենակարեւոր հարցը պէտք է համարել ժամա-
նակի որոշումը՝ թէ արդեօք երբ պէտք է
քաղն սկսել:

Ամեն մի հողատեր, ամեն մի գիւղացի, իհարկէ, կկամենայ ունենալ հասունացած, հնարեղածին չափ լիքը և կանոնաւոր գոյն ունեցող հատիկներ: Համաձայն այդ արտաքին նշանների սովորաբար որոշում են նաև հացահատիկների լաւ կամ վատ լինելը: Բայց որովհետև այդպիսի հատիկներ կարելի է ստանալ միայն այնպիսի բոյսերից, որոնք կատարելապէս հասունացած են լինում ուստի և հնձի ժամանակը դժուար է որոշել: Հունձը պէտք է սկսել այն ժամանակ, երբ հատիկի գործարանական զարգացումը վերջացել է, այսինքն երբ նա այլևս հացարոյսի արմատներից չէ սնուում: Բայց իրականութեան մէջ այդ կանոնները պահպանելը բաւական դժուարութիւններ է յառաջացնում: ա.) բոլոր հասկերը միաժամանակ չեն հասունանում, այլ խոշորներն աւելի վաղ մանրները դանդաղ. բ.) միևնոյն հասկի վրայի հատիկները նոյնպէս միաժամանակ չեն հասունանում, վերին մասերի հատիկները ստորիններից աւելի վաղ են հասունանում. գ.) երբ հատիկը իր կատարեալ զարգացման բարձր աստիճանին է հասել, սովորաբար աւելի խոնավութիւն է բովանդակում, որը շուտով դուրս յիանում է և որին անմիջապէս հեռւում է նյն, որ հատիկի և բոյսի մէջ եղած կապը ոչնչանում է, և հատիկներն սկսում են հակերից դուրս թափուել: Հասկերի միջից հատիկների դուրս թափուելը աւելի արագ է տեղի ունենում շոգ եղանակին, մանաւանդ, երբ շոգերը հետևում են անմիջապէս անձրևներին. դ.) երբ ցանքը մեծ է, հունձն աւելի կարող է ձգձգուել, այս պատճառով էլ, եթէ սպասենք, որ արտի բոլոր մասերում ևս հացարոյսերը կատարելապէս հասունանան, կամ պէտք է մեծամեծ կորուսաներ կրել և կամ հնար եղածին չափ հունձը վաղօրօք սկսել: Վերջապէս ե.) հատիկների զանազան աստիճան հասունութեան մասին եղած կարծիքները տարբեր են. ինչպէս գիւղատնտեսների, նոյնպէս և փորձուած երկրագործների այդ մասին յայտնած կարծիքները խիստ հակասական են իրար: Շատ զիանականներ հացահատիկների հասունութեան վերաբերմամբ մի քանի աստիճաններ են ընդունում.

Ա. Մաքնային հասունութիւն. ժողովուրդն

ասում է, ցորենը դարին դեռ հաշու են: Սովորաբար այս ժամանակ զաշտը կանաչ է լինում, բայց ցորենների ներքին մասերը հեռագհետէ սկսում են դեղնել. ստորին տերևները չորանում են, իսկ վերինները թէպէտ դեռ կանաչ, բայց դեղնելու հտկուած: Յոգունների կապերը դեռ կանաչ են և հիւթալի. հատիկների գոյնը կանաչաւուն են, բայց նրանց ծածկող թեփերը կարծես մի քիչ դեղնած են. հատիկը խմորանման մի նիւթի է նմանութեամբ: Այս դրութեամբ հատիկները ծաւալով խիստ մեծ են լինում, բայց չորանալուց յետոյ սաստիկ կնճռոտութեամբ են:

Բ. Դեղին հասունութիւն. ամբողջ դաշտը դեղին գոյն է ստանում, բոյսերի ցորենները և տերևները դեղնում են: Հատիկների կանաչ գոյնը անհետանում է. նա այլևս շատ փափուկ է, թէպէտ հատիկի ալիւրոսաւ միջակը դեռ որոշ չափով փափկութիւն է ունենում, այնպէս որ հատիկը դեռ կարելի է մեղրամմի նման կոլորել, գնատիկներ կազմել, կամ եղունգով ջարդել: Այս վերջին յատկութիւնը համարւում է դեղին հասունութեան մի նշան: Գիւղականներից մէկին՝ Նովացիուն յաջողուել է բաւական ճիշտ կերպով որոշել այն վայրկեանը, երբ հատիկի սնունդը դադարում է:

Գ. Կապարեալ հասունութիւն. Յոգունները բոլորովին չոր են լինում, հատիկները ալիւրոսաւտայ ապակեման փայլ են ունենում և կանոնաւոր գոյն: Եղունգով այլևս այնքան հեշտութեամբ չի ջարդուում, ինչպէս դեղին հասունութեան ժամանակ. բայց դեռ այնքան ստաձղական է, որ հեշտութեամբ կարող է թեքուել. միջակը հեշտութեամբ կարող է դուրս գալ իր թեփի ծածկոցի միջից:

Դ. Անկէպան հասունութիւն. Հատիկը կարծր է և հեշտ կոտրուող, բաժանութեամբ է պինդ կտորների: Երկար ժամանակ արեւի տակ մնալով անքաղ, կծղում է, որով և կորցնում է իր ոյժը, լաւ յատկութիւնը. սպա մեծ քանակութեամբ հատիկներ թափուում են դետին և կորչում. սրտիս վնաս չեն հասցնում նաև թուլունները, երբ երկար ժամանակ անօդուտ կերպով հացարոյսերը կանգնած են լինում դաշտում: Յարզը մութ կարմրագոյն է լինում և շուտ մանրւող:

Նովացիին հիմնուելով ցորենի հատիկի ատփածանաբար զարգացման ամենաճիշտ մանրագնին ղիտոգութեանց վրայ սկսած սաղմնային խորշիկների բեղմնաւորութեան վայրկեանից՝ սահմանել է հացահատիկների հասունանալու ամբողջ գործողութեան ընթացքի այնպիսի մի կարգ, որ նրան միջոց տուեց նկատել այն բոլոր փոփոխութիւնները, որ կատարուեմ են հատիկի մէջ նրա ատփածանաբար զարգացման ժամանակ:

Որպէսզի աւելի հեշտ լինի զանազան հասունութեան հատիկների բովանդակած ջրի, չոր նիւթերի, ծաւալի և անսակարար կշռի տարբերութիւնն իմանալ, փորձեցին հետազոտել քաղած և չքաղած հասկերի միջից նոր դուրս բերած հատիկները: Նստերը համոզուած են, որ եթէ հասկերը դեռ չհասած քաղեն, հացաբոյսերը զոշտուեմ մի առ ժամանակ ընկած մնալով կ'հասունանան. այդ է պատճառը, որ շատ տեղերում ընդունուած է հացաբոյսերը քաղելուց անմիջապէս յետոյ չհաւաքել և չտանել կախելու, այլ միքանի օր նստած՝ եղանակին թողնել այնպէս թափուած, կամ քիչ յետոյ եղան (դէղ) կազմել ու թողնել դաշտում: Այս դաշտում մնալով հատիկները հասունանում են, որովհետեւ հատիկների մէջ եղած աւելորդ ջուրը գերըշխանում է, որի համար և խմորանման հասունութեան ժամանակ քաղած հացահատիկները միքանի օրից յետոյ ծաւալով փոքրանում են և նրանց քաղը զգալի կերպով պակասում է, մինչդեռ դեղին հասունութեան շրջանում քաղած հատիկները այնքան ժամանակուայ ընթացքում համարեա ոչինչ չեն կորցնում: Արանից երևում է, որ դեղին հասունութիւնը հատիկների մի այնպիսի գրութիւնն է, ներկայացնում օրի ժամանակ չոր նիւթերի ոչ քանակը և ոչ կազմը կարող է փոփոխուել և որ այդ ժամանակ նիւթերի աճի տեսակ փոխանակութիւնը արդէն վերջացած է համորոտ ում և միայն ջրահալի մէջ կարող է փոփոխութիւն գինել. իսկ այդ կարող է պատահել և այն ժամանակ, երբ նա դեռ չէ քաղած, կամ երբ քաղուած դեռ դաշտում ընկած է, մնում: Միայն այս հանգամանքները չեն, որ իրեն արդէն կատարեալ հասունութեան նշանատիւրում են առաւելու-

թիւն տալ հացաբոյսերը դեղին հասունութեան մէջ քաղելուն. կաննաւ ուրիշ գործնական պատճառներ: Որքան վաղ ձեռք զարկենք հնձի պնքան աւելի քիչ երկիւղ կունենանք, թէ դաշտում կանգնած հացաբոյսը կարող է վնասուել բնութեան այս կամ այն տեսակ վնասող տահարներից—օրինակ կարկուտից, որը կարող է վնասել ոչ միայն հատիկը, այլ և յարդը, մինչդեռ երբեք չէր կարող վնասել լաւ կազմած հացաբոյսի դէղերին: Բացի դրանից, նաև անձրևի ժամանակ լաւ կազմած դէղերը և խմորձերը աւելի լաւ են պաշտպանուած լինում, քան երբ արաք դեռ չէ քաղած: Անձրևները այսպիսի ժամանակ կարող են պառկեցնել կամ խճճել դեռ դաշտում կանգնած հացաբոյսերը, որով և կը ժուարանայ նրանց հաւաքելը, և եթէ այսպիսի դէպքում ուշացնենք քաղը հատիկները մինչև անգամ կարող են հատիկի մէջ ծլել: Սառսիկ շոգիւրին ժամանակն անցկացնած հատիկներից հատիկները կոկոսն ամենաթեթեւ քամուցն անգամ դուրս լծափուել, առաւել ևս քաղի ժամանակ մանրացողի կամ գերանդու տատանումից: Ճշմարիտ է, լաւ հասունացած հացաբոյսը հեշտութեամբ կկաւսուի, բայց թէ հնձելիս թէ խմորձեր, դէղեր կաղմելիս, դաշտից կալ կրելիս և շատ ուրիշ դէպքերում բաւական հատիկներ կ'լծափուելուին: 1)

1. Որպէսզի գաղափար կազմուի, թէ սովորաբար որքան հացահատիկ է կորցնում գիւղացին հացաբոյսերն հնձելիս, խմորձեր, դէղեր կաղմելիս, դաշտից կալը կրելիս: Մոսկուայի գիւղատնտեսական ընկերութիւնը երկու տարի շարունակ, 1896 և 1897 թ. իրար ետեից փորձեր կատարեց, Արտու մի որը նոյն օրը պէտք է քաղէին, մի քանի տեղ առանձին—առանձին մէկ մէկ քառակուսի սափ, տարածութիւն որոշեցին՝ ամենալաւ, միջակ և վատ: Իւրաքանչիւր այդ որոշուած տեղերից շատ զգոյշ կերպով մկրատներով հասկերը կտրանցին, չորացրին, հատիկները հատ—հատ ձեռներով ընկելուց յետոյ, կշռեցին: Դաշտում մնացածը հաւաքեցին հնձող մեքենաներով և կալսեցին կալսող մեքենաներով, Այսպիսով մի կողմից որոշուեց հացահատիկների արդիւնքը, որ հաւաքուել է սովորական եղանակով, սովորական կարգով, և դուրս բերին միջին հաշուով մի գեսետինի տուած արդիւնքը, միւս կողմից հաշուեցին ձեռքով հաւաքած մի գեսետին հողի հացահատիկների քանակութիւնը, Կետակները այն ե-

Այսքանը անհրաժեշտ է միայն իմանալ, որ քանի վաղ տեղի ունենայ հունձը, այնքան ունեւի երկար պէտք է պահել քաղածը փռած, բարդ բարդ կամ առանձին զէջերով, որպէսզի մինչև կալսելը հատիկները հասունանան և կարծրանան: Այսպէս իմանալ նաև, որ կատարելով հասունացած հատիկում քաղած հացաբոյսերն ևս չպէտք է խփոյն հաւաքել և կրել դաշտից, որպէսզի նրանց հետ բուսած խոտերը, որ հացաբոյսերից սովորաբար աւելի կանաչ են լինում, չորանան: Եթէ միջոց չտանք նրանց թռուռնելու և չորանալու, կարող են զէջերը—եղաները փչայնել. սրանից կարելի է եղրակացնել այն, որ միևնոյն է, հունձը վաղ թէ ուշ է տեղի ունեցել, յամենայն զէպս անհրաժեշտ է քաղածը թողնել առ ժամանակ դաշտում, որպէսզի հասունանայ:

Այերև ասածներից երևում է, որ հնձի ամենայնաբար ժամանակը պէտք է համարել—երբ հատիկերի մեծամասնութիւնը զեղին հասունութեան շրջանումն են գտնուում: Այս ժամանակում ստացած հացահատիկները թէ քանակութեամբ և թէ յատկութեամբ աչքի են ընկնում: Եթէ քաղը սկսենք այն ժամանակ, երբ հատիկը դեռ մաշու է, այն ժամանակ կտայուին ահա, խորշոմերես հատիկներ, հետևապէս մեծ կորուստ կյառաջանայ թէ քանակութեան և թէ որակի կողմից: Մեծ կորուստներ կարող ենք ունենալ նաև, եթէ սպասենք հնձի կատարելու չափից դուրս հա-

շալ, որ սովորական եղանակով իւրաքանչիւր գետեատինից հաւաքած հացահատիկն էր 139 փութ, իսկ ձեռքերով զգուշութեամբ հաւաքածը 184 փութ, նշանակում է սովորական եղանակով հաւաքելիս կորչում է իւրաքանչիւր գետեատինից 45 փութ, համարիա ամբողջ արդիւնքի 1/4 մասը: Այսչափ կորուստ գեռ կարող է տեղի ունենալ, թէպէտ սովորական եղանակով, բայց մեքենաներով և ամենազգուշաւոր կերպով գործ կատարելիս. իսկ անկանոն և անզգուշ վերաբերմունքի ժամանակ և մեր նահապետական գործիքներով գերանդիով մանգաղով և այլ այսպիսի անյարմար գործիքներով գործ տեսնելիս, որ սովորական է մեր գիւղական շրջաններում, այդ կորուստը աւելի մեծ և աւելի զգալի է լինում: Հատափորձուած հողատէրեր և զիւղատնտեսներ հաստատում են, որ այսպիսով անօգուտ կորչում է շատ անգամ ամբողջ արդիւնքի 1/2, երբեմն մինչև անգամ 2/3 մասը:

սունուութեան, մանաւանդ երբ եղանակը վատ է, երբ փչում են սաստիկ քամիներ և նրանց հետևում են անձրևներ, և այլն: Այս ժամանակում հատիկը կորցնում է իր արտաքին փայլը և ամենայն հատիկները հատիկերի միջից դուրս են թափուում: մի մասն ևս կարող է նորից բուսնել. իսկ յարգը կկորցնէ իր արժէքը, կկարծրանայ, փխրուն կդառնայ:

Սոյն կանոնները պէտք է պահպանել նաև ուրիշ մշակելի բոյսերի հնձի վերաբերմամբ: Առանձնապէս վտանգաւոր է, եթէ յետագայերը կատարելով հասունացած փիճակում քաղեն, կորուստը խիստ զգալի կլինի. պատեանները, որոնց մէջ պատասխարուած են հատիկները, իսկոյն կճարճքուեն: Չպէտք է սպասել նաև, որ սիսեռի և բակկայանման բոյսերի հատիկները պնդանան, եթէ պտուղների կճկալը սիսի խորշոմերես գտնուի և հատիկները այն աստիճան պնդանան, որ եղունգով դժուարութեամբ ջարդուեն: նշանակում է այդ բոյսերի հաւաքելու իսկապէս ժամանակն արդէն հասել է: Եթէ հարկուոր լինի սուղոյտից սերմեր վերցնել, կորելի է սպասել, որ հատիկների մեծամասնութիւնը կանոնաւոր գոյն ստանան և կարը (այստ) կորցնէ իր կանաչ գոյնը: Հասկաւոր բոյսերի ընտանիքին պատկանող ճարակախոտերից եթէ կամենում են ծլելու ընդունակ սերմեր ստանալ սպաղսի համար, պէտք է թողնել և չքաղել, մինչև որ կատարելով հասունութեան հասնեն: Այդ բոյսերի հատիկների անհաւասարաչափ հասունութիւնը շատ դժուարացնում է նրանց հաւաքելը: Այսպիսի դէպքում չպէտք է ամբողջ խոտը միաժամանակ քաղել, պէտք է աշխատել նախ հասածները քաղելու, սրանցից յետոյ միւսներն էլ արդէն հասունացած կլինեն:

Այժմ պէտք է սրոշել թէ, ի՞նչով աւելի յարմար և աւելի օգտակար է հնձել: Մեզ ցանում, Առկասի շատ տեղերում դեռ մինչև այժմ շարունակում են գերանդիով և մանգաղով կատարել հունձը, որոնց անյարմարութիւնները և յառաջացրած մեծամեծ վնասները կարծում են, որ ամէն մի հնձուոր զգուշացած կլինի: Առաջինը, որ ցանքերը որոշ հասունութեան հասնելուց յետոյ որքան կարճ ժամանակում քաղուին, այնքան աւելի արդիւնքի կլինին. դժբախտաբար մեզանում

Հունձը շատ դանդաղ է կատարուում գործիքների անյարմարութեան պատճառով: Հացահատիկները անքաղ մնալով, սաստիկ չորանում են: Որքան հատիկներ են դուրս թափուում հասկերից, երբ գերանդին գիպում է այդ սաստածան հասունացած արախն: Պէտք է խոստովանել, որ մանդաղով կատարած հունձը քիչ աւելի օդոտակար է որովհետեւ համեմատած գերանդիով քաղածի հետ, աւելի քիչ վնաս է պատճառում: Թէպէտ այս եղանակով հնձելն ևս ունի իր անյարմարութիւնները, և թանգ է նստում գիւղացուն կամ հողատիրոջ:

Մանդաղով հնձելը բացի անյարմարութիւններից, որ պատճառում է հնձուորին, շատ դանդաղ է առաջ տանում գործը: Այդ գործիքով ամենալաւ հնձուորը հաղիւ կարողանայ 50-100 խոռձ քաղել օրական: Գերանդին մանդաղից աւելի յարմարութիւններ ունի, միայն նրանով հնձելիս երեք մարդ կհարկաւորուի՝ հնձող, փոցի անող և խուրձ կապող: այդ երեքը մի օրուայ մէջ կքաղեն 700-800 խուրձ, միջին թուով իւրաքանչիւրին կընկնի 250 խուրձ: Իր այս յարմարութիւններով հանդերձ գերանդին, ինչպէս վերեն ասացինք, ամէն անգամ շարժուելիս ահագին քանակութեամբ հատիկներ է թափում և վնաս պատճառում: Քիչ վնասներ չեն առաջանում նաև փոցիով հաւաքելիս և խուրձեր կապելիս: Միակ յարմար և օդոտակար միջոցը պէտք է համարել մեքենայով հնձելը (косилка, жнея):

Հնձի մեքենայով մի մշակը մի գոյգ ձիով կամ մէկ երկու լուծ և զով 10 ժամուայ ընթացքում կարող է հնձել մօտաւորապէս 6-10 օրավար տեղ: Սրա հետ միասին անհրաժեշտ է նաև քաղած հացարոյսը խուրձեր կապելու համար ունենալ 7-12 խուրձ կապողներ: Եթէ ընդունենք որ ձիու մի օրավարձը հաւասար է մշակի մի օրուայ աշխատանքին, թէպէտ գիւղերում մշակի օրավարձը աւելի է քան ձիունը, և եթէ կին աշխատաւորի օրավարձը տղամարդու օրավարձի $\frac{1}{2}$ կամ $\frac{2}{3}$ մասն է կազմում, այն ժամանակ մեքենայով հացարոյսեր քաղելը 2-3 անգամ աւելի ձեռնտու է գերանդիով քաղելուց: Ձիաները կամ եղները քաշում տանում են մեքենան արախ ձախ կողմով, որի շուրջը պտտելով հնձում է և խուրձ

խուրձ ձգում իր յետը՝ արդէն բոլորովին պատրաստ կապելու համար: Բացի սրանցից կայ նաև մի այլ օգուտ մեքենայով հնձելու մէջ. ցողունները աւելի լաւ և աւելի հաւասարաչափ են կտրատուում, որովհետեւ գերանդիով քաղելիս հացարոյսերի ցողունները խուրձում են իրար և գերանդու անհաւասարաչափ հարուածների շնորհիւ հատիկները հասկերի միջից սկսում են մեծ քանակութեամբ դուրս թափուել: Կարկառահար կղած, քամու խիստ պտտկեցրած կամ այլ և այլ պատճառներից խճճուած արտերն ևս մեքենայով աւելի լաւ են հնձուում, եթէ միայն հասկերը քիչ բարձր են գեանից: Վերջապէս, մի այլ կարեւոր հանգամանք՝ որ հասունացած հասկերը անհրաժեշտ է շուտով հաւաքել և չթողնել, որ երկար կանդնած մնան զաշտում: հակառակ դէպքում հատիկները կսկսեն դուրս թափուել, որ մեծ վնաս է պատճառում գիւղացուն:

Այսպիսով ուրեմն, հնձող մեքենան շատացնելով ստացած արդիւնքը, անտեսում է նաև երկրագործի ժամանակը, այն էլ այնպիսի ժամանակ, երբ ամէն մի բուրգն խիստ թանգ է նրա համար:*)

Կան շատ տեսակ հնձող մեքենաներ, իսկ ամենալաւ տեսակները պատրաստուում են Ամերիկայում, մի տեսակը մանաւանդ շատ թեթեւ է, գործում և իր ինքնաշարժ փոցիների միջոցով խուրձեր ձգելով, աւելորդ բանուոր չի պահանջում: շատ անգամ էլ աւելորդ ձիու խնայողութիւն է առաջ բերում: Սրա մեքենաները այնպէս են յարմարեցրած, որ հնձողի ցանկութեամբ կարող են մեծ կամ փոքր խուրձեր կապուել: Այս տեսակի մեքենաները երկու ձիով մէկ օրում կարողանում են հնձել մինչև 10 օրավար. ծանրութիւնն է մինչև 20 փութ և զինը 275—325 ու: Այդ հնձող մեքենաների մէջ կայ նաև աւելի արժան տեսակը, որ 28 փութ քաշ ունի և զինը 145 ունի է: Վերջին

* Արտասահմանի յայտնի հնձող մեքենաներ ծախուում են Ռուսաստանի շատ տեղերում, և մեզանում, Կովկասում, կարելի է գիմել հետևեալ հացէով Тифлис, Михайловская улица, №117. Յ. ֆ. Луфферманъ. աւելի լաւ է գիմել Կովկասի գիւղատնտեսական ընկերութեան խորհրդին:

տեսակի մեքենան գործում է երկու մարդու օգնութեամբ, որոնցից մէկը խուրձերն է ձգում գետին և հնձում է մինչև 9 և դեռ աւելի օրավար տեղ: Սրան հարկաւոր է լծել 2 ձի:*)

Բաւական չէ մեքենայով հնձելը, հարկաւոր է արտերից հնձածը և այս ու այն կողմ թափթփածը կարճ ժամանակում քիչ ծախքով և մաքուր հաւաքել: դրա համար պէտք է դորձածել փոցի մեքենան, որի լաւ տեսակը ամերիկականն է՝ թեթև, թեթև էլ բանում է և մէկ օրում կարողանում է 10—15 օրավար տարածութեան վրայ հնձածը մաքուր հաւաքել: Այս փոցի մեքենան մէկ ձիով և մէկ մարդու օգնութեամբ մի օրումը կարող է այնքան գործ կատարել, որքան 45—60 մշակը ձեռքի փոցիով: Արտերում այս տեսակ մեքենայի միջոցով այս և այն կողմ թափթփած հասկերը հաւաքելով 3—4 հարիւր օրավար տեղից այնքան օգուտ է ստացուում, որ կարելի կլինի դնել մի փոցի մեքենայ: Ահադին քանակութեամբ փող և մշակներ են հարկաւոր մի քանի տասնեակ օրավար հնձած արտը հաւաքելու համար, մինչդեռ այդքան ծախսելով կարելի է դնել մի լաւ փոցի մեքենայ, որ արժէ 60—70 ու. և 6—7 օրուայ ընթացքում կժողովէ ամբողջ հնձածը: Երբ փոցիը հնձածը բաւականաչափ հաւաքել է, աշխատուորը բարձրացնում է փոցի մասները, մի յարմարեցրած լծակով և կամ ոտով սեղմում է ոտնկալը: Հաւաքածը բաց թողնելուց յետոյ կրկին փայր է ձգում փոցի մասները և այսպէս շարունակ հաւաքում, որից յետոյ միջանի աշխատուորներ հեշտութեամբ դէպ եզան են

* Մօտ ժամանակներս ռուս գիւղացիներից մէկը կազմել է ձեռքով հնձելու մի մեքենայ, որն «ЭКОНОМКА» է անուանել. քննադատ և քննադատ աների ներկայութեամբ կատարած փորձերից այս գործիքը գիւղական կեանքում մի թանկագին գիւտ պէտք է համարել: Մեքենայի ընդհանուր կազմութիւնը նման է երեք անիւների վրայ պտտուող սայլակի, որը կարող է շարժել միայն մի մշակ: Մեքենան առանց որևէ թերութեան աշխատում է և մինչև այժմ տարածուած շատ մեքենաներից աւելի յաջող և աւելի արագ է կատարում իր գործը: Այս մեքենան արժէ ընդամենը 25 ու. և շնորհիւ այս աստիճան արժանութեան շատ ձեռնառու է գիւղացուց համար:

կանգնեցնում և կամ ուղղակի բարձում սայլերի վրայ և կալ տանում: Մեքենան ճանապարհ տանելիս ևս պէտք է մասները բարձրացնել: Կան շատ հասարակ կազմութիւն ունեցող փայտեայ փոցիներ, որ կարող են շինել և մեղանում և որոնք բանում են մի զոյգ ձիու կամ եզան օգնութեամբ: Այս վերջին տեսակ փոցիների անյարմարութիւնն այն է, որ միւսների նման չեն կարողանում փոս տեղերում եղածները հաւաքել և պատահած քարերին ու թմբերին զիպելով կանգնում են, և երբեմն նոյն իսկ մասները կտրատուում են: Այս տեսակ փոցիները հարթ հաւասար տեղերում շատ լաւ են բանում:

ԿԱԼՍԵԼԸ.

Վերջացնելով հունձը, երկրագործը պատրաստում է մանրելու, կալսելու քաղածը: Դեռ մինչև այժմ այս գործողութիւնը մեղանում կատարւում է նախնական, նահապետական եղանակով, որի պատճառով և ահադին քանակութեամբ հացահատիկներ փչանում են: Դիւղացին նախ և առաջ պատրաստում է կալը կարծր և հարթ մի տեղում, որպէս զի շատ հատիկներ հողի հետ չխառնուին. ապա հնձած ու չորացած օրանը հեռաւոր արտերից բերելով փռում է կոր ձևով կալի երեսին, և յետոյ կալի վրայ մի մարդ նստած և մի կամ երկու ձի կամ եզներ լծած քշում, պտտեցնում է նրա վրայով, որ հատիկները հասկերից զատուին և յարկը փշրուի: Մի երկու կամ երեք օրից յետոյ նայած կալի քանակութեան և կալի մեծութեան, երբ հացաբոյսը բոլորովին փշրւում է, սկսում են հաւաքել, կազմում են կալ և մեղմ քամու ժամանակ հատիկները յարկից ջոկելու համար էրնում են հորսելով: * Մեր կալը ներկայացնում են մի հարթ տախտակ մօտ երկու արշին երկարութեամբ, տասը վեր-

* Հորսելին մի կոր թի է, որի թաթի վրայ կան չորս կամ հինգ մասներ, և գործ է ածուում թեղ քամելու և երբեմն էլ կալը շրջելու համար:

շով լայնութեամբ և մի վերջով հաստութեամբ, որի առջևի մասը քանի առաջ է դնում, նեղանում է և քիչ վերև է թեքուում: Այդ տախտակի առաջին մասից կտրուում են մի պտբան կամ բարակ շղթայ, որի միւս ծայրը ամրացնում են անասունների լծից, լծում են ձի կամ եղներ և պտտում են կալում, օրանը կախելու համար: Տախտակի տակ միօրինակ և սուր մանր կամնաքարեր—կայծքարեր են ամրացրած, որոնք դիպչելով օրանին, կտրատում, մանրացնում են: Կան այնպիսի տեղեր, ուր կաճիլ տեղ կալի վրայ ձիեր, եղներ կամ ուրիշ անասուններ են ման ածում հատիկները հասկերի միջից դուրս բերելու համար: Երկրներ էլ կան, որ ծեծելու, կախելու գործիքը մօտ մի սաժ. երկարութիւն ունեցող մի կըր փայտի ծայրին կաշիով կապած երկայն, կարծր մի կտոր փայտ է, որի վրայ չորս հինգ տեղ երկաթի օղեր կան: Այսպիսի գէպքում խուրձերը բաց են անում և ապա հասկերը պահեցնում և սկսում ծեծել: Դժուար դուրս թափուող հատիկները կամ շատ տաք և կամ շատ ցուրտ եղանակներին են ծեծում. այս տեսակիցն է հասարակ աււոյտի հոնոր: Արարատեան դաշտի շատ տեղերում կախելու համար բացի կաճիլ գործ են ածում նաև ջառ-ջառ անուանուած գործիքը, որ համարեա ունի նոյն անյարմարութիւնները, ինչ անյարմարութիւններ որ ունի կաճիլ:

Կախելու կամ ծեծելու վերոյիշեալ բոլոր եղանակները կամ գործիքները թէ որքան անյարմարութիւններ կամ վնասներ ունին, այդ հասկացած կլինի ամէն մի գիւղացի, եթէ միայն նա իր աչքով տեսել է նաև կախելու մեքենան և նրա կատարած անչափ շահաւէտ գործը: Կալով և կաճիլ կախելը աւելի ծախք և երկար ժամանակ է պահանջում երկրագործից: Իր գործը շուտ վերջացնելու համար գիւղացին ստիպուած է կախելու համար պահել 1—8, երբեմն նաև աւելի լուծ եղ և բոլորին կերակրել: Աւաւօտից մինչև երեկոյ պտտելով կալի երեսին՝ կենդանիները անյազարար սկսում են կալի միջից ուտել յարդը և նրա հետ խառն եղած հատիկները, և հենց նոյն տեղում կալի մէջ թափում են իրենց կիստոտութիւնները և փչացնում հատիկներն և

յարդը: Հաշուած է, որ իւրաքանչիւր եղ ուտում է օրական կալի միջից մօտ 12 գրուան քայ հատիկ, չհաշուած զետ յարդը: Թէ որքան մեծ կորուստ է այդ գիւղացիների համար՝ կարող է պարզ իմացուել, եթէ հաշուելու են ներքից, քանի ամիս է տեւում կալը և ամէն մի գիւղի օրանը կախելու համար որքան աւաւար են գործ դնում: Այսպէս օրինակ, եթէ կախելու ժամանակամիջոցը հաշուենք մի ամիս, որ խիստ կարճ է մեր երկրների համար, մէկ տաւարը օրական 12 գրուանքայ ուտելով այդ ժամանակամիջոցում կուտէ 9 փութ, և եթէ գիւղում կախելու համար 500 տաւար լինի, նշանակում է գիւղը կորուստ կունենայ 4500 փութ հացահատիկ:

Թէ որքան զգալի և ծանր բեռ կլինի շատ տաւար պահելը մի այնպիսի երկրի կամ գիւղի համար, որ համարեա արօտատեղի չունի, այդ պարզ է: Ողուտը խիստ մեծ կլինի ամէն մի գիւղի, ամէն մի ընտանիքի համար, եթէ գիւղացիք այդ վնասները և դժուարութիւնները աչքի առաջ ունենան և ապա ըստ այնմ կախելու համար գործադրուող աւելորդ անասունները վաճառելով, ամբողջ գիւղի հասարակութեան այդ ձեռք բերած փողերի մի մասով գնեն կախելու մի մեծ մեքենայ (МОТО-ТРАК), որ ամենաշատը մի ամսուայ ընթացքում կկախէ ամբողջ գիւղի օրանը:

Ներկայ մեր նահապետական եղանակով կախելը ունի նաև ուրիշ վնասներ գիւղացու համար. նախ, կախելուց առաջ, եթէ օրանը խոնավ է, պէտք է փոխել կալի երեսը չորանաւու, որպէս զի յետոյ հնար լինի հեշտութեամբ կախել և հատիկներն ու յարդը կարողանան երկար դիմանալ. ապա թէ ոչ, խոնավացած օրանը մաքուր չի կախուել, նաև հատիկները մաքուր չեն դուրս գալ, մէջը շատ մանր քարեր ու անշահ հոնուտեր կմնան, որոնք վերջը մեծ դժուարութիւններով ստիպուած կլինին մաքրելու. հակառակ դէպքում հացը սպիտակ և համեղ չի դուրս գալ: Այս կերպ կախելը բոլորովին ձեռքնու չէ մանուսնող այն երկրների համար, ուր յաճախ տեղի են ունենում անձրևների, որովհետև ամէն անգամ անձրև գալիս խեղճ գիւղացիները ստիպուած են մեծամեծ դժուարութիւններ կրել հաւաքելու կալը, թուփեր

կազմելու անձրեւները դադարելուց յետոյ մի կամ ելիւ օր կալը արեւի տակ թողնելու, որ չորանայ և տպա նոր փուլի կալ կազմել ու սկսել ծեծել: Այսպիսի հանգամանքներում գիւղացին շատ օրեր է կորցնում ի վրէժն անդր, գործը յետաձգւում է, բացի դրանից շատ անգամ հատիկները սկսում են ծլել, փչանալ և նրանցից ստացուած ալիւրից քիչ անհամ քաղցրութիւն ունեցող հաց կստացուի: Համարեա նոյն անյարմարութիւններն է ներկայացնում վերւոյ յիշուած բոլոր եղանակներով հատիկներ ծեծելը. մանրելու համար շատ աշխատանք է պահանջուում. թէպէտ աւելի քիչ հատիկներ են երբեմն կորուցում և լաւ մաքրւում է, բայց յարկը խոշոր է լինում: Անդանիններին կոխել տալով թէպէտ գործը համեմատաբար շուտ գլուխ կգոյ, հատիկներն էլ յաջող են մաքրւում, բայց յարկը բոլորովին փչանում է, որը բացի անասունների տակ փռելուց և աղբը շտապցնելուց, ուրիշ բանի պէտք չի գոյ: Հատիկերի մէջ ևս շատ հատիկներ կմնան:

Այս բոլորից երևում է, որ կալսելու յիշուած բոլոր եղանակներն էլ իրենց անյարմարութիւններով խլում են գիւղացու ժամանակը և փնտում նրան նիւթապէս:

Պէտք է ասել, որ այժմ՝ երկրագործական մեքենաներից ոչ մէկը գիւղատնտեսութեան մէջ այնքան շատ չէ տարածուած, որ քան կալսելու, մանաւանդ թեղը քամելու մեքենաները: Սրանցից իւրաքանչիւրի, մանաւանդ առաջին օգուտը այնքան պարզ է, որ մինչև անգամ վերջին գիւղացին գիւրութեամբ կհամոզուի և ձեռք կկերցնէ, միւս նախնական գործիքներից, եթէ աչքի առաջ ունենայ վերւոյ առաջ բերած կալի ժամանակ մի եզր մի օրուայ հասցրած փնտը: Գիւղացիները զեռ նոր են սկսել զգալ գիւղատնտեսութեան մէջ մեքենաների մատուցած ծառայութիւնները և հասցրած հսկայական օգուտները, մեքենաների մի քանի տեսակները սկսել են մուտ գործել մինչև անգամ շատ խուլ գիւղերում և այդ ուրախալի երևոյթ է: *

* Կրկնում եմ. մեքենաների կազմութեան, նրանց յաջող և անյաջող գործունէութեան, գնի և

Յորենը խուրձ խուրձ նետում են մեքենայի վրայ, երբ մեքենան շարժուում է, խուրձը հասնում է կասիչի մէջ, որտեղ հատիկները յարգից կբաժանուեն և կընկնեն մեքենայի հողմաբեր դարանի մէջ. այստեղ հատիկները բաժանւում են իրենց ծածկոցից կամ թեփից և լցուում են պարկերի մէջ: Այս բոլորը խիստ արագութեամբ է կատարում:

Եթէ կալսելու մեքենան լաւ տեսալիցն է, եթէ մի օրեւ է մասը փնտսուած չէ և լաւ է կալսում՝ կարելի է ասել, որ հատիկերի մէջ և ոչ մի հատիկ չի մնայ, մինչդեռ ձեռքով կալսելիս հատիկների 5-7, երբեմն մինչև անգամ 100/0 կորչում է. թէպէտ մեքենան ևս երբեմն շատ աննշան քանակութեամբ հատիկների փնտսում՝ փշրում է, երբեմն էլ պատահում է, որ ծղօտը ջարդած, չմանրած, դուրս է ձգում: Բայց այսպիսի փոքրիկ պակասութիւնները, համեմատած նրա հասցրած օգուտների հետ՝ խիստ աննշան են և առ ոչինչ պէտք է համարուին:

Մեքենայի ամենամեծ յարմարութիւններից մէկն այն է, որ նրանով կարելի է կալսել օրանը նաեւ դաշտում՝ քանի չոր է, որով և հացի գնի մէջ շահ կունենայ գիւղացին: Սա աւելի կարեւոր է այն գիւղացիների համար, որոնց արտերը շատ հեռու են գիւղից, և օրան բերելը խիստ դժուարութիւններ է առաջացնում: Կալսելուց յետոյ ցորենը պէտք է խկոյն տանել տուն, իսկ յարկը կարելի է թողնել և կրել մարաք մի այլ յարմար ժամանակ:

Կալսելու մեքենաները լինում են՝ ձեռքի, որ պտոյտ է գալիս մարդու օգնութեամբ, ձիու, որ շարժում է ձիերի կամ ուրիշ կենդանիների ոյժով, եթէ մեքենային երկու ձի լծուի, մի ժամում 150-200, եթէ չորս ձի — 400, իսկ եթէ վեց ձի՝ մինչև 600 խուրձ հացահատիկ կկալսէ. վարսակը 1 1/2 անգամ աւելի կկալսուի: Այն նաեւ վերջապէս շոգու մեքենաներ, որոնք գործում են շոգու միջոցաւ և այլ շարժիչների օգնութեամբ գործող մեքենաներ:

Պէտք է խոստովանել, որ կալսելու մեքենայ

այլ անհրաժեշտ բաների մասին մանրամասն տեղեկութիւններ կարելի է քաղել Լևոն Խան-Աղեանի «Գիւղատնտեսական գործիքներ և մեքենաներ» գրքից:

նան ևս ունի մի անյարմարութիւն, որի վրայ կարելոր է ուշադրութիւն դարձնել: Ինչպէս յայտնի է, գիւղացիները մեր կողմերում իրենց անասունները ամբողջ ձմեռը կերակրում են գլխաւորապէս յարգով. մեքենան կտրատում է յարգը շատ անյարմար կերպով, որ շատ կոշտ է լինում, ուստի և անասունները դժուարութեամբ են ուտում: Այսպիսի դէպքում պէտք է աշխատել մեքենան յարմարեցնել յարգը արորելու համար: Այս նպատակով ևս արդէն փորձեր են եղած, որ յաջողութիւն են խոստանում: Այսպիսով ուրեմն, եթէ կալի մեքենայի այս մի անյարմարութեան առաջն առնուի, ամէն բան վերջացած կարելի է համարել: Առ այժմ կարելի է այս խորհուրդը ապ. մեքենայի կտրատած յարգը իսկոյն պէտք է փռել կալում և քիչ ժամանակ կամ ծեծել, տրորել և կամ անասուններ ման ածել, որոնք իրենց ոտքերով կփափկացնեն յարգը:

Կը շարունակուի).

Գ. Ղ.

ՄԱՆՐԱԼՈՒՐԳ

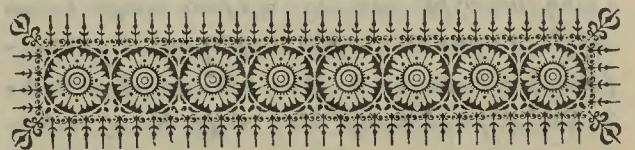
Կայծակի խաղերը. — Աստղագէտ Ամիլ Գլամարիոն այսպիսի վերնագրով մի յօդուած է հրատարակել, որ հետաքրքրական տեղեկութիւններ է տալիս կայծակի առաջըացած երեւոյթների մասին: Անցեալ թուականի օգոստոսի 17-ին 30 մետր հեռաւորութիւնից կայծակը յափշտակել է մի երիտասարդի, որը միայն վայր ընկնելիս պատին դիպելով վիրաւորել էր ծունկը. իսկ նոյն կայծակը երիտասարդից 20 մետր հեռաւորութեան վրայ սպանել էր երկու կով:

Սովորաբար կայծակը խփում է այն մարդոց, որոնք անձրև ժամանակ ուղում են ծառերի տակ պտտապարան գտնել. այսպէս ձ գինուոր, որոնք անձրևից պաշտպանուում էին լորենու տակ, կայծակնաշար են լինում և մնում են այն դրութեան մէջ, ինչպէս որ կային. բայց երբ ուրիշները դիպան նրանց, իսկոյն մոխրի կոյտ դարձան: Կայծակը միշտ այդպիսի գոբախտ երեւոյթներ չի առաջ բերում. երբեմն և զուարճալի խաղ է խաղում մարդկանց գլխին: Վերջերս գիւղական խրճիթի մէջ կայծակը երկու գիւղացուց խլում է նրանց նախաճաշը՝ հացը, պանիրը, պտուղները, վայր ձգում նրանց շիշը, իսկ գիւղացիների գլխին առատ յարգ է թափում: Մի

ճանապարհորդի կայծակը խփում է, բայց չի վնասում: Ճանապարհորդը դրպանում ունէր երկու արծաթ և մէկ ոսկեայ դրամ: Երբ նա տուն է դառնում, տեսնում է, որ իւր ոսկեայ դրամը չկայ, իսկ նորա փոխարէն արծաթ է մնացել: Կայծակը, կարծես կալուանական հոսանքով, ոսկին արծաթազօծել էր միւս երկու արծաթ դրամների շնորհիւ: Պատահել է, որ կայծակը հալել է ոսկեայ և արծաթեայ աղանջի օղերի շղթաներ, մինչդեռ այդ զարգարանները կրողն անվնաս է մնացել: Այս երեւոյթը աւելի զարմանալի կը լինի, երբի նշատի ունենանք, որ ոսկին հալուում է 1. 030, արծաթը 954, պղինձը 940 աստիճան տաքութեան մէջ: Մի անգամ կայծակն այրում է մի կնոջ գուլպաները. իսկ կինն անվնաս է մնում: Կայծակը երբեմն երևում է կըրակի գունտ դարձած. օրինակ, Բենէոնում (Դե-սիւր) մի անգամ սոսի ծառի վրայ այսպիսի մի գունտ երևաց, որ շարունակ մի ճիւղից միւսն էր թռչում, վերջապէս գետին ընկաւ և գլորուեց մի գիւղացու բակ, Գոմի դրան առաջ երկու երեխայ կային կանգնած. նոցանից մէկը հետաքրքրութեամբ ուր դրեց գնտակի վրայ, որ յանկարծ պայթեց, ահագին զըղորդ հանելով ցնցեց տան պատերը և վայր ձգեց երեխաներին, որ անվնաս մնացին: մինչդեռ գոմի մէջ կայծակը սպանել էր 14 գլուխ տաւար:

Պատահում է, որ կաշուէ ձեռնոցների մէջ ձեռքերը այրուում են, մինչդեռ ձեռնոցները մնում են անվնաս: Կայծակը մի լցրած հրացանի խիփելով հալում է նրա մետաղեայ մասերը, իսկ վառողն և զնտակը մնում են անաղարտ:

Մի անգամ մի երեկոյթի դահլիճում կայծակը հանգցնում է բոլոր մոմի ճրագները և դահլիճը լցնում է խեղդող ածխահոսով: Իսկ Լիոնի հիւպատոսարանում սրանից մի քանի տարի առաջ կայծակը վառել էր բոլոր ելեկտրական ճրագները:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

(ՄԱՅՐ ԱՌՈՌԻ ԴԻԻԱՆԵՅ)

(Շարունակութիւն ևս վերջ)

Եսողագս անցից ոմանց, որ զկնի օծման մեծի Հայրապետիս նդել:

ԱՐԴ՝ զկնի օծման մեծի Հայրապետիս մերոյ ի ծայրագոյն Պատրիարքութիւն ամենայն Հայոց, սա ըստ օրինի և ըստ բնական հարկի և սովորու-

Թեան նորանիստ Կաթողիկոսաց՝ ընդ ամենայն տեղիս առ աղբս իւր զանդրանիկ օրհնութեան հոնդակս գրեաց՝ ծանուցանելով զորպիսութիւնս անցիցին, և յամենեցունց ընկալաւ զշնորհաւորական և զհամահաճական մանսարս. նոյնպէս և ի մեծն Պոլիս գրեաց, բայց նոցին համահաճական Թուղթըն և մանսարն երկար միջոցաւ յամեցաւ. որոյ արգելառիթ պատճառն էր օծակից եղբայրն իւր և պատրիարքն մեծին Պոլսոյ Զաքարիա արքեպիսկոպոսն. Բանդի՝ ի ժամանակս լուսահոգի Սիմէոն Կաթողիկոսին, որ ի նմանէ կացուցեալ էր երկիցս ծայրագոյն նուիրակ մեծին Պոլսոյ, և անդ պատրիարքական պատուոյ ևս էր հանդիպեալ նպաստութեամբ նորին, և ժամանակ ինչ հարադատութեամբ և հնազանդութեամբ ծառայէր—ժամանակ ինչ—բայց յետոյ սակս խուն ինչ իրաց և իրականութեանց զիորք ինչ ապստամբութիւն՝ ինքնագլխութիւն և անպատուութիւն ցոյց ետ լուսահոգւոյն զԹուղթ ոչ գէշ ևս առ նա, խրատուց և գրեցելոցն նորին ոչ լսէր և ոչ պատասխանեց արժանի համարէր. վասն որոյ ընդ միմեանս յխացեալ էին, և ի ձեռն սրտառու բանից և պէսպէս Թղթոց ըզմիմեանս վիրաւորէին. մինչ զի լուսահոգին կամեցաւ վրէժխնդիր նմա լինել, բայց ցաւն հիւանդութեան օր ըստ օրէ զօրացեալ և երկարաձգեալ հանդեաւ ի Քրիստոս, և մնաց նոյն ատելութեան և խռովութեան կրճիմն ի ժամանակս նորոգ սըրբազանիս, եւ Թէպէտ անյիշատար և խաղաղաէր Հայրապետն մեր չունէր զատելութիւն ինչ—«Ինչ»—ընդ նմա, զի օծակից և սիրական եղբայր իւր էր և բաց ի բարերարութենէ զվատութիւն ինչ ոչ էր արարեալ, այլ մինչ զնա ի մեծն Պոլիս Պատրիարք էին կարգեալ, սիրառատ սրբազանն ի Զմիւռին ի յառաջնորդութեան իւրում լսելով զայն, զմեծահանգիս խրախճանութիւնս էր արարեալ, և ըստ արժանւոյն զընծայս ևս յղեալ առ պատրիարքըն ի շնորհաւորութիւն. նաև՝ յատկապէս վասն տեսութեան և սիրոյ նորին ի վերայ մեծին Պոլսոյ էր եկեալ առ ի տեսանել զեղբայրն իւր, Իսկ նա ի նստիլն սուրբ Եթովպ Հայրապետութեան, ի յառաջին ամին, ընդգիմութիւն և վատարարութիւն ինչ ոչ մնաց, զոր ոչ արար, զորոց գրել և ծանուցանելն աւելորդ իմն է. զի Թէպէտ զկարկատուն պատճառս յօգնելով կամէր անընդունելի առնել, սակայն՝ ըստ որում ճշմարտութիւն յաղթող է, ոչինչ կերպիւ կարաց զանպատուութիւն և զվնաս ինչ հասուցանել. այլ ինքն ըստ արդար իրաւանցն Աստուծոյ, տարապարտ վնասուց մեծաց և անպատուութեանց հանդիպեալ՝ արքունական հրամանաւ ի պատրիարքական իշխանութենէ հանեալ ի Պրուսայ վտարեցաւ, և բաղում դրամսականութեամբ զկնի քանեաց ամոց վերստին հաստատե-

ցաւ ի պատրիարքական իշխանութիւն իւր, եւ մինչդեռ ի Պրուսա ի յաքսորս կայր, օրհնեալ իշխանապետք, իշխանք և բոլոր ժողովուրդքն մեծին Պոլսոյ—«(հանդերձ խրեանց նորոգ եղեալ Պատրիարք Բաղդասցի Յովաննէս)»—զարքունական պէրաթս և զժերմանս և զհամահաճական—«մանաւ»—բաղմանիք մանսար առաքեալ՝ շնորհաւորեցին ըզսրբազնասուրբ և զծայրագոյն Հայրապետութիւն սրբութեան նորին ի վերայ ամենայն Հայոց, որդիական խոնարհութեամբ և բաղմաւ ուրախութեամբ, և ինքն Պատրիարքն Զաքարիա այնուհետեւ սկսաւ զղջանալ ի յանպատեհ արարմանցն իւրոց և յաղթեցեալ ի յանյիշատարութենէ և ի հեղութենէ Տեառն մեծի սրբազանին, վառեցաւ ընդ նմա ի յիղձ հոգեւոր. և ջանիւ մեծաւ հաստատեցաւ ի յառաջին հարազատական սէրն:

Յաղագս հիացման արժանի շինութեանց եւ նորոգութեանցն սրբոյ Աթոռոյս, զորս արար եւ աննէ օր ըստ օրէ թագմաշխատ եւ սրբազան Հայրապետս մեր ի ժամանակս իւր, զայնս կարգաւ գրեցուց ի ներքոյ—«Կարգաւ»—

Մասնապէս ի նստիլն իւր Եթովպ սուրբ Լուսաւորչին սկսաւ ըզձափառ սիրով և մեծատենչ փափաքանօք ձեռն արկանել ի շինութիւն և ի նորոգութիւն ներքոյ և արտաքոյ Աստուածակերտի և Քրիստոսաիջի Տաճարին, առ ի պայծառազարդել և ի շքեղացուցանել. Գիտել արժան է աստ, զի Թէպէտ յաւուրս Տեառն Աստուածատրոյ հոգելոյս Հայրապետին, և ի ժամանակս նախալորդուման կալուածոյն զվրաշից Թագաւորաց, ի մէջ Աստուածեան տաճարիս շինեցան բոլոր մարմարոնեայ հրաշակերտ շինուածքն և ծաղկեցան, և չորեքեան խախտեալ սիւնքն նորոգեցան, և տանիքն և յառակն սալեցան, և մէջն սրբոյ տաճարիս բռամբ սպիտակեցան և պատկերապրեցան ի տեղիս տեղիս, և անհեթեթ ծաղկեցան հոգարարձութեամբ նոյն հոգելոյս Տեառն Աստուածատրոյ Հայրապետին ի ՌՃԴ Թուին, որպէս գրի ի պատմութիւնս նորին երանելոյ, ի դաւազանագրքի աստ. սակայն 60 և այլ աւելի ամբ անցանելով, յայսքան միջոցում սրբոյ տաճարի տանեաց բոլոր սալքն և քարինքն մաշեցեալք և քայքայեալք էին և տեղի տուեալ մոից անձրեաց, և ի հոսիլ յորդարուղիս անձրեաց և հեղեղաց իսկոյն ի ներքս մտանելով, զբռածեփս և զծաղկունսն գիջացուցա-

նեղով և եղծանելով ի վայր թափելն, այնքան՝ մինչ զի ի տեղիս տեղիս ի կաթիլ անձրևաց յորդագունից ի յատակս եկեղեցւոյն զանօթս պղնձեղէնս դնէին ի պարագրուծիւն անձրևաջուրց (զոր աչօք մերօք տեսաք)։ Զայս տեսանելով Տեառն Սիմէոնի հոգեւոյս Վաթուղիկոսի ծնողի մերոյ, նախապէս մեծածախ դրամագնացութեամբ զրոյր տանիսն սրբոյ տաճարին դիւրահնար մեքենայիւք (այսինքն՝ զգերան մի պնդապէս ի վերայ տանեացն իրրեւ զչարին ամրացուցանելով, և զքառանկիւնի փոկակապ թաթ մի ի ծայր գերանոյն կախելով ճախարակաւ, և զտուտ փոկին կամ պարանոյն ի լուծ երկուց եղանց կապելն և ուղղակի ընդինսն քշող մի հանդէպ գերանին վարէր, և թաթ կըշուոցն ելանելով և իջանելով զհնագոյն քարինսն ի վայր բերէր, և զնոր քարինսն ի վեր տանէր) ևս խարտեալ քարամբք և կրամածիւք ամրապէս սալել ետ։ Նաեւ՝ զերկոսին ձախակողման դասուց առաջին և յետին խախտեալ սիւնսն մինչև ի վերին կամարսն հաստատապէս վերանորոգել ետ ի ձեռն քաջափարժ ճարտարապետի Սահակ կոչեցելոյ, և մինչ կամէր երանելին զմնացեալսն ևս նորոգել, անյաջողութիւնք և պէս պէս նեղութիւնք, և մանաւանդ ծանրագոյն վիշտք և հիւանդութիւնք վերաժամանեալ արգելին, և վերջապէս վասն օրհասին կանխելոյ չուեաց առ մշտաբաղձալին իւր Քրիստոս, և — «գործն» — խորհուրդն մընաց անկատար։ Իսկ ի յաջորդելն զկնի նորին հոգեւորտիր Հայրապետին մերոյ Տեառն Ղուկասու սրբազան Վաթուղիկոսին, Աստուծով սկսաւ նա զսիրտ Զորաբարէլի ստանալ, և առատատենչ սիրով վառել ի սէր և ի շինութիւն և ի վերանորոգութիւն սրբոյ Քրիստոսահիմն տաճարին, ձեռնարկեալ նախապէս զմնացեալ զերկոսին խախտեցեալ և բեկբեկեալ սիւնսն աջակողման դասուն, ուր երկօքին կաթուղիկոսարանք են շինեցուցանել ի հիմանց անտի և նորոգել հանգերձ իւրեանց քառակուսի վերնակամարօքն, մեծամեծ և անփլտելի ընտիր ընտիր քարամբք կարմրագունիւք լաւապէս կոփակով տաշեցելովք, ձիթաշաղախ և պնդակազմ լոկոնիւք — «(մեծաւեծ)» — ամրապահ և հաստահեղոյս երկաթեայ կապիչս բաղումն զետեղելով ի մէջ սեանցն առ ի ըմբռնել զքարինս ընդ միմեանս, և կրամածիւք պնդել և քառակուսի հաւասարաչափ ճակատիւք զարգարել ի հիացումն տեսողաց, և այսոքիկ ձեռամբ քաջարհեստ ճարտարապետի Գասպար կոչեցելոյ, Գիտելի է և այս, զի զչորեսին սիւնսն Աստուածեան տաճարին թեպէտ ի հիմանէ շինել գրեցաք, որպէս և է իսկ որքան առ շրջապատ քարինսն, որք բեկբեկեալ և փոշիացեալ իսկ էին, ըստ շնորհիւն ճաղատ ճարտարապետին Քրիստոսի և աղօթիւք սրբոյ Լուսաւորչին մերոյ հոծախիտ և թանձրասուռն խճողն

(որ է ըստտումն) կարի ամրագոյն և պնդակազմ էր, մինչ զի յօժարակամ եթէ մուրճ կամ ուռն և կամ երկաթեայ գործիք հպիր վասն սերտութեան և ամբողջութեան զճայնս արձակէր, և տեսողքն զարմացեալք զփառս տային պահպանողին Աստուծոյ։

Եւ յետ երկուց սեանցն իւրակերտից՝ սկըսաւ զրոյր եկեղեցւոյ վերնակառոյց կամարաց և կամարամիջաց և սեանց և այլ շրջապատ որմոց եղծեալ և ապակաւեալ և ի մոխիր դարձեալ հնագոյն բռածեփսն, այսինքն դաճսն, իսպառ քակել տալ, և ոչ թողուլ նշմարանք ինչ հնագոյն դաջից և եղծեալ անհեթեթ ծաղկանշից, սկսեալ ի մեծ կաթուղիկէի գմբէթամէջ կիտրոնէն մինչև ի ստորին յատակն եկեղեցւոյն՝ հանգերձ ամենայն խորանօք և բեմիւքն, բայց միայն զքանի մի հնագոյն պատկերս մնացին, զայնս ևս ի բաց առին ի տեղեացն առ ի վերանորոգել, Արդ՝ մինչ զրոյր եկեղեցւոյ որմոց և առաստաղաց և չորեսին սեանց և կամարաց բռածեփսն, այսինքն սվաղսն, սկսան վարպետքն քակել, յայնժամ երեւեցան ի վաղնջուց ժամանակաց քակեցեալ տեղիքն և հնագոյն բեկբեկեալ և ջախջախեալ քարինքն և երկիւղալի փտութիւնքն, մանաւանդ ի յետին դասուց երկօքին կամարքն, որք իսպառ փշրեցեալք էին, և մեծամեծ քարինքն ի տեղեաց իւրեանց ի բաց ոստեցեալք, զորս ի քակելն մեծ ճարտարապետին զարհուրեալ վասն երկիւղի մահուան՝ զլուսարար Մարկոս եպիսկոպոսն առ սրբազանն էր յղեալ, առ ի ծանուցանել նմա զվտանգաւորութիւն կամարացն, զի մեծ կաթուղիկէի գմբէթն ի վերայ այնց չորից կամարացն էր շինեցեալ, յորոյ ծանրութենէն էին բեկոտեալք, Իբրեւ լուաւ սրբազանն (զերկիւղալի և) զտրտմանիմ լուրն զայն, ինքնին յարուցեալ զնաց ի տաճարն, և ելեալ ի գլուխ սանդղղցն և ետես զերկիւղալի տեղիսն, իւրով աստուածազդեցիկ հանճարովն զգիւրագոյն հնար իմն եցոյց ճարտարապետին առ ի զիւրաբանչիւր քարինսն փայտիւք և այլ մեքենայիւք նախապնդել, և միակ միակ չփշրեալ քարինսն բեկոտեալ հանել, և ի տեղին զնոր պնդագոյն և ընտիր ընտիր կամարաքարինս շարել լոկոնիւք և երկաթապէս առնել, նմանապէս և զայլ տեղիսն, որք ի ժամանակս Տեառն Աստուածատրոյ Հայրապետին, ի վերանորոգելն զմէջ եկեղեցւոյն, վասն վրդովմանց և պատերազմացն որ ի մէջ Պարսից և Տաճկաց՝ յայնմ սասանման և յերկուղալի ժամանակին անձեռնահաս լեալ ի շրջապատս սեանց և այլ որմոց՝ ի տեղի քարանց, ի վաղնջուց քակեցեալ և մաշեցեալ տեղիսն փայտիւք և զիւրափուլ կղմնդերուք էին կարկատեալք և երեսքն բռեալք, որոց ըզփայտեայ կոտորսն տեսաք աչօք մերովք, այնոքիկ ևս քարամբք շինեցան պնդապէս և ընդ հնոյն

յարմարեցան. Արդ՝ մինչ այսպէս տաժանակիր աշխատութեամբ զամենայն քարեղէն բեկբեկեալ տեղիսն և զհնադոյն խախտեալսն նորոգել ետ, ապա այնուհետև զքաջահմուտ բռածեփ, այսինքն զգաճալի վարպետս բերել ետ, և զԱստուածաւկերտ տաճարս բոլորապէս ի յատակէ որմոց մինչև ցմիջակէտն մեծ գմբէթին հանդերձ բոլոր կամարօք և կամարամիջօք սեամբք և խորանօք արծաթափայլ սպիտակութեամբ բռածեփս առնել ետ:

Եւ այսպէս ծաղկեցուցմանց եւ հիանալի շքեղազարդութեանց եւ նկարակերտութեանց եւ զանազան պատկերազրութեանցն Քրիստոսահիմն մեծի տաճարին սրբոյ Էջմիածնի ի նոյնոյ Վեհապետէն:

Արդ՝ մինչ նորոգեցան խախտեցեալ սիւնք և կամարք և այլ հնութիւնքն սրբոյ Աստուածեան տաճարին և բռածեփ եղեալ ձիւնափայլ և արծաթանիշ սպիտակացան ի ներքուստ անտի բոլորապէս: Ապա այնուհետև զծաղկարարութեան և զզպատկերազորութեան պատրաստութիւնս տեսանելով՝ ի հեռաւոր տեղեաց և ի հոյակապ մեծանուն քաղաքաց զգոյնագոյն, զերանգ երանգ և զսղափն զեղորայս և զոսկեայ վարաղս մաքուրս ի յեալտուզոյ ձեռամբ հարազատ նուիրակաց արհիագունից նախապատրաստել հոգալ և բերել ետ, եւ ապա ամենայն գովութեանց արժանի և յոյժանուանի Ըօօթեցի գեղեցկանկար և քաջալարժ Թովնաթանեան Թովնաթան շնորհալի պատկերահան և ծաղկարար վարպետն, որ ի Թիֆլիզ բնակէր, ի մեծազօր արքայէն Վրաց խնդրեալ՝ բերել ետ ի սուրբ Աթոռս աշակերտօքն հանդերձ, զորս հայրական սիրով և պատուով մեծաւ ընկալեալ, և զուճիկս առատս լիաձեռնութեամբ շնորհեալ, և զպատշաճաւոր յարկս զարդարեալս ի բնակութիւն նոցա տուեալ՝ հրամայեաց զզանազան և զխորհրդաւոր օրինակս պէսպէսս և գեղեցկատեսիլս ծաղկանց նախանկարել ի տեսութիւն և ի հաւանումն ինքեան, առ ի ծաղկազարդել զբոլոր Աստուածակառոյց և երկնաման տաճարն հրաշալի: Այլ և՛ զգերանս մեծամեծս ստուարս և երկայնաձիգս և զտախտակս նոյնպիսիս ի մայր փայտից՝ տաժանակիր աշխատութեամբ և զրամալատնութեամբ նախապատրաստեալ էր վասն իսկեալայից և այլ մեքենայից ի պէտս նորոգութեան Աստուածեան տաճարին, որովք և նորոգեալ և սպիտակացեալ էր բոլոր եկեղեցին (որպէս և գրեցաք ի վերոյ). նոյն

յարմարաւորեալ փայտիք և գերանօքն հրամայեաց խորխորհմ և հնարագետ հիւսանց մերոց ճարտարաց Պետրոս և Գաբրիէլ կոչեցելոց զտաճարն լուսակիր իսկեալայակապ—«Եւ»—մեքենայապատ և տախտակաշար առնել, ըստ յարմարութեան և ըստ պատշաճաւորութեան իւրաքանչիւր կամարաց, խորանաց և առաստաղից՝ ի զիւրութիւն և ի ձեռնահասութիւն ծաղկարարաց. և այս ոչ եթէ մի անգամ այլ բաղում անգամ ըստ պիտոյից և ըստ փոփոխման իւրաքանչիւր տեղեաց, և հիւսքն մեր քաջալարժ գոլով՝ պնդակազմ յօքինէին, և այնուհետև Աստուծով զօրացեալ Թովնաթան շնորհալին աներկիւղութեամբ զձեռն ի գործ արկանելով նախապէս զըռսամ կոչեցեալ օրինակն և նկարագիրն ցուցանէր Քեռոն մերոյ մեծի սիրալու սրբազանին, և ըստ հաճութեան և հաւանութեան նորին տաջեալ ոսկեճաճանչ փայլմամբ և գեղադէշ յօքինմամբ, գեղեցիկ և հիանալի տեսեալով ծաղկազարդէր, և ինքն սիրատափ սրբազանն ոչ դադարէր յերթեկէս առնելոյ յԱստուածահրաշ տաճարն, և գրեթէ զշափ և զձեռն ոսկեփայլ ծաղկանց զանազան գեղեցիկեց և խորհրդաւոր պատկերաց Աստուածազդեցիկ հանճարովն և նրբանկատ իմաստութեամբն իւրով ինքն յօքինէր ի զարմացումն տեսողաց, ի ձեռն հանճարեղ խրատուց և պատուիրանաց իւրոց հանապազորդականաց, թէ յայտնի և թէ ի ծածուկ—«Ուսիապէս զուսակազմ եւ զլուսալանի 12 կամուրամիցաց սուսսալսն ոսկեայ քիթալսք ալսիմքն գտեալ ոսկեայ վարալոք եպսուգեաց,—նախապէս զերկոտասան լուսակազմ և խաչանիշ կամարամիջաց առաստաղսն և զնոցին միջածիրսն, կեօպէկ և պորտ կոչեցեալ, սկսաւ ոսկեճոյլ նկարիք գեղաճաճանչ և բոլորակաճե միջակէտս նկարել, հանկոյն ճառագայթարձակ արեգական, և ոսկեայ թիթղամբ, այսինքն եալուղեայ վարաղաւ կապուտակ լէճվէրթիւք և այլ պայծառագոյն ծաղկօք՝ զարդարեալ և զանազան ձեռով նկարակերտել, և իւրաքանչիւր կամարակապ առաստաղաց միջածիրն ընդ իւր հանդիպակայ միջածիրն, համեմատ համազօյգ և միաչափ յօքինեալ, այսինքն՝ աջակողման առաջին դասն ընդ ձախակողման առաջին դասուն, միջինն ընդ միջնոյն, և վերջինն ընդ վերջնոյն՝ զոյգ զոյգ հանդէպ միմեանց, ոսկեփայլ ճառագայթիւք երկրորդապէս զպատարագամտոյց սրբազնասուրբ բոլոր խորանսն զարդարել ետ ոսկեղարդ ծալկամբք վերնակառոյց կամարօք,—«Միջածիր»—բոլորակաճե ոսկեկազմ և գեղաճաճանչ միջածիրիւք, որմովք և առաստաղօք, հանդերձ պայծառափայլ յօքինմամբ՝ հիանալի տեսողաց, երրորդապէս զ12 լուսակառոյց և երկնաման աղնիւ կամարաց մէջսն և ճակատսն և կողմունսն, հանդերձ չորիւք երկնարեքն սեամբքն թէ ռոպէս ոսկիաճոյլ նշուղիւք և գեղաճաճանչ ճառագայթիւք և պս

ծառատեսիլ ծաղկօք զանազանիւք զարդարեաց, և ոսկեփայլ գեղեցկութեամբ հիասրաշ յօրինուածով պճնապաճոյճ պայծառազարդեաց, զուգահաւասար իւրաքանչիւր կամարն և ճակատն և կողմունքն հանդէպ միմեանց համանման ընկեր առ ընկեր համարադրատ իրերաց՝ խորան ընդ խորանաց, ծաղիկ ընդ ծաղկանց, հաշիայք ընդ հաշիայից, և մանաւանդ զբոլոր մէջս և զառաստաղս մեծի լուսակազմ և երկնահանգոյն կաթուղիկէին և բարձրաբերձ գմբէթին—քի ո՞րպէս—ի միջածրէն սկսեալ մինչև ցվերնակառոյց կամարադրուխտն և անտի սկսեալ մինչև ցտորոտն չորից սեանց, այսինքն ի յատակն հանդերձ սիւնայանկիւնիւքն, թէ ո՞րպէս չքնաղատեսիլ և հիանալի յօրինուածովք կերպակերպ խորհրդաւոր ձևօք—«հիւսն ալի»—նրբատեսիլ զանազան ծաղկօք և ոսկեճաճանչ բոլորակօք, շքեղ և զարմանալի երանդ երանգ արփափայլ փառօք ծաղկազարդեալ վայելչացոյց, զայնցանէ մանրամասնաբար անհնարին է մեզ ճառել աստ: Քանզի՝ Աստուածանկար և լուսազարդ տաճարն ըստ Աստուածային տեսլեանն և մեծախորհուրդ գերազանցութեան և խաչանիշ ձևակերպութեան, թէպէտ որպէս զսիւն լուսեղէն և երկին երկնի ի յերկրի վայելչապէս գեղով հրաշակառոյց յօրինմամբ քան զամենայն գեղեցիկս գեղեցկագոյն է ըստ ներքին և ըստ արտաքին տեսութեան. սակայն նոյնն մինչ ոսկենկար պայծառազարդեցաւ, և ևս առաւել որպէս զհրեղէն և զլուսատիպ սիւն գերափայլեցաւ հանդերձ ամենայն առաստաղօք և կամարովք, խորանօք և—«ծեղնօք»—սեամբք, և շրջապատ որմովք, Այլ և՛ հաւասարաչափ սեանց միջին խաւրճխացն յորս ոտք կամարացն են եղեալք, ըստ բարձրութեան չափուց—«նոցիմ»—հինգ և կամ վեց կանգնոց ի վերայ շրջապատ բոլոր որմոց որ ի մէջ սրբոյ տաճարին գօտի գոյր հաստատեցեալ, որ ի բարբառս այլազգեաց թախչայ և կամ՝ չինիքեար կոչի, զայն շրջաբոլոր գօտին զուտ ոսկեայ թիթղամբք և մաքուր լէճուէրդիւք ոսկեզօծ ծաղկել ետ պայծառափայլ տեսլեամբք, և որոց ի վեր և ի վայր զմեծամեծ ծառս և ծաղիկս վայելչագեղս և վարդափթիթս կազմել հրամայեաց, հանդերձ նոճի ծառովք կանաչադիւք սելվի կոչեցելովք:

Այլ և ի ճակատս չորից լուսակառոյց սեանց ի ներքոյ վերնախարսխաց բարձրադիտակաց և միջնախարսխաց սալաթու կոչեցելոց իւրաքանչիւր սեանց քառանկիւնից չորից ճակատուց զոյգ զոյգ—«լի վեց»—և միակ միակ զհրաշագեղ պատկերս Տէրունականս և տնօրինականս՝ զսերոբէից, զբորբէից և զառաքելոց և զայլ սրբոց, ոսկեղարգս և գեղաղէշս խորհրդաբար և վայելչապէս նկարագրել և շքեղազարդել ետ ի վերայ կտաւոց, և ի ճակատս սեանց և—«որմոց»—սեղանոց, խորանաց և

շրջաբոլոր որմոց և առաստաղաց զետեղել ետ. և զոմանս ի վերայ որմոց պատկերազրեցոյց, զարմանակերտ և հրաշատեսիլ յօրինմամբ և ոսկեզօծ փայլմամբ, ըստ ընդունելութեան և ըստ աւանդութեան, ըստ ծիսի և ըստ վայելչութեան Հայաստանեայցս ուղղափառ եկեղեցւոյ, որք լինին ընդ ամէնն թուով իբրև 120 և այլ աւելիք, որք էին պատկերք Տէրունականաց, տնօրինականաց, հրեշտակաց, առաքելոց երկոտասանից, մարգարէից, հայրապետաց, վարդապետաց, ճգնաւորաց, կուսանաց, թագաւորաց, զինուորաց և գերահռչակ մարտիրոսաց հայկասեօից, զորս ըստ մեծի մասին նոր ի նորոյ ըստ ընձալի և սիրափառ տնեջանացն և ըստ Աստուածազրեցիկ և նրբանկատ հանճարոյն պատկերագրել և յօրինել ետ, և զոմանս որք հնացեալք և անգեղացեալք էին, նորոգեալ պայծառացոյց:

Այլ և՛ զտեղին իջման Բանին Աստուծոյ և զհրաշակերտ մարմարոնեայ գմբէթն որպէս սիւն—«լուսեղէն»—հրեղէն և խորան լուսեղէն, որ ի կեդրոնի, այսինքն ի միջակիտի Աստուածեան տաճարին հրաշակերտեալ է, զայն ևս նոր ի նորոյ վերստին ներքոյ և արտաքոյ պատկերօք և ոսկեզօծ ծաղկօք և երանգ երանգ գունով շքեղազարդել ետ—«(նոյնպէս եւ երեք)»—հիանալի տեսողաց, և այսպէս մինչև ցհինգ և վեց ամս Աստուածակերտ և երկնանման տաճարն ի միջակիտէ մեծ գմբէթին սկսեալ մինչև ցտորոտս սեանց և բոլոր որմոցն հանդերձ խորանօք և սեղանովք, բեմիւք և նոցին աստիճանօք ծաղկազարդեալ և պատկերազրեայ պայծառացոյց երկնաքառակ և եդեմասարաս յօրինմամբ, նաև՝ զդրունն նոյնոյ տաճարին արտաքին կողմամբք հանդերձ առաստաղան մեծի և հրաշակերտի զանկակատանն, որ պէս պէս ծաղկամբք և զանազան կենդանեաց և թռչնոց պատկերօք քանդակագործեցեալ և նկարակերտեալ է, զայնս գունագոյն գեղովք ծաղկափայլ շքեղազարդեցոյց և խորհրդաւոր պատկերս ևս ի յառաստաղս գրանցն նկարագրել ետ, ի վայելչութիւն, ի յուրախութիւն, ի բերկրասրտութիւն և ի պարծանս աղգին իւրոյ Հայոց մեծաց, զոր Տէր Աստուած վայելել տացէ և հաստատուն պահեսցէ մինչև ցմիւս անգամ գալուստն իւր: Ամէն:

Այլ և՛ ի զարդ և ի պայծառութիւն տնօրինականաց և տէրունականաց տօնից և թափօրաց, զամենայն խաչվառան, որք վասն վաղեմի լինելոյն հնացեալք և անպիտանացեալք էին, թէ մեծամեծքն և թէ փոքունքն, զայնս նոր ի նորոյ պայծառապէս նկարակերտել և շքեղազարդել և գունագոյն կերպասօք զարդարել ետ ի վայելչութիւն հոգեւոր հանդիսից, որք էին թուով

Վ Ի Զ Ա Կ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն Տ Ե Ղ Ե Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

ԶԱՆԳԵԶՕՐՈՒ (1)

ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ (2)

Թուականը ըստ կարգի	ԳԻՒՂԻ ԱՆՈՒՆԸ	Քանի տուն է	Երկու տեղը միասին քանի հոգի են	Քանի քահանայ ունի	Քանի անդամ ունի քահ. ընտանիքի	Քահ. երբ է ձեռնադրվում	Քանի տուն կարող է կուտարի	Քանի անդամ ընդամենը արդարացի	Քահանայի ծխախոտի քանակը և կտրված թիվը	Քահանային որքան հող է ընկնում (փուխ)	Քահանային որքան ձի է հող է տալիս	Հողը մեկին քանի է տալիս	Գլխավոր քանի մկրտություն է ընկնում տարեկան	Գլխավոր քանի որսակ է ընկնում տարեկան	Գլխավոր քանի մահ է ընկնում տարեկան	Կտրված քանի որքան է տալիս	Որքան է տալիս մկրտության թիվը	Որքան է տալիս արտակից	Մեծից	Փոքր.	Որքան է տալիս թիվը	Որքան տնօրհն է քից	Որքան ժամաց	Քանի մասիկ գլխի կալ (մինչև 10 վերստ)	Քանի վերստ հեռու են միմեանցից գլխերը	Զմեռը հարկը քանի թիվը և կտրված է այդ գլխերի մեջ
1	Գորիս և հին Գորիս	450	3897	4	5-14	1883 1898	200	200	ձի.	Ոչ	4—6 փ.	28— 30փ.	1—2	250	50	80	—	1 ր.	8 ր.	1 ր.	60 կ.	1 ր.	1 ր.	4	1—3	Ոչ
2	Խնձորիակ	750	5996	5	5-10	1871 1899	200	200	»	»	2—6 փ.	10— 55փ.	1—2	250	70	125	1500 փ.	50 կ.	8 ր.	1 ր.	40 կ.	60 կ.	1 ր.	4	1—5	»
3	Տեղ	492	3116	3	5—8	1864 1894	200	200	»	»	5 փ.	25— 40փ.	1—2	100	30	70	886 փ.	50 կ.	6 ր.	1 ր.	50 կ.	50 կ.	1 ր.	3	1—3	»
4	Կոռածոր	250	1578	2	10— 11	1891 1897	200	200	»	»	8 ր.	80— 88 ր.	1—2	70	20	60	500 փ.	40 կ.	7 ր.	1 ր.	50 կ.	20 կ.	1 ր.	2	1—4	»
5	Խնածախ	162	1270	2	4-10	1882 1896	200	200	»	»	2—4 փ.	16— 20փ.	1—2	100	20	30	324 փ.	50 կ.	6 ր.	1 ր.	35 կ.	50 կ.	1 ր.	3	1—7	»
6	Խոզնաժար	60	618	1	7	1872	200	200	»	»	6	42 ր.	2	15	8	15	120 փ.	50 կ.	8 ր.	1 ր.	1 ր.	50 կ.	1 ր.	2	1—5	»
7	Քարահունջ	100	1232	1	20	1888	200	200	»	»	4	80փ.	2	50	15	30	200 փ.	1 ր.	8 ր.	1 ր.	1 ր.	50 կ.	1 ր.	5	1—3	»
8	Գիւրու	56	516	1	7	1883	200	200	»	»	6	40 ր.	2	30	8	20	112 փ.	40 կ.	7 ր.	1 ր.	60 կ.	20 կ.	1 ր.	3	1—3	»
9	Մաղանջուղ	30	503	1	15	1869	200	200	»	»	4	60փ.	2	20	5	8	60փ.	1 ր.	7 ր.	1 ր.	60 կ.	20 կ.	1 ր.	3	1—3	»
10	Մինքանա	71	691	1	18	1863	200	200	»	»	6	108 փ.	2	25	6	15	142 փ.	50 կ.	6 ր.	1 ր.	50 կ.	20 կ.	1 ր.	—	—	Ոչ
11	Քարաշեն	67	820	1	7	1898	200	200	»	»	—	—	—	30	8	20	134 փ.	1 ր.	6 ր.	1 ր.	50 կ.	5փ. ալիւր	1 ր.	5	1—4	»
12	Արաւուս	20	183	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	5	5	40փ.	50 կ.	6 ր.	1 ր.	50 կ.	20 կ.	1 ր.	3	1—3	»	
13	Ալիզուլի	160	1005	1	16	1897	200	200	ձի.	»	5	80փ.	2	50	20	35	—	1 ր.	8 ր.	1 ր.	60 կ.	20 կ.	1 ր.	4	1—3	»

(1) (Տաթևու վիճակ)

Կազմեց զործակալ Զանգեզորու մասի Դարեգին քն. Տեր-Մինասյանց

ԳՈՐԾԱԿԱԼ ՈՒԹԵԱՆ

2) Որդիին օգնական քահանայ է հօրը: 5) Ծխականներից 100 հոգին զինուորական են:

Կազմեց զործակալ Տիկիրսեան գաւառի Յովնաննէս քհ. Բարսաղեանց

Открыта подписка на еженедѣльный иллюстрированный политическій, ли-
тературный и общественный Журналъ

“А Р Г О Н А В Т Ъ”

СЪ ЕЖЕДНЕВНЫМИ ПРИЗВАВЛЕНИЯМИ.

издаваемый въ г. Тифлисъ.

Подробная программа будет напечатана въ первомъ номерѣ газеты, который выйдет 20-го мая.

Завѣдывающіе отдѣлами: *Вейденбаумъ Е. Г.*—кавказовѣденіе и библіографія. *Иностранецъ*—иностранная политика. *Юаннисіани А. А.* экономическій и торгово-промышленный. *А.—нз*—внутреннее обозрѣніе. *Потто В. А.*—военная исторія. Инженеръ *Раголеръ Ю. Я.*—научно-технический. *Тхоржевская А. А.*—литература и искусство. *Хачатуровъ И. Г.*—провинціальная жизнь, хроника и судебный отдѣлъ. Горн.-инж.—*Ченгеры М. И.*—горно-промышленный. — *Бюхнеръ*—художественный.

Фельетоны П. А. Опочинина.

Постоянные сотрудники: Аствацатуровъ М. П., Борманъ К. Г., Гедесоновъ А. Г., Иоаннисиани Р. А., Иваненко В. Н., Кишпидзе А. Ф., Кишпидзе П. Ф., Кузминъ А. И., Лейстеръ Артуръ, Опочининъ П. А., Пахомовъ В. Н., профес. Рорбахъ, Тамамшевъ М. И., Францева В. А., кн. Черкезовъ В. Н., Чампишкянъ А. С.

Постоянные Корреспонденты въ Петербургѣ, Москвѣ, Одессѣ, Баку, Батумѣ, Кутаисѣ, Пятигорскѣ, Эривани и др. городахъ Кавказа, Берлинѣ и Парижѣ, а также въ Персін и Турціи. Письма изъ *Берлина*—проф. Рорбаха и изъ *Парижа*—Р. А. Юанисіани.

ЖУРНАЛЪ будетъ выходить каждое воскресенье въ размѣрѣ 16 стр. in 4, съ ПОРТРЕТАМИ, ВИДАМИ, РИСУНКАМИ И ИЛЛЮСТРАЦИЯМИ ПО ТЕКУЩИМЪ СОБЫТІЯМЪ.

ЕЖЕДНЕВНИКЪ будетъ выходить не исключая понедѣльникоу и послѣ праздни-
чныхъ дней, въ форматѣ средняго газетнаго листа.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: по 1-ое января 1902 г. для городскихъ и шюгородныхъ 5 руб., на три мѣс.—3 руб. и два мѣс.—2 руб.

Плата за объявленія въ еженедѣльникѣ за строку петита: на 1-й стр. 20 коп., на остальныхъ 10 коп., въ ежедневникѣ: на 1-й стр. 10 к. и на остальныхъ 5 к.

Подписка принимается въ Тифлисѣ, въ редакціи и конторѣ (*Головинскій, № 14*), и въ Баку въ книжной торговлѣ Л. Б. Хидкекли.

Редакція и главная контора: Головинскій проспектъ, домъ Сараджева, № 14.
ОТДѢЛЕНІЕ КОНТОРЫ: Газетное агентство Л. Б. Хидеккеля (уголъ Ворятинской и Го-
ловинскаго пр.).

Съ 1 іюня будетъ открытъ КАБИНЕТЪ для ЧТЕНІЯ русскихъ, туземныхъ и иностранныхъ газетъ и журналовъ при редакціи „Аргонавта“. Въ кабинетъ будутъ получаться до 40 названій газетъ, журналовъ, научныхъ изданій, романы, повѣсти и рассказы.

Кабинетъ будетъ открытъ съ утра съ правомъ **бесплатнаго входа подписчикамъ „Аргоната“**. Неподписчики покупаютъ при входѣ номера ежедневнаго прибавленія.

Редакторъ *И. Ф. Тхоржевскій*

Администраторъ *И. Г. Хачатуровъ.*

Մտնույի տակ են.

1. Արքայապետ խոստովանողի «Աղայք Արեւելից».
Թարգմանութիւն ասորերէնից, կատարուած
է-րգ դարում. հրատարակութեամբ միաբանի
Մայր Աթոռոյս Գալուստ սարկաւադ Տ.
Մկրտչեանի:
2. Խոստովանողի քարտէսի եւ երկասիրութիւնի հոգին.
Պատմական—մատենագրական ուսումնասիր-
ութեամբ, որի մէջ մասը տպուած է «Արա-
րատ»-ում, և ձեռագրերի համեմատու-
թեամբ. աշխատասիրեց Գարեգին վարդա-
պետ Յովսէփեան:
3. Երկրագործական անհրաժեշտ գիտելիքներ
Գ. Ղազարեան (արտատպութիւն Արա-
րատ»-ից):
4. Հայ ժողովրդական Առասպելները. Մ. Ա-
րեղեան (արտատպութիւն «Արարատ»-ից):
5. Բնութիւն Ղարաբաղի բարբառի. Հ. Ա-
ճառեան (արտատպութիւն «Արարատ»-ից):
6. Մատչելի քարոզներ. տետրակ Բ. Մակար
Եպիսկոպոս Բարխուտարեան.
7. Զանազանութիւն հինգ դարուց. Թարգմ.
Մաղաքիա Եպիսկոպոս Տէրունեան. մասն Բ.
8. Յուդայի Զեռագրաց և ժողովածուաց Խաչիկ
վարդապետ Գառեանի. Մասն. Ա. և Բ.
կազմեց Յ. Թովմեան.
9. Օրացոյց 1902 թուականի. պատկերազարդ:
Առանձին յանձնարարութիւնները և պատ-
ուէրները ինքընում է ուղարկել Տպարանի
վարչութեան վաղորդ : Յանկացողնե-
րի համար պատրաստուած են ընտիր
թղթի վրայ փառապատիւ օրինակներ:
Հայաստանեայց Եկեղեցու Հոգևոր Առեան-
ներից և պաշտօնեաներից խոնարհաբար
խնդրում է մինչև յառաջիկայ Օգոստոս
ամիսը յայտնել Տպարանի վարչութեան
թէ ճիշտն օրացոյց պէտք կը լինի ստորա-
դրեալ վիճակների և դործակալութիւնների
համար: Այս տարուայ օրացոյցը անհա-
մեմատ ընդարձակ է տօնացոյցի վերաբե-
րեալ կարևոր ծանօթութիւններով ոգոնք
եկեղեցու պաշտօնեաներին աւելի դիւրու-

թիւն կը տան օրուայ ժամերգութեան և
եկեղեցական տօներին նկատմամբ:

10. Эминский Этнографический сборникъ, из-
даваемый при Лазар. ИНС. В. - Я. . . .
Материалы собранные въ Турецкой Арменіи
С. Айкунн. Ч. I. Народный Эпосъ и сказка.
Էմինեան Ազգագրական Ժողովածու. հրատա-
րակութիւն Լազարեան ձեռագրանի արեւելեան
լեզուայ

Ազգագրական նիւթեր Տաճկահայաստանի
դաւառներէց, հաւաքեց Ս. Հայկունի. Մասն
Ա. ժողովրդական լէալ և հեքիաթ.

Նոյն հրատարակութեամբ «Թուրքերէնի
ազգեցութիւնը հայերէնի վրայ և թուրքերէնէ
փոխառեալ բառերը Պօլսի հայ ժողովրդական
լեզուին մէջ, համեմատութեամբ Վանի, Ղա-
րաբաղի և Նոր-Նախիջևանի բարբառներուն»:
Հրաւեր Յ. Աճառեան

Կոչս են տեսչ եւ վաճառում են.

1. Պարբերի Գարոզները. Թարգմ. Ս. Մանդի-
նեան. գինն է 1 ռուբլի.
2. Մարդկային կեանքի վախճանական նպատա-
կը. Թարգ. ռուսերէնից Խաչատուր քահա-
նայ Փանեան (արտատպ. «Արարատ»-ից): 15կ.
3. Ինչ է երջանկութիւնը. Թարգմ. Յ. Յով-
հաննիսեան. գինն է 5 կ.
4. Երեւելի Թագաւոր և Սեդե Հովիկ. Ս. Հայ-
կունի. գինն է 25 կ.
5. Միթար Սասնեցի (Կերմանեցի), արտա-
տպած «Արարատ»-ից. Գարեգին վարդապետ
Յովսէփեան. 1899 Վաղարշապատ 15 կ.
6. Ռտանաւոր աշխատութիւններ և նշանա-
դրութիւն (պարսկաստանից գաղթած լոյ-
կացոց բարբառով), դրաւոր Ներսէս Տէր-
Աւետիքեան. գինն է 30 կ.

Դատարարում են տպագրութեան համար.

1. Հայոց նոր վկաները. կազմեցին Յ. Մանան-
դեան և Հ. Աճառեան:—Այս գիտական
հրատարակութեան համար շուտով բաժա-
նորդագրութիւն կը բացուի:
2. Ժամակարգութիւն Հայաստանեայց ո. եկե-
ղեցու (առ ձեռն ժամագրիւք). (Գ. տպու-
գրութիւն):